

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาทักษะชีวิตเด็กและเยาวชนผ่านประเพณีในท้องถิ่น บ้านกุคแสง ผู้วิจัยได้ศึกษา หลักการ แนวคิด ทฤษฎีจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำงานวิจัย ดังนี้

1. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 – 2559)
2. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542
3. พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551
4. หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551
5. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับทักษะชีวิต
6. เอกสารเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
7. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเพณี
8. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน
9. การจัดการเรียนรู้
10. บริบทชุมชนบ้านกุคแสง
11. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
12. กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 – 2559)

การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) ประเทศไทยจะต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ทั้งระดับ โลกและในประเทศที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศทั้งโอกาสที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ ขณะที่ต้องคำนึงถึงภัยคุกคามและจุดแข็งที่ใช้ผลักดันการพัฒนาให้ก้าวหน้า รวมทั้งแก้จุดอ่อนที่มีอยู่ไม่ให้เป็นอุปสรรคการดำเนินงานจึงจำเป็นต้องประเมินสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่จะมีผลต่อการพัฒนาประเทศในระยะต่อไปอย่างรอบคอบ พร้อมทั้งประเมินศักยภาพของประเทศและผลการพัฒนาที่ผ่านมา เพื่อเตรียมความพร้อมให้แก่คน สังคม และระบบเศรษฐกิจของประเทศให้มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม สามารถพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าต่อไปเพื่อประโยชน์สุขที่ยั่งยืนของสังคมไทยตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและมีการเตรียมคน ไทยให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิตมุ่งพัฒนาคนไทยให้มีศักยภาพในการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ ความคิดสร้างสรรค์ใฝ่เรียนรู้มีคุณธรรมจริยธรรมค่านิยมที่พึงามรู้จักสิทธิหน้าที่ของตนเองและผู้อื่นควบคู่กับการเสริมสร้างและพัฒนา โครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาและแหล่งเรียนรู้ในระดับชุมชนโดยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาคณะผู้สังคมนักการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืนเพื่อพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกกลุ่มวัยให้มีความพร้อมทั้งกายใจสติปัญญา มีระเบียบวินัยมีจิตสำนึก วัฒนธรรมที่ค้ำจุนและรู้คุณค่าความเป็นไทยมี โอกาสและสามารถเรียนรู้ตลอดชีวิตยกระดับการพัฒนาคุณภาพการศึกษาไทยให้ได้มาตรฐานสากลและเพิ่ม โอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้ในรูปแบบที่หลากหลายเสริมสร้างสภาพแวดล้อมทางครอบครัวชุมชนและสังคมให้มั่นคงและเอื้อต่อการพัฒนาคณะอย่างสอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอนาคต โดยมีแนวทางสำคัญคือเน้นการพัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง โดยพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัยสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ผู้วัฒนธรรม การถือฤดูแลริมสร้างทักษะให้คนมีการเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิตการต่อยอดสู่วัฒนธรรมความรู้ การฝึกฝนจนเกิดความคิดสร้างสรรค์การเปิดใจกว้างพร้อมรับทุกความคิดเห็นและการปลูกฝัง จิตใจที่มีคุณธรรมมีระเบียบวินัยควบคู่กับการพัฒนาคณะด้วยการเรียนรู้ในศาสตร์วิชาการให้ สามารถประกอบอาชีพได้อย่างหลากหลายสอดคล้องกับแนวโน้มการจ้างงานในอนาคตรวมทั้ง การพัฒนาต่อยอดตามศักยภาพและความถนัดรวมทั้งสร้างจิตสำนึกของประชาชนให้มีความ รับผิดชอบต่อสังคม โดยสร้างความตระหนักถึงการเคารพกฎหมายหลักสิทธิมนุษยชนการสร้าง ค่านิยมให้มีพฤติกรรมการผลิตและบริโภคที่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมการสร้างความรู้ความ เข้าใจและจิตสำนึกในการอนุรักษ์พลังงานเพื่อนำไปสู่การสร้างสังคมน่าอยู่ นอกจากนี้ยัง

ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยกระตุ้นให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้ด้วยการสร้างกระแสสังคม ให้การเรียนรู้เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน สร้างนิสัยใฝ่รู้รักการอ่านตั้งแต่วัยเด็กและส่งเสริม การเรียนรู้ร่วมกันของคนต่างวัยควบคู่กับการส่งเสริมให้องค์กรกลุ่มบุคคลชุมชนประชาชน และสื่อทุกประเภทเป็นแหล่งเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์สื่อสารด้วยภาษาที่เข้าใจง่ายส่งเสริม การศึกษาทางเลือกที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนสร้างปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการ เรียนรู้ตลอดชีวิต

จากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและปัจจัยเสี่ยงที่คาดว่าจะเป็นอุปสรรคสำคัญใน การพัฒนามนุษย์ จำเป็นต้องสร้างภูมิคุ้มกันให้คนไทยและสังคมไทยในประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. คนไทยมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นการศึกษาที่ผสมผสาน ระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยหรือการเรียนรู้จาก แหล่งความรู้อื่น ๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย จึงเป็นการพัฒนามนุษย์อย่างเต็มศักยภาพ ให้มีความรู้ มีทักษะ มีประสบการณ์ เพื่อดำรงชีวิตและประกอบอาชีพในสังคมของข้อมูลข่าวสารและกระแสการ เปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสมถูกต้องทุกช่วงอายุชีวิต ดังนั้น คนจึงต้องมีการเรียนรู้อย่าง ต่อเนื่องทั้งในเรื่องการศึกษา ทักษะการทำงานและการดำเนินชีวิต เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันสำคัญใน การดำรงชีวิตและปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคศตวรรษที่ 21

2. คนไทยทุกคนพร้อมรับและใช้ประโยชน์จากการเคลื่อนย้ายแรงงานเสรี โดย การเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจกระแสการเปลี่ยนแปลงและทักษะชีวิตในการรับมือกับ โลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะในกลุ่มเด็กและเยาวชน อาทิ ทักษะการใช้ภาษาต่างประเทศและ เทคโนโลยีสารสนเทศอย่างเหมาะสม ทักษะชีวิตในการรู้เท่าทันการเลือนไหลทางวัฒนธรรม

3. ความเข้มแข็งของสถาบันทางสังคมเริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัว

สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา (บ้าน วัด โรงเรียน) และชุมชน ในอดีตสถาบันทางสังคม ต่างๆ เป็นสถาบันหลักในการปลูกฝังจริยธรรม คุณธรรม ค่านิยมให้แก่เด็กและเยาวชน อาทิ ครอบครัวเป็นระบบเครือญาติ ช่วยเหลือเกื้อกูลและอยู่กันพร้อมหน้า ทำหน้าที่เลี้ยงดู อบรม และหล่อหลอมสมาชิกในครอบครัว ขณะที่สถาบันการศึกษาจะทำหน้าที่ในการพัฒนาความรู้ ความคิด ความสามารถ รวมทั้งคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อการดำเนินชีวิต

ยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนา

1. เพื่อพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกกลุ่มวัยให้มีความพร้อมทั้งกาย ใจ สติปัญญา มีจิตสำนึกวัฒนธรรมที่ดีงามและรู้คุณค่าความเป็นไทย มีโอกาสและสามารถเรียนรู้ตลอดชีวิต มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง และเป็นพลังทางสังคมในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ
2. เพื่อยกระดับการพัฒนาคุณภาพการศึกษาไทยให้ได้มาตรฐานสากล และเพิ่มโอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้ในรูปแบบที่หลากหลาย
3. เพื่อเสริมสร้างสภาพแวดล้อมทางครอบครัว ชุมชน และสังคมให้มั่นคงและเอื้อต่อการพัฒนาคนอย่างสอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอนาคต

การพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัย

1. พัฒนาเด็กวัยเรียนให้มีความรู้ทางวิชาการ และสติปัญญาทางอารมณ์ที่เข้มแข็ง สามารถศึกษาหาความรู้และต่อยอดองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง โดย
 - 1.1 การพัฒนาหลักสูตรและปรับกระบวนการเรียนการสอนที่เอื้อต่อการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้านที่เชื่อมโยงกับภูมิสังคม โดย
 - 1.1.1 ปรับปรุงกระบวนการจัดการเรียนการสอนทั้งการเรียนรู้ในห้องเรียน และจัดกิจกรรมการเรียนรู้นอกห้องเรียน ที่เอื้อต่อการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน เรียนรู้เป็นกลุ่มและสร้างนิสัยใฝ่รู้ มีทักษะในการคิด วิเคราะห์ แก้ปัญหาเฉพาะหน้าและรับฟังความเห็นของผู้อื่น สนับสนุนการต่อยอดความคิดสร้างสรรค์ การจัดการรวมอาสาสมัครเพื่อสาธารณประโยชน์ โดยเฉพาะกิจกรรมลูกเสือ เนตรนารี และอาสาดูแลผู้สูงอายุในชุมชน เป็นต้น
 - 1.1.2 เสริมสร้างทักษะชีวิตและพฤติกรรมสุขภาพที่เหมาะสมและถูกต้องให้แก่เด็ก โดยเฉพาะการสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น สามารถจัดการ ควบคุม ดูแลอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม มีความรู้ ความเข้าใจในหลักโภชนาการ คุณค่าของอาหาร การออกกำลังกาย และการใช้เวลาอย่างสร้างสรรค์และมีคุณภาพ
 - 1.1.3 สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ผู้วัฒนธรรมการเกื้อกูล เสริมสร้างทักษะให้คนมีจิตสาธารณะ ด้วยการเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต และการต่อยอดสู่นวัตกรรม ความรู้ การฝึกฝนจนเกิดความคิดสร้างสรรค์ การเปิดใจกว้างพร้อมรับทุกความคิดเห็น และการปลูกฝังจิตใจที่มีคุณธรรม ควบคู่กับการพัฒนาคนด้วยการเรียนรู้ในศาสตร์วิทยาการให้

สามารถประกอบอาชีพได้อย่างหลากหลาย สอดคล้องกับแนวโน้มการจ้างงานในอนาคต รวมทั้งการพัฒนาต่อยอดตามศักยภาพและความถนัด

ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

1. ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต สร้าง โอกาสการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องให้คนทุกกลุ่ม ทุกวัยสามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้และองค์ความรู้ที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และองค์ความรู้ใหม่

2. เสริมสร้างและพัฒนา โครงสร้างพื้นฐานทางปัญญาในระดับท้องถิ่น ชุมชน และ ประเทศ โดยพัฒนาโครงข่ายโทรคมนาคมเพื่อให้บริการสื่อสารข้อมูลความเร็วสูง หรือบริการ อินเทอร์เน็ตความเร็วสูงให้ครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศ พัฒนาแหล่งเรียนรู้ของชุมชนใน รูปแบบที่หลากหลายสอดคล้องกับภูมิสังคม และพัฒนาและยกระดับศูนย์ความเป็นเลิศด้าน ต่างๆ สู่ภูมิภาคและชุมชน

3. พัฒนาและเปิด โอกาสให้ใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ทั่วไป อาทิ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ ศูนย์กีฬา รวมทั้งเปิดพื้นที่/เวทีสาธารณะ ให้เป็นศูนย์รวมการ แลกเปลี่ยนให้กับนักคิดอย่างสร้างสรรค์ โดยกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ การแสดงออก และ นำเสนอผลงานเชิงสร้างสรรค์ ตลอดจนให้มีการบริหารจัดการพื้นที่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ให้ ประชาชนเข้าถึงอย่างสะดวกและใช้บริการได้เต็มศักยภาพ มีการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และความรู้สมัยใหม่ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ได้

4. พัฒนาองค์ความรู้ของท้องถิ่นทั้งจากผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน และจัดให้มีการจัดการ องค์ความรู้ในชุมชนอย่างเป็นระบบ ควบคู่กับการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา พัฒนาทักษะ ด้านภาษาและเทคโนโลยีให้เอื้อต่อการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ตลอดจนเนื้อหาสาระที่ เอื้อต่อการพัฒนาการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ส่งเสริมการศึกษาทางเลือกที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน

1. จัดการศึกษาและการเรียนรู้ที่มีคุณภาพ ยืดหยุ่น หลากหลาย เข้าถึงได้ง่าย ที่ สัมพันธ์สอดคล้องกับวัฒนธรรม วิถีชีวิต และการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่น โดยเน้นการ พัฒนาผู้เรียนเป็นสำคัญ ให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง เรียนรู้เป็นกลุ่มจนคิดเป็นนิสัย ใฝ่เรียนรู้

2. มีระบบเทียบโอนความรู้และประสบการณ์ ปรับระบบการวัดประเมินผลผู้เรียน และระบบการเข้ารับการศึกษาคือให้เอื้อต่อการจัดการศึกษาทางเลือก และต่อประชากรทุกกลุ่ม ตามศักยภาพของผู้เรียน

สรุปได้ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 – 2559) ได้ให้ความสำคัญของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยที่มีการสั่งสม สืบทอด และรักษากันไว้อย่างรู้คุณค่า โดยมีปราชญ์และผู้รู้กระจายอยู่ทั่วประเทศ จึงจำเป็นต้องใช้ความร่วมมือและพัฒนา เพื่อให้เกิดการถ่ายทอด สืบค้น ถอดความรู้ รวบรวมพัฒนาและไปใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวันหรือในบริบทของท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะนำไปสู่การวิจัยในครั้งนี้ เรื่อง การพัฒนาทักษะชีวิตเด็กและเยาวชน ผ่านประเพณีท้องถิ่นชุมชนบ้านกุศแสง ตำบลวัฒนา อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 (2554 : 22-35) ได้กำหนดให้ การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอด ความรู้ การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม สร้างสรรค์ ความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการ และ ปึงจัยเกื้อหนุน ให้บุคคลเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การจัดการศึกษาต้องเป็น ไปเพื่อ พัฒนาค้นไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม มีจริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่น ได้อย่างมีความสุข เปิด โอกาสให้สังคม มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา พัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็น ไปอย่างต่อเนื่อง แนว ทางการจัดการศึกษามีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องดังนี้

หมวด 1 ความมุ่งหมายและหลักการจัดการศึกษา

มาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้ “การศึกษา” หมายความว่ากระบวนการเรียนรู้เพื่อ ความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสาน ทางวัฒนธรรมการสร้างสรรค้จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการการสร้างองค์ความรู้อันเกิด จากการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้และปึงจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต

“การศึกษาตลอดชีวิต” หมายความว่าการศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่าง การศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อให้สามารถพัฒนา คุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

มาตรา 6 การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกายจิตใจ สติปัญญาความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

มาตรา 7 ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษา และส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

มาตรา 8 การจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้

- (1) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน
- (2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
- (3) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

มาตรา 10 การจัดการศึกษาต้องจัดให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกันในการรับ การศึกษาขั้นพื้นฐาน ไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บ ค่าใช้จ่ายการจัดการศึกษาสำหรับบุคคลซึ่งมีความบกพร่องทางร่างกายจิตใจ สติปัญญา อารมณ์ สังคม การสื่อสารและการเรียนรู้ หรือมีร่างกายพิการ หรือทุพพลภาพ หรือบุคคลซึ่งไม่สามารถ พึ่งตนเองได้หรือไม่มีผู้ดูแลหรือด้อยโอกาสต้องจัดให้บุคคลดังกล่าวมีสิทธิและโอกาสได้รับ การศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นพิเศษ

การศึกษาสำหรับคนพิการในวรรคสองให้จัดตั้งแต่แรกเกิดหรือพบความพิการ โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายและให้บุคคลดังกล่าวมีสิทธิได้รับสิ่งอำนวยความสะดวก สื่อบริการและ ความช่วยเหลืออื่นใดทางการศึกษาตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

การจัดการศึกษาสำหรับบุคคลซึ่งมีความสามารถพิเศษ ต้องจัดด้วยรูปแบบที่ เหมาะสมโดยคำนึงถึงความสามารถของบุคคลนั้น

มาตรา 11 บิดามารดาหรือผู้ปกครองมีหน้าที่จัดให้บุตรหรือบุคคลซึ่งอยู่ในความ ดูแลได้รับการศึกษาภาคบังคับตามมาตรา 17 และตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องตลอดจนให้ได้รับการศึกษานอกเหนือจากการศึกษาภาคบังคับตามความพร้อมของครอบครัว

มาตรา 12 นอกเหนือจากรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัวยุทธพรหมชนองค์กรเอกชนองค์การวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และ สถาบันสังคมอื่นมีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดใน กฎกระทรวง

มาตรา 13 บิดา มารดาหรือผู้ปกครองมีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ ดังต่อไปนี้

(1) การสนับสนุนจากรัฐ ให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูและ การให้การศึกษาแก่บุตรหรือบุคคลซึ่งอยู่ในความดูแล

(2) เงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของบุตรหรือ บุคคลซึ่งอยู่ในความดูแลที่ครอบครัวจัดให้ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายกำหนด

(3) การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมาย กำหนด

มาตรา 14 บุคคล ครอบครัวยุทธพรหมชน องค์กรพรหมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นซึ่งสนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้น พื้นฐาน มีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ตามควรแก่กรณี ดังต่อไปนี้

(1) การสนับสนุนจากรัฐ ให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูบุคคล ซึ่งอยู่ในความดูแลรับผิดชอบ

(2) เงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กฎหมาย กำหนด

(3) การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมาย กำหนด

มาตรา 15 การจัดการศึกษามีสามรูปแบบคือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอก ระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

(3) การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียน ได้เรียนรู้ด้วยตนเองตาม ความสนใจศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่น ๆ สถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปแบบใดรูปแบบ หนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้ให้มีการเทียบโอนผลการเรียนที่ผู้เรียนสะสมไว้ในระหว่าง รูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ไม่ว่าจะเป็นผลการเรียนจากสถานศึกษาเดียวกันหรือไม่ก็ ตามรวมทั้งจากการเรียนรู้นอกระบบ ตามอัธยาศัยการฝึกอาชีพหรือจากประสบการณ์การทำงาน

มาตรา 22 การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุดกระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ

มาตรา 23 การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรมกระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้

(1) ความรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชนชาติ และสังคม โลก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทยและระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

(2) ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมทั้งความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่องจัดการการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน

(3) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทยและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา

(4) ความรู้และทักษะด้านคณิตศาสตร์ และด้านภาษา เน้นการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง

(5) ความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

มาตรา 24 การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการดังต่อไปนี้

(1) จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

(2) ฝึกทักษะ กระบวนการคิดการจัดการ การเผชิญสถานการณ์และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา

(3) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็นและทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

(4) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกันรวมทั้งปลูกฝังคุณธรรมค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา

(5) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียนและอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และมีความรอบรู้รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกัน จากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่างๆ

(6) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ที่มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดาผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่ายเพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

มาตรา 27 ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อความเป็นไทยความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีหน้าที่จัดทำสาระของ หลักสูตรตามวัตถุประสงค์ในวรรคหนึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคมภูมิ ปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัวชุมชน สังคม และ ประเทศชาติ

มาตรา 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชนองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสารและรู้จักเลือกสรร ภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2542 ได้แสดงเจตนารมณ์ ให้สถานศึกษามีส่วนในการสนับสนุน และใช้แหล่งเรียนรู้รวมทั้งภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาเชื่อมโยงกัน ดังนั้นการจัดกระบวนการเรียนรู้ต้องปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้อง ส่งเสริม ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการส่งเสริม สืบสาน พัฒนา และนำมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชีวิต และสังคม โดยใช้กระบวนการศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ จากการปฏิบัติจริงจากสิ่งที่อยู่ใกล้ ตัวในชุมชน สามารถนำกระบวนการเรียนรู้ที่ได้รับ ไปพัฒนาชีวิตและเป็นรากฐานที่มั่นคงในอนาคตได้

หลักสูตรการศึกษาตามอัธยาศัย

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. มปป. : 9) ได้กล่าวถึง การศึกษาตามอัธยาศัยไว้ในมาตรา 15 ว่า การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคมสภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้ อื่นๆหรือการศึกษาที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิตที่เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากการทำงาน จากบุคคล จากครอบครัว จากชุมชน จากแหล่งความรู้ต่างๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้และการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุ ไม่มีการลงทะเบียนเรียนและไม่มีการสอบ เรียนที่ไหนก็ได้ ลักษณะการเรียนส่วนใหญ่เป็นการเรียนเพื่อความรู้และนันทนาการ อีกทั้งยังไม่จำกัดเวลา สามารถเรียนได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในช่วงวัยตลอดเวลา ทั้งยังเป็นการศึกษาที่ได้รับความรู้ ทักษะจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน จากครอบครัว จากชุมชน จากการทำงาน จากสภาพแวดล้อม จากการเงิน จากห้องสมุด สื่อมวลชน และอื่นๆ การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการจัดการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องและสามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ต่างๆ โดยระบุไว้ในมาตรา 6 การส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษา ให้มีความเสมอภาคในการเข้าถึงและได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางทั่วถึงเป็นธรรม และมีคุณธรรมเหมาะสมกับสภาพชีวิตของประชาชนและเยาวชนของไทย พร้อมทั้งได้รับการพัฒนาทักษะชีวิตที่ซึ่งเป็นทักษะที่จะทำให้เยาวชนไทยสามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข นอกจากนี้ใน มาตรา 9 ผู้เรียนผู้ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้และสามารถเลือกรับบริการได้หลากหลายตามความต้องการของตนเอง

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตให้กับเด็กและเยาวชน เป็นการจัดกิจกรรมที่พัฒนาทักษะความรู้ ความสามารถให้กับเด็กและเยาวชนที่เป็นกำลังสำคัญของชาติ ได้มีทักษะที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่อ่อนแอและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การพัฒนาทักษะชีวิตจะเป็นทักษะที่สามารถทำให้เด็กและเยาวชนมีความเข้มแข็ง มีความรู้ ความสามารถที่ได้จากสังคมนอบข้าง อีกทั้งการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ยังเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว มีการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมประสบการณ์ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้จะเป็นการใช้แหล่งเรียนรู้ที่มีในชุมชน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆที่มีอยู่ในท้องถิ่น ได้แก่ เยาวชน และผู้ใหญ่รุ่นต่อๆมา ได้เกิดการเรียนรู้และนำไปปฏิบัติ

ซึ่งสถานที่เหล่านี้เปิดเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ทุกกลุ่มอายุ เข้าไปเรียนรู้ตามความสนใจ

ลักษณะสำคัญของการศึกษาตามอัธยาศัย

ทองอยู่ แก้วไพโรษะ (2544 : 39 - 40) ได้ประมวลลักษณะของการศึกษาตามอัธยาศัย โดยอาศัยการเทียบเคียงกับการศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบ ดังนี้

1. การศึกษาตามอัธยาศัยมีรูปแบบที่ไม่เป็นรูปแบบที่จะอธิบายได้ชัดเจน (Nonform) ไม่สามารถจับต้องหรือมองเห็นเหมือนการศึกษาในระบบที่มีโรงเรียนเป็นตัวแทนระบบ แต่รู้ว่ามีอยู่เพราะเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิต (ชัยยศ อิ่มสุวรรณ. 2544 : 19-23)

2. การศึกษาตามอัธยาศัยเกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมที่มีหลายสถานการณ์จึงมีหลายวัตถุประสงค์และไม่จำเป็นต้องเป็นวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาเท่านั้น

3. การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระบบอื่นๆ อย่างไม่สามารถแยกออกให้ชัดเจนได้ กล่าวคือ บุคคลสามารถใช้การศึกษาตามอัธยาศัยระหว่างเรียนในระบบไปพร้อมๆ กัน (วิศน์ ศิลตระกูล และอมรา ปฐภิญโญบูรณ์. 2544 : 37- 41)

4. การศึกษาตามอัธยาศัยจึงเป็นการศึกษาที่มีหลายรูปแบบและใช้วิธีที่ไม่เป็นทางการ (Multi forms) ต่างๆ ได้ไม่จำกัด

5. การศึกษาตามอัธยาศัยไม่จำเป็นต้องมีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุ ไม่มีการลงทะเบียน และไม่มีการสอน ไม่มีการรับประกาศนียบัตร มีหรือไม่มีสถานที่ที่แน่นอน เรียนที่ไหนก็ได้ ลักษณะการเรียนส่วนใหญ่เป็นการเรียนเพื่อความรู้และนันทนาการ อีกทั้งยังไม่จำกัดเวลาเรียน (สุมาลี สังข์ศรี. 2544 : 21-25)

6. การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการปล่อยอิสระตามอัธยาศัย ดังนั้นการประเมินผลจึงอยู่ที่ผู้เรียนเอง ผู้เรียนเองจะรู้ตัว แต่สิ่งสมสิ่งที่ได้รู้ไว้จนมีการนำไปใช้จึงเกิดการเรียนรู้ (วิศน์ ศิลตระกูลและอมรา ปฐภิญโญบูรณ์. 2544 : 43-51)

7. การศึกษาตามอัธยาศัยสอดคล้องกับการดำเนินชีวิต (Life orientation) เป็นลักษณะเฉพาะบุคคลที่สัมผัส หรือมีปฏิริยาต่อสภาพแวดล้อมซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ในประจำวัน รวมทั้งการเลือกรูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัยในการดำเนินชีวิต ตั้งแต่ การเลี้ยงดูกันในครอบครัว การทำงาน หรือการสร้างหรือประสบประสบการณ์ในแต่ละวัน (วิศน์ ศิลตระกูลและอมรา ปฐภิญโญบูรณ์. 2544 : 60-78)

8. การศึกษาตามอัธยาศัยมีกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดซ้ำได้ แต่อาจไม่มีผลเหมือนเดิม (ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์. 2544 : 23)

9. การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการอุบัติขึ้น อาจโดยจงใจหรือไม่จงใจ ไม่สามารถคาดหมายล่วงหน้าได้ (Accidental and Unpredictable) ไม่สามารถระบุลักษณะบ่งชี้ถึงผลการเรียนที่เหมือนกันได้ทุกส่วนและทุกครั้งบางครั้งอาจไม่มีผลใดๆ เกิดขึ้น

10. การศึกษาตามอัธยาศัยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ในลักษณะที่ผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้และความหมายจากปัจจัยเอื้อในการเรียนรู้

11. การศึกษาตามอัธยาศัยมีลักษณะของอาสาสมัครเข้าร่วมกิจกรรม เป็นการไม่ผูกพันแต่เต็มใจที่จะเรียนรู้

12. การศึกษาตามอัธยาศัยเกิดขึ้นทุกช่วงวัยต่อเนื่องไปตลอดชีวิต (From Womb to Tomb) จากการประมวลลักษณะสำคัญของการศึกษาตามอัธยาศัยดังกล่าว อาจสรุปได้ว่าลักษณะสำคัญของการศึกษาตามอัธยาศัยตั้งอยู่บนฐานคติ 4 ด้านต่อไปนี้

12.1 ฐานคติด้านความรู้ ประกอบด้วย

12.1.1 ความรู้เกิดขึ้นได้ทุกที่ ทุกเวลา

12.1.2 ความรู้เกิดจากกิจกรรมและความสนใจของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล

12.1.3 ความรู้เกิดขึ้นได้ทั้ง โดยจงใจและไม่จงใจ

12.1.4 ความรู้ไม่จำเป็นต้องสนองตอบวัตถุประสงค์ทางการศึกษาเสมอไป

12.1.5 ความรู้ไม่จำเป็นต้องจัดเป็นรายวิชา อาจอยู่ในรูปแบบของกิจกรรม

หลากหลายรูปแบบ

12.1.6 ความรู้อาจจัดขึ้นแบบมีแผนกำหนดไว้ล่วงหน้าโดยผู้จัด หรืออาจเกิดขึ้นจากตัวบุคคลเอง โดยไม่ได้ตั้งใจก็ได้

12.2 ฐานคติด้านมุ่งหมายการเรียนรู้

12.2.1 จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยอาจเกิดขึ้นจากผู้จัด หรืออาจเกิดขึ้นจากตัวบุคคลเอง โดยไม่ได้ตั้งใจ

12.2.2 จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยอาจเกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมในการศึกษา การทำงาน หรือการดำรงชีวิตก็ได้

12.3 ฐานคติด้านการจัดการ ประกอบด้วย

12.3.1 การจัดการศึกษาตามอัธยาศัยมุ่งที่จะอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ตามความสนใจและที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล

12.3.2 การจัดการศึกษาตามอัธยาศัยมุ่งที่การสร้างปัจจัยหรือแหล่งอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ซึ่งอาจเป็น ได้ทั้งที่เป็นบุคคลและสิ่งไม่มีชีวิตต่างๆ

12.4 ฐานคติด้านการเรียนรู้ ประกอบด้วย

12.4.1 บุคคลมีแบบวิธีการเรียนรู้เป็นของตนเอง

12.4.2 บุคคลมีวิธีการประเมินผลการเรียนรู้เป็นของตนเอง

รูปแบบและประเภทของการศึกษาตามอัธยาศัย

ทองอยู่ แก้วไทรชะ (2544 : 47 - 58) กล่าวว่า การศึกษาตามอัธยาศัยมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ ไม่มีกำหนด และแผนที่ชัดเจนเหมือนการศึกษาในและนอกระบบ รูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัยจึงมีได้หลากหลาย ซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

1. รูปแบบที่เป็นการเรียนรู้จากสถานการณ์หรือประสบการณ์ ซึ่งสถานการณ์ นั้นอาจมีขึ้นเองตามธรรมชาติหรือ โดยการสร้างของสิ่งมีชีวิต ซึ่งรวมถึงมนุษย์ หรือเกิดจากการกระทำของสัตว์ก็ได้ หรือแม้กระทั่งสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมปกติ โดยไม่ได้เกี่ยวข้องกับการศึกษาใดๆ บางประเภทเป็นเพียงปัจจัยเอื้อต่อการศึกษตามอัธยาศัย เช่น การพูดคุย การทำอาหาร และการสืบค้นบางสิ่งบางอย่าง รวมทั้งความรู้ สถานที่ทางประวัติศาสตร์ ที่เล่น สนามกีฬา ชุมชน สมาคม ศาสนสถาน แหล่งวัฒนธรรม สื่อประเภทต่างๆ ตั้งแต่สื่อที่เป็นบุคคล สื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ และ โทรคมนาคม ภูมิปัญญา การค้นคว้า การค้นพบ การประดิษฐ์ต่างๆ นวัตกรรม และงานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตลอดจนการสื่อสารมวลชนที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาโดยตรง

2. รูปแบบที่เป็นการศึกษาย่อยในบริบทของการจัดการศึกษาหลัก เช่น การจัดห้องสมุด การจัดทำ Homepage หรือ E-learning เป็นต้น

3. รูปแบบที่เป็นการศึกษาต่อเนื่อง เช่น การจัดการเรียนรู้ในสถานประกอบการ ระหว่างการทำงาน การจัดการเรียนรู้เพื่อดูแลสุขภาพของตนเองและผู้ป่วย เป็นต้น

จากรูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัยดังกล่าว ทองอยู่ แก้วไทรชะ (2544 : 49-50) ได้แบ่งประเภทของการศึกษาตามอัธยาศัยตามวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ไว้ ดังนี้

1. การศึกษาตามอัธยาศัยในวิถีชีวิต ซึ่งมีได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาที่เป็นระบบแบบแผน โดยตรง เช่น การเรียนรู้จากครอบครัว สภาพแวดล้อมรอบตัว ฯลฯ

2. การศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่จัด โดยองค์กร สถาบัน

เพื่อจุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่เป็นระบบแบบแผนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น โครงการกิจกรรมนิสิต โบราณสถาน โบราณวัตถุ สื่อมวลชน ศูนย์การกีฬา สื่อมวลชน ฯลฯ

3. การศึกษาตามอัธยาศัยตามธรรมชาติและสังคม ซึ่งเป็นกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน เช่น โครงการรักบ้านเกิด กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ ฯลฯ

4. การศึกษาตามอัธยาศัยโดยอาศัยงานวัฒนธรรมและการบันเทิง เพื่อจุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่เป็นระบบแบบแผนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น การแสดงพื้นบ้าน สื่อบันเทิงต่างๆ ฯลฯ

อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ไม่มีรูปแบบแน่นอน สิ่งสำคัญที่จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบของการศึกษาตามอัธยาศัย ได้แก่

1. จุดมุ่งหมายการเรียนรู้ของบุคคล
2. รูปแบบการเรียนรู้ของบุคคล
3. ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสภาพแวดล้อมทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตซึ่งทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ตอบสนองจุดมุ่งหมายและรูปแบบการเรียนรู้ของบุคคลนั้น

กล่าวโดยสรุปว่า การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชนถือเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย ที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิตที่เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากบุคคล จากครอบครัว จากชุมชน จากแหล่งความรู้ต่างๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความบันเทิง และการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยใช้แหล่งเรียนรู้จากครูภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุ ไม่มีการลงทะเบียนเรียนและไม่มีการสอบ เรียนที่ไหนก็ได้ ลักษณะการเรียนส่วนใหญ่เป็นการเรียนเพื่อความรู้และนันทนาการ อีกทั้งยังไม่จำกัดเวลาสามารถเรียนได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในช่วงวัยตลอดเวลา

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้
วิสัยทัศน์

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคนซึ่งเป็นกำลังของชาติให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งด้านร่างกายความรู้ คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองและพลโลก ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น

ประมุขมีความรู้และทักษะพื้นฐานรวมทั้งเจตคติที่จำเป็นต่อการศึกษาต่อ การประกอบอาชีพ โดยการมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญบนพื้นฐานความเชื่อว่าทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้เต็มศักยภาพ

หลักการ

1. เป็นหลักสูตรการศึกษาเพื่อความเป็นเอกภาพของชาติ มีจุดหมายและมาตรฐานการเรียนรู้เป็นเป้าหมายสำหรับพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีความรู้ ทักษะ เจตคติ และคุณธรรมบนพื้นฐานของความเป็นไทยควบคู่กับความเป็นสากล

2. เป็นหลักสูตรการศึกษาเพื่อปวงชน ที่ทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาคและมีคุณภาพ

3. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่สนองการกระจายอำนาจ ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น

4. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่มีโครงสร้างยืดหยุ่นทั้งด้านสาระการเรียนรู้ เวลา และการจัดการเรียนรู้

5. เป็นหลักสูตรการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

6. เป็นหลักสูตรการศึกษาสำหรับการศึกษาในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัยครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย สามารถเทียบโอนผลการเรียนรู้ และประสบการณ์

จุดมุ่งหมาย

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข มีศักยภาพในการศึกษาต่อ และประกอบอาชีพ จึงกำหนดเป็นจุดหมายเพื่อให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้ที่

1. มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยและปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

2. มีความรู้ ความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหา การใช้เทคโนโลยี และมีทักษะชีวิต

3. มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสุขนิสัย และรักการออกกำลังกาย

4. มีความรักชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลก ยึดมั่นในวิถีชีวิตและการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

5. มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนา
สิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะมุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม และอยู่ร่วมกันใน
สังคมอย่างมีความสุข

สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน และคุณลักษณะอันพึงประสงค์

นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนเกิด สมรรถนะสำคัญ และคุณลักษณะ
อันพึงประสงค์ คือความสามารถในการสื่อสาร เป็นความสามารถในการรับและส่งสาร
มีวัฒนธรรม ในการใช้ภาษาถ่ายทอดความคิด ความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึก และทัศนคติของ
ตนเอง เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา
ตนเองและสังคม รวมทั้งการเจรจาต่อรองเพื่อขจัดและลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ การเลือก
รับหรือไม่รับข้อมูลข่าวสารด้วยหลักเหตุผลและความถูกต้อง ตลอดจนการเลือกใช้วิธีการ
สื่อสารที่มีประสิทธิภาพ โดยคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อตนเองและสังคม

1. ความสามารถในการคิด เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การคิดสังเคราะห์
การคิดอย่างสร้างสรรค์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ และการคิดเป็นระบบ เพื่อนำไปสู่การสร้าง
องค์ความรู้ หรือสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับตนเองและสังคมได้อย่างเหมาะสม

2. ความสามารถในการแก้ปัญหา เป็นความสามารถในการแก้ปัญหาและอุปสรรค
ต่าง ๆ ที่เผชิญได้อย่างถูกต้องเหมาะสมบนพื้นฐานของหลักเหตุผล คุณธรรมและข้อมูล
สารสนเทศ เข้าใจความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคม แสวงหา
ความรู้ ประยุกต์ความรู้มาใช้ในการป้องกันและแก้ไขปัญหา และมีการตัดสินใจที่มี
ประสิทธิภาพ โดยคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม

3. ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต เป็นความสามารถในการนำกระบวนการต่าง ๆ
ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การทำงาน
และการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล การจัดการ
ปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม
และสภาพแวดล้อม และการรู้จักหลีกเลี่ยงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบต่อตนเอง
และผู้อื่น

4. ความสามารถในการใช้เทคโนโลยี เป็นความสามารถในการเลือก และใช้
เทคโนโลยีด้านต่าง ๆ และมีทักษะกระบวนการทางเทคโนโลยี เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคม
ในด้าน การเรียนรู้ การสื่อสาร การทำงาน การแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ถูกต้อง เหมาะสม และ

มีคุณธรรมมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างมีความสุข ในฐานะเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลก ดังนี้

- 4.1 รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์
- 4.2 ซื่อสัตย์สุจริต
- 4.3 มีวินัย
- 4.4 ใฝ่เรียนรู้
- 4.5 อยู่อย่างพอเพียง
- 4.6 มุ่งมั่นในการทำงาน
- 4.7 รักความเป็นไทย
- 4.8 มีจิตสาธารณะ

สรุปว่า หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นหลักสูตรที่กำหนดเป้าหมายในการพัฒนาผู้เรียนตามวิสัยทัศน์ หลักการ จุดหมาย สมรรถนะสำคัญของผู้เรียนและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ โครงสร้างสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัดที่ชัดเจน โดยนำหลักสูตรสู่การปฏิบัติจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ออกแบบการเรียนรู้โดยใช้วิธีและเทคนิคการสอน สื่อ/แหล่งเรียนรู้ การวัดและประเมินผลเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาเต็มตามศักยภาพและบรรลุเป้าหมายตามมาตรฐานที่กำหนด

การจัดการเรียนรู้

การจัดการศึกษาตามแนวทางที่กำหนดไว้ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 นั้นเห็นได้ว่ามุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคนให้สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุดผู้สอนและผู้จัดการศึกษาจะต้องเปลี่ยนแปลงบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แจงมาเป็นผู้ถ่ายทอดความเป็นผู้ช่วยเหลือส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ และให้ข้อมูลที่ต้องการแก่ผู้เรียนเพื่อนำไปใช้สร้างสรรค์ความรู้ของตนเองเนื่องจากการจัดการเรียนรู้ตามแนวทางของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานดังกล่าวนอกจากจะมุ่งปลูกฝังด้านปัญญาพัฒนาการคิดของผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดสร้างสรรค์คิดอย่างมีวิจารณญาณแล้วยังมุ่งพัฒนาความสามารถทางอารมณ์โดยการปลูกฝังให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของตนเองเข้าใจตนเองเห็นอกเห็นใจผู้อื่นสามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งทางอารมณ์และหาทางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งทั้งความคิดและการกระทำของตัวบุคคลองค์กรและสังคม โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรมเป็นกรณีพิเศษด้วยและไม่ว่า

จะเลือกรูปแบบการจัดการเรียนรู้หรือยุทธศาสตร์การสอนใดสิ่งหนึ่งที่ผู้สอนต้องระลึกถึงอยู่เสมอก็คือการช่วยเหลือให้ผู้เรียนทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ การส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนชุมชนและสังคมแม้ว่าผู้เรียนจะมีความแตกต่างกันก็ตาม ดังนั้นการจัดการเรียนรู้ที่ดีต้องมุ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาทั้งด้านร่างกายด้านสติปัญญาด้านอารมณ์และด้านสังคมเป็นสำคัญ การจัดการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ต่างๆผู้สอนต้องคำนึงถึงพัฒนาการทางด้านร่างกายและสติปัญญาวิธีการเรียนรู้ความสนใจและความสามารถของผู้เรียนเป็น ระยะเวลาอย่างต่อเนื่องการจัดการเรียนรู้ในแต่ละช่วงชั้นจึงควรนำรูปแบบและวิธีการสอนที่หลากหลายเข้ามาใช้โดยมุ่งเน้นจัดการเรียนการสอนตามสภาพจริงเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองการเรียนรู้ร่วมกันการเรียนรู้จากธรรมชาติการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและการเรียนรู้แบบบูรณาการการใช้วิธีการวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้และการเรียนรู้คู่คุณธรรมทั้งนี้ต้องพยายามนำกระบวนการจัดการกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมกระบวนการคิดและกระบวนการวิทยาศาสตร์ไปสอดแทรกในการเรียนการสอนทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้เนื้อหาและกระบวนการต่างๆข้ามกลุ่มสาระการเรียนรู้ซึ่งการเรียนรู้ในลักษณะองค์รวมการกำหนดเป้าหมายการเรียนรู้ร่วมกัน โดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ

การวัดผลและประเมินผล

เพื่อที่จะทราบว่ากรจัดการกิจกรรมการเรียนการสอนทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้หรือไม่เพียงใดจำเป็นต้องมีการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนในอดีตที่ผ่านมาการวัดและประเมินผลส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการใช้ข้อสอบซึ่งไม่สามารถสนองเจตนารมณ์การเรียนการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนคิดลงมือปฏิบัติด้วยกระบวนการหลากหลายเพื่อสร้างองค์ความรู้ ดังนั้นผู้สอนต้องตระหนักว่าการเรียนการสอนและการวัดผลประเมินผลเป็นกระบวนการเดียวกันและจะต้องวางแผนไปพร้อมๆกัน

แนวทางการวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้

การวัดผลและประเมินผลการเรียนรู้จะบรรลุผลตามเป้าหมายของการเรียนการสอนที่วางไว้ได้ควรมีแนวทางดังต่อไปนี้

1. ต้องวัดและประเมินผลทั้งความรู้ ความคิดความสามารถทักษะและกระบวนการ เจตคติคุณธรรมจริยธรรมค่านิยมรวมทั้ง โอกาสในการเรียนรู้ของผู้เรียน
2. วิธีการวัดและประเมินผลต้องสอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้ที่กำหนดไว้
3. ต้องเก็บข้อมูลที่ได้จากการวัดและประเมินผลตามความเป็นจริงและต้องประเมินผลภายใต้ข้อมูลที่มีอยู่
4. ผลการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนต้องนำไปสู่การแปลผลและข้อสรุปที่สมเหตุสมผล
5. การวัดและประเมินผลต้องมีความเที่ยงตรงและเป็นธรรมทั้งในด้านของวิธีการวัด โอกาสของการประเมิน

การวัดและประเมินผลจากสภาพจริง

กิจกรรมการเรียนรู้ของผู้เรียนมีหลากหลายเช่นกิจกรรมในชั้นเรียนกิจกรรมการปฏิบัติกิจกรรมสำรวจภาคสนามกิจกรรมการสำรวจตรวจสอบการทดลองกิจกรรมศึกษา ค้นคว้ากิจกรรมศึกษาปัญหาพิเศษหรือ โครงการฯลฯ อย่างไรก็ตามในการทำกิจกรรมเหล่านี้ ต้องคำนึงว่าผู้เรียนแต่ละคนมีศักยภาพแตกต่างกันผู้เรียนแต่ละคนจึงอาจทำงานชิ้นเดียวกันได้เสร็จในเวลาที่แตกต่างกันและผลงานที่ได้ก็อาจแตกต่างกันด้วยเมื่อผู้เรียนทำกิจกรรมเหล่านี้แล้วก็จะต้องเก็บรวบรวมผลงานเช่นรายงานชิ้นงานบันทึกและรวมถึงทักษะปฏิบัติต่างๆเจตคติ ความรักความซาบซึ้งกิจกรรมที่ผู้เรียนได้ทำและผลงานเหล่านี้ต้องใช้วิธีประเมินที่มีความเหมาะสมและแตกต่างกันเพื่อช่วยให้สามารถประเมินความรู้ความสามารถและความรู้สึกริเริ่มที่แท้จริงของผู้เรียนได้การวัดและประเมินผลจากสภาพจริงจะมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อมีการประเมินหลายๆด้านหลากหลายวิธีในสถานการณ์ต่างๆที่สอดคล้องกับชีวิตจริงและต้องประเมินอย่างต่อเนื่องเพื่อจะได้ข้อมูลที่มากพอที่จะสะท้อนความสามารถที่แท้จริงของผู้เรียนได้

ลักษณะสำคัญของการวัดและประเมินผลจากสภาพจริง

1. การวัดและประเมินผลจากสภาพจริงมีลักษณะที่สำคัญคือใช้วิธีการประเมินกระบวนการคิดที่ซับซ้อนความสามารถในการปฏิบัติงานศักยภาพของผู้เรียนในด้านของผู้ผลิต และกระบวนการที่ได้ผลผลิตมากกว่าที่จะประเมินว่าผู้เรียนสามารถจดจำความรู้อะไรได้บ้าง
 2. เป็นการประเมินความสามารถของผู้เรียนเพื่อวินิจฉัยผู้เรียนในส่วนที่ควรส่งเสริม และส่วนที่ควรจะแก้ไขปรับปรุงเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาอย่างเต็มศักยภาพตามความสามารถ ความสนใจและความต้องการของแต่ละบุคคล
 3. เป็นการประเมินที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมประเมินผลงานของทั้งตนเอง และของเพื่อนร่วมห้องเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักตัวเองเชื่อมั่นในตนเองสามารถพัฒนาตนเองได้
 4. ข้อมูลที่ได้จากการประเมินจะสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการเรียนการสอนและการวางแผนการสอนของผู้สอนที่สามารถตอบสนองความสามารถความสนใจและความต้องการของผู้เรียนแต่ละบุคคลได้หรือไม่
 5. ประเมินความสามารถของผู้เรียนในการถ่ายโอนการเรียนรู้ไปสู่ชีวิตจริงได้
 6. ประเมินด้านต่างๆด้วยวิธีที่หลากหลายในสถานการณ์ต่างๆอย่างต่อเนื่อง
- (กรมวิชาการ, 2544 : 141-146)

ทักษะชีวิต

ทักษะชีวิต เป็นความสามารถของบุคคลด้านสังคมและจิตวิทยา คือความสามารถของบุคคลในการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพกับความต้องการและสิ่งท้าทายต่างๆ ในชีวิตประจำวัน สามารถที่จะรักษาสภาพจิตใจที่สมบูรณ์ รู้จักแสดงพฤติกรรมที่เหมาะสม เมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น หรือในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ของวัฒนธรรมนั้น ๆ

(นงลักษณ์ เขียนงาม, 2538 : 1-8)

ทักษะ (Skill) หมายถึง ความชัดเจน และความชำนาญในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งบุคคลสามารถสร้างขึ้นได้จากการเรียนรู้ ได้แก่ ทักษะการอาชีพ การกีฬา การทำงานร่วมกับผู้อื่น การอ่าน การสอน การจัดการ ทักษะทางคณิตศาสตร์ ทักษะทางภาษา ทักษะทางการใช้เทคโนโลยี ฯลฯ ซึ่งเป็นทักษะภายนอกที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน จากการกระทำ หรือจากการปฏิบัติ ซึ่งทักษะดังกล่าว นั้นเป็นทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตที่จะทำให้ผู้มีทักษะ

เหล่านั้นมีชีวิตที่ดีสามารถดำรงชีพอยู่ในสังคมได้โดยมีโอกาสดีกว่าผู้ไม่มีทักษะดังกล่าว ซึ่งทักษะประเภทนี้เรียกว่า Livelihood skill หรือ Skill for living ซึ่งเป็น คนละอย่างกับทักษะชีวิตที่เรียกว่า Life skill (ประเสริฐ ตันสกุล. 2547 : 49) ดังนั้น ทักษะชีวิต หรือ Life skill จึงหมายถึง คุณลักษณะ หรือความสามารถเชิงสังคม จิตวิทยา (Psychosocial competence) ที่เป็นทักษะภายในที่จะช่วยให้บุคคลสามารถเผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเตรียมพร้อมสำหรับการปรับตัวในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการดูแลสุขภาพ ทัศนคติ ยาเสพติด ความปลอดภัย สิ่งแวดล้อม คุณธรรมจริยธรรมฯลฯ เพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข หรือจะกล่าวง่าย ๆ ทักษะชีวิต ก็คือ ความสามารถในการแก้ปัญหาที่ต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน เพื่อให้อยู่รอดปลอดภัย และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

ดังนั้น ทักษะชีวิต หมายถึง ความสามารถในการนำกระบวนการต่างๆ เช่น การแสวงหาความรู้ มาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ความสามารถในการเข้าใจตนเองและผู้อื่น ปฏิบัติตามกฎ ข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน ความสามารถในการแสดงออกของตนให้ผู้อื่นรับรู้ ชื่นชมในความสำเร็จของตนเองและผู้อื่น และเลือกเข้าร่วมกิจกรรมตามความสนใจ เป็นผู้พูดและผู้ฟังที่ดี รู้ทันและสามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ อาสาหรือสมัครใจช่วยเหลือผู้อื่น ด้วยความเต็มใจโดยไม่หวังผลตอบแทน ดำเนินชีวิตประจำวัน ให้อยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

องค์ประกอบของทักษะชีวิต

องค์ประกอบของทักษะชีวิตจะมีความแตกต่างกันตามวัฒนธรรมและสถานที่แต่ทักษะชีวิตที่จำเป็นที่สุดที่ทุกคนควรมีซึ่งองค์การอนามัยโลกได้สรุปไว้และถือเป็นหัวใจสำคัญในการดำรงชีวิตคือ

1. ทักษะการตัดสินใจ (Decision making) เป็นความสามารถในการตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ในชีวิตได้อย่างมีระบบ เช่น ถ้าบุคคลสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับการกระทำของตนเองที่เกี่ยวกับพฤติกรรมด้านสุขภาพ หรือความปลอดภัยในชีวิต และผลที่ได้จากการตัดสินใจเลือกทางที่ถูก ต้องเหมาะสมก็จะมีผลต่อการมีสุขภาพที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ
2. ทักษะการแก้ปัญหา (Problem Solving) เป็นความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ในชีวิต ได้อย่างมีระบบไม่เกิดความเครียดทางกายและจิตใจจนอาจลุกลามเป็นปัญหาใหญ่โตเกินแก้ไข

3. ทักษะการคิดสร้างสรรค์ (Creative thinking) เป็นความสามารถในการคิดที่จะเป็นส่วนช่วยในการตัดสินใจและแก้ไข ปัญหาโดยการคิดสร้างสรรค์ เพื่อค้นหาทางเลือกต่างๆ รวมทั้งผลที่จะเกิดขึ้นในแต่ละทางเลือกและสามารถนำประสบการณ์มาปรับใช้ชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

4. ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical thinking) เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ และประเมินปัญหาหรือสถานการณ์ที่อยู่รอบตัวเราที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต

5. ทักษะการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ (Effective communication) เป็นความสามารถในการใช้คำพูดและท่าทางเพื่อแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของตนเอง ได้อย่างเหมาะสมกับวัฒนธรรมและสถานการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความคิดเห็นการแสดงความต้องการการแสดงความชื่นชมการขอร้องการเจรจาต่อรองการตักเตือนการช่วยเหลือการปฏิเสธ ฯลฯ

6. ทักษะการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคล (Interpersonal relationship) เป็นความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันและกันและสามารถรักษาสัมพันธภาพไว้ได้ยืนยาว

7. ทักษะการตระหนักรู้ในตน (Self awareness) เป็นความสามารถในการค้นหา รู้จัก และเข้าใจตนเอง เช่น รู้ข้อดี ข้อเสียของตนเอง รู้ความต้องการ และสิ่งที่ไม่ต้องการของตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เราใช้เวลาเผชิญกับความเครียดหรือสถานการณ์ต่างๆ และทักษะนี้ยังเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทักษะอื่น ๆ เช่น การสื่อสารการสร้างสัมพันธภาพการตัดสินใจ ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น

8. ทักษะการเข้าใจผู้อื่น (Empathy) เป็นความสามารถในการเข้าใจความเหมือนหรือความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านความสามารถ เพศ วัย ระดับการศึกษา ศาสนา ความเชื่อ ทัศนคติ อาชีพ ฯลฯ ช่วยให้สามารถยอมรับบุคคลอื่นที่ต่างจากเรา เกิดการช่วยเหลือบุคคลอื่นที่ด้อยกว่าหรือได้รับความเดือดร้อน เช่น ผู้ติดยาเสพติดผู้ติดเชื่อเฮดส์

9. ทักษะการจัดการกับอารมณ์ (Coping with emotion) เป็นความสามารถในการรับรู้ อารมณ์ของตนเองและผู้อื่นรู้ว่าอารมณ์มีผลต่อการแสดงพฤติกรรมอย่างไรรู้วิธีการจัดการกับอารมณ์โกรธและความเศร้าโศกที่ส่งผลทางลบต่อร่างกายและจิตใจได้อย่างเหมาะสม

10. ทักษะการจัดการกับความเครียด (Coping with stress) เป็นความสามารถในการรับรู้ถึงสาเหตุของความเครียด รู้วิธีผ่อนคลายความเครียด และแนวทางในการควบคุมระดับความเครียด เพื่อให้เกิดการเบี่ยงเบนพฤติกรรมไปในทางที่ถูกต้องเหมาะสมและไม่เกิดปัญหา ด้านสุขภาพ (ข้อมูลจาก ศิริวรรณ สายหงษ์ : <http://www.nfe.go.th/0405/NFE-note/SkillLife.html>; 20 ตุลาคม 2553)

กลวิธีในการสร้างทักษะชีวิต

จากองค์ประกอบของทักษะชีวิต 10 ประการเมื่อจะนำไปจัดกิจกรรมพัฒนาทักษะชีวิตให้กับกลุ่มเป้าหมาย สามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วน

1. ทักษะชีวิตทั่วไป คือ ความสามารถพื้นฐานที่ใช้เผชิญปัญหาปกติในชีวิตประจำวัน เช่น ความเครียด สุขภาพ การคบเพื่อน การปรับตัว ครอบครั้วแตกแยกการบริโภคนาอาหาร ฯลฯ
2. ทักษะชีวิตเฉพาะ คือ ความสามารถที่จำเป็นในการเผชิญปัญหา ทักษะชีวิตเป็นความสามารถที่เกิดในตัวผู้เรียนได้ด้วยวิธีการสำคัญ 2 วิธี คือ 1. เกิดเองตามธรรมชาติ เป็นการเรียนรู้ที่ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ และการมีแบบอย่างที่ดี แต่การเรียนรู้ตามธรรมชาติจะไม่มีทิศทางและเวลาที่แน่นอน บางครั้งกว่าจะเรียนรู้ ก็อาจสายเกินไป 2. การสร้างและพัฒนาโดยกระบวนการเรียนการสอน เป็นการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกันในกลุ่ม ผ่านกิจกรรมรูปแบบต่างๆ ได้ลงมือปฏิบัติ ได้ร่วมคิดอภิปรายแสดงความคิดเห็น ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ได้สะท้อน ความรู้สึกนึกคิด มุมมอง เชื่อมโยงวิถีชีวิตของตนเอง เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่และปรับใช้กับชีวิต

กิจกรรมที่จะสร้างและพัฒนาทักษะชีวิต

กิจกรรมที่จะสร้างและพัฒนาทักษะชีวิตต้องเป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ผู้เรียนเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการเรียนรู้ ซึ่งลักษณะของกิจกรรมที่มีประสิทธิภาพในการสร้างและพัฒนาทักษะชีวิตผู้เรียน มีดังนี้

1. กิจกรรมที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมค้นพบความรู้หรือสร้างความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งจะให้ผู้เรียนเกิดทักษะชีวิตในด้านการคิดวิเคราะห์ การคิดตัดสินใจและแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ เช่น กิจกรรมการเรียนรู้ที่ให้โอกาสผู้เรียนแสดงความคิดเห็น วิทยากรวิจารณ์ข่าวสาร เหตุการณ์ สถานการณ์ หรือประสบการณ์ของผู้เรียน และกิจกรรมการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้สืบค้นหรือศึกษา

ค้นคว้า คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้จากสื่อต่าง ๆ และแหล่งเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา ได้สะท้อนตนเองเชื่อมโยงกับชีวิตและการดำเนินชีวิตในอนาคต

2. กิจกรรมที่ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมร่วมกัน ได้ลงมือกระทำกิจกรรมลักษณะต่าง ๆ ได้ประยุกต์ใช้ความรู้ เช่น กิจกรรมทัศนศึกษา กิจกรรมค่าย กิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรมชมรม/ชุมนุม กิจกรรมโครงงาน/โครงการ กิจกรรมจิตอาสา เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาทักษะชีวิตดังนี้

2.1 ได้เสริมสร้างสัมพันธภาพและใช้ทักษะการสื่อสาร ได้ฝึกการจัดการกับอารมณ์และความเครียด ของตนเอง

2.2 ได้รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ทำให้เข้าใจผู้อื่น นำไปสู่การยอมรับความคิดเห็นผู้อื่น รู้จักไตร่ตรองทำความเข้าใจและตรวจสอบตนเองทำให้เข้าใจตนเองและเห็นใจผู้อื่น

2.3 ได้รับการยอมรับจากกลุ่ม ได้แสดงออกด้านความคิด การพูด และการทำงานมีความสำเร็จ ทำให้ได้รับคำชม เกิดเป็นความภูมิใจและเห็นคุณค่าตนเอง นำไปสู่ความรับผิดชอบ ทั้งต่อตนเองและสังคม

การพัฒนาและเสริมสร้างทักษะชีวิตเป็นภูมิคุ้มกันชีวิตให้แก่เด็กและเยาวชนในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงและเตรียมพร้อมสำหรับการดำเนินชีวิตในอนาคต จึงเป็นภารกิจสำคัญของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่จะต้องจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยเสริมสร้างทักษะชีวิตให้มากที่สุด ทั้งใน 8 สาระการเรียนรู้และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน อันได้แก่ กิจกรรมแนะแนว กิจกรรมโฮมรูม กิจกรรมนักเรียน (กิจกรรมลูกเสือ – เนตรนารี ยุวกาชาด ผู้บำเพ็ญประโยชน์ กิจกรรมชมรม/ชุมนุม) กิจกรรมเพื่อสังคมและสาธารณประโยชน์และกิจกรรมที่เสริมสร้างคุณลักษณะตามนโยบายของสถานศึกษา ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สามารถพัฒนาและเสริมสร้างทักษะชีวิตได้ทุกองค์ประกอบของทักษะชีวิต

แนวทางการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะชีวิต

1. จัดกระบวนการเพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจอารมณ์ของตนเองและผู้อื่นปฏิบัติตามกฎข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน
2. จัดกระบวนการเพื่อให้ผู้เรียนแสดงความสามารถของตนเองให้ผู้อื่นรับรู้ชื่นชมในความสำเร็จของตนเองและผู้อื่นและเลือกเข้าร่วมกิจกรรมตามความสนใจ

3. จัดกระบวนการเพื่อให้ผู้เรียนมีความสามารถสื่อสารได้ดีโดยรู้จักเป็นผู้พูดและผู้ฟังที่ดี ใช้ภาษาพูด ภาษากายที่ทำให้ผู้อื่นผ่อนคลายสบายใจไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งหรือรุนแรง

4. จัดกระบวนการเพื่อให้ผู้เรียนมีโอกาสร่วมมือทำงานกับกลุ่มเพื่อนฟังและรับรู้ความรู้สึกของผู้อื่นรวมทั้งช่วยเหลือผู้อื่น

5. จัดกระบวนการเพื่อให้ผู้เรียนสามารถหลีกเลี่ยงสถานการณ์ที่เสี่ยงต่อความปลอดภัยของตนเองรู้จักปฏิเสธในสิ่งที่ควรปฏิเสธโดยไม่เสียสัมพันธภาพหรือเสียน้ำใจรวมทั้งสามารถขอความช่วยเหลือเมื่ออยู่ในภาวะวิกฤต

6. จัดกระบวนการเพื่อให้ผู้เรียนรู้เท่าทันอารมณ์และสามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้จัดกระบวนการเพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนอาสาหรือสมัครใจช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความเต็มใจโดยไม่หวังผลตอบแทน

แหล่งเรียนรู้นอกห้องเรียน

ชุมชนท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมเป็นห้องเรียนขนาดใหญ่ที่เต็มไปด้วยแหล่งเรียนรู้หลากหลายประเภท

1. บริเวณและสถานที่ต่างๆภูมิทัศน์ของ โรงเรียน ในชุมชน /ท้องถิ่นแหล่งเรียนรู้ในโรงเรียนเช่น สวนป่าสวนพฤกษศาสตร์สนามกีฬา โรงเรียนห้องปฏิบัติการต่างๆห้องครัว โรงอาหารห้องสมุดหอประชุม เป็นต้นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน/ท้องถิ่นเช่น วัด โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ตลาดหอสมุดพิพิธภัณฑ์ โรงพยาบาลทุ่งนาป่าชุมชน เป็นต้น

2. ผู้รู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์ชาวบ้าน

3. เรื่องราวสถานการณ์และเหตุการณ์สำคัญ

4. วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นและวันสำคัญทางราชการ

การจัดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้วางแผนแบ่งงานหน้าที่รับผิดชอบสำรวจสืบค้นรวบรวมข้อมูลวิเคราะห์นำเสนอแลกเปลี่ยนและสรุปข้อมูลจากการศึกษาโดยใช้ชุมชนและสิ่งแวดล้อมรอบตัวเป็นแหล่งเรียนรู้จะทำให้ผู้เรียนได้เผชิญกับสภาพจริงของชีวิตหลากหลายมิติได้สัมผัสกับธรรมชาติและได้ประสบการณ์ตรงกับการเรียนรู้กับผู้ที่แตกต่างกันหลายช่วงวัยมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดประสบการณ์ หลากหลายมิติรวมดูแลและร่วมเรียนรู้จึงเป็นการเรียนรู้ที่มีความหมายจริงต่อผู้เรียน

ห้องเรียนธรรมชาติเป็นห้องเรียนแห่งประสบการณ์ตรงที่ผู้เรียนจะได้สัมผัสกับกลิ่นอายความงดงามระบบและความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติทั้งที่เป็นดินน้ำ ป่าไม้ อากาศ ฯลฯ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในธรรมชาติจึงเป็นไปได้ทั้งในแนวทางเพื่อการปลูกฝังเจตคติจินตนาการฝึกฝนทักษะการคิดและการสำรวจ รวบรวมข้อมูลการวิเคราะห์ข้อมูลการนำเสนอการสื่อสารการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานร่วมกับผู้อื่นฝึกการเป็นผู้นำผู้ตามการทำงานกลุ่มและทักษะการตัดสินใจ เป็นต้น

ผู้รู้ภูมิปัญญาและปราชญ์ชาวบ้านเป็นศูนย์รวมปรัชญาแนวคิดหลักปฏิบัติสำคัญของกลุ่มคนในท้องถิ่นการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้รับการถ่ายทอดประสบการณ์วิถีปฏิบัติจากผู้รู้/ภูมิปัญญาหรือ ปราชญ์ชาวบ้าน นอกจากจะเป็นการถ่ายทอดแนวคิดประสบการณ์จริยวัตรและวิถีปฏิบัติที่พึงให้กับผู้เรียนแล้วยังเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดบรรยากาศร่วมกันเรียนรู้ถ่ายทอดประสบการณ์จากชนชั้นที่ต่างวัยกัน นอกจากนั้นผู้เรียนจะได้ฝึกฝนทักษะความสามารถพื้นฐานต่างๆเช่นการฟังการพูดการอ่านการเขียนการวางแผนแบ่งปันหน้าที่กันทำงานสังเกตสำรวจค้นคว้าลงมือปฏิบัติรวบรวมข้อมูลวิเคราะห์ประเมินผล แก้ปัญหาปรับปรุงนำเสนอแลกเปลี่ยนสรุปความรู้ทักษะทางสังคมการเรียนรู้ร่วมกับผู้อื่นและทักษะชีวิต

หลักการสอนการพัฒนาทักษะชีวิต

การพัฒนาทักษะชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์จำเป็นต้องพัฒนาอย่างเป็นกระบวนการต่อเนื่อง และสม่ำเสมอจนตลอดชีวิต เพื่อให้เกิดความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างเป็นสุขและมีคุณค่าทั้งต่อตนเองต่อผู้อื่น ต่อชุมชน ต่อสังคมที่เริ่มต้นจากครอบครัวจนตลอดถึงสังคมโลก การพัฒนาทักษะชีวิตโดยเริ่มต้นจากขั้นพื้นฐานของชีวิตในวัยเด็กอย่างถูกต้องเหมาะสมและสอดคล้องกับวัฒนธรรม คุณธรรมพื้นฐานของแต่ละชุมชน สามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้เด็กได้เติบโตอย่างมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ทั้งในด้านความคิด จิตใจ (อารมณ์) และสังคมจนสามารถพัฒนาความสามารถที่มีอยู่ในตัวเอง เช่น ทักษะการรู้จักตนเอง ทักษะการแสวงหาและใช้ข้อมูล ทักษะความคิด ทักษะการตัดสินใจแก้ปัญหา ทักษะการจัดการ ทักษะการปรับตัว ทักษะการสื่อสารและสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น ทักษะการทำงานเป็นทีม เป็นต้น การพัฒนาทักษะชีวิตสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและตลอดชีวิต ถ้ามนุษย์มีแรงจูงใจและตระหนักในคุณค่าของความสามารถของตนเองที่จะพัฒนาได้จนถึงขั้นความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ถึงแม้ว่าตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ที่กล่าวมาข้างต้นจะจัดการพัฒนาทักษะชีวิต หรือการเสริมสร้างทักษะชีวิต

ไว้เป็นหน่วยย่อยในกิจกรรมแนะแนวที่สถานศึกษาเป็นผู้จัดให้แก่ผู้เรียนก็ตาม แต่เมื่อนำความสำคัญของทักษะชีวิตที่กล่าวรวมมาแล้วในบทข้างต้นที่สรุปได้ว่า ทักษะชีวิตเป็นความสามารถในการรู้จักและยอมรับในคุณค่าของตนเองและผู้อื่น และความสามารถที่อยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมตลอดถึงสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ ดังนั้นกิจกรรมการพัฒนาทักษะชีวิตน่าจะถูกจัดอยู่ในด้านกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนที่แยกออกมาอย่างชัดเจนได้อีกส่วนหนึ่ง เพราะกิจกรรมพัฒนาทักษะชีวิตเป็นกิจกรรมที่มุ่งสร้างภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิตของมนุษย์ให้เกิดทักษะในด้านรู้จักตนเองตามความเป็นจริง เข้าใจและยอมรับในผู้อื่นและสามารถปรับตัวดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีคุณภาพของความเป็นมนุษย์ คือมีความสามารถทั้งในด้านความคิดจิตใจ (อารมณ์) และการใช้ชีวิตในสังคม และสภาพแวดล้อมทั้งที่เป็นมนุษย์ สิ่งมีชีวิตอื่นรวมทั้งธรรมชาติ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ได้อย่างมีความสุข และมีคุณค่าทั้งแก่ตนเองและแก่ส่วนรวม

การจัดกิจกรรมการสอนเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตนั้น ประการแรกจะต้องคำนึงถึงการมุ่งพัฒนาลักษณะนิสัยที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าของผู้เรียนที่จะทำให้เกิดการพัฒนาทักษะชีวิตอย่างต่อเนื่อง โดยยังคงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับทักษะชีวิตแบบไทย ๆ แต่สามารถปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมสากล ในฐานะพลเมืองโลกได้ ประการสำคัญต่อมาที่ควรคำนึงถึงในการจัดกิจกรรมการสอนเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตในชั้นพื้นฐานก็คือสภาพแวดล้อมทางสังคม และภูมิหลังของผู้เรียน ซึ่งจะเป็นตัวแปรสำคัญในการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต

หลักการจัดกิจกรรมและการสอนเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต

1. กำหนดวัตถุประสงค์และแนวการสอนรวมทั้งการจัดกิจกรรมที่เน้นในด้านการปฏิบัติอย่างชัดเจนที่สามารถวัดและประเมินผลได้
2. จัดกิจกรรมการสอนที่เหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะ ความสนใจ ความถนัด และความสามารถของผู้เรียนตามหลักจิตวิทยาการศึกษา และภูมิหลังหรือสภาพที่สอดคล้องกับความ เป็นจริงในชีวิตของผู้เรียน
3. ใช้กระบวนการกลุ่ม และกระบวนการเรียนรู้ที่มีผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในการจัดประสบการณ์ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และเกิดทักษะที่จะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมและต่อเนื่อง

4. บูรณาการองค์ความรู้กับทักษะชีวิตเพื่อให้ผู้เรียนได้เห็นคุณค่าของความสำคัญในสาระความรู้ที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาทักษะชีวิตอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

5. จัดโอกาสให้เกิดความร่วมมือระหว่างสถานศึกษา พ่อ แม่ ผู้ปกครอง และชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดการประชุมในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการระหว่างบ้านและโรงเรียนการจัดงานหรือกิจกรรมเกี่ยวกับทักษะชีวิตที่เป็นที่สนใจของบุคคลทั่วไป

6. จัดกิจกรรมให้เหมาะสมกับเวลา สถานที่ และสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเป็นจริงของบุคคลและเป้าหมายของสถานศึกษานั้น ๆ

7. มีการประเมินผลอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

8. นำผลที่ประเมิน ได้จากการจัดการในข้างต้นมาวิเคราะห์วิจัยอย่างเป็นระบบ โดยกระบวนการที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดการพัฒนาทักษะชีวิตที่อยู่ในระดับสูงยิ่งขึ้นต่อไป

สรุปได้ว่า ทักษะชีวิตเป็นความสามารถที่มนุษย์มีติดตัวมาตั้งแต่กำเนิดเพราะเป็นทักษะที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ ทั้งต่อตนเองและต่อสังคม การพัฒนาทักษะชีวิตในขั้นพื้นฐานนั้น ควรเป็นหน้าที่ของ ครู พ่อ แม่ ผู้ปกครอง โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูบาอาจารย์ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบต่อการให้การศึกษาแก่ผู้เรียน การเรียนการสอนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ถึงการนำทักษะชีวิตไปใช้ในการดำรงชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสม และมีประสิทธิภาพจะทำให้เด็กได้เกิดพื้นฐานทางคุณลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์อย่างถาวรเพื่อนำไปสู่การมีทักษะชีวิตที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาชีวิตของตนเองให้มีคุณภาพสามารถสร้างความสุข ความดีงาม และประโยชน์ให้แก่สังคมได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้วิจัยได้นำประเด็นสำคัญๆ ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเสนอไว้ดังนี้

1. ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) ปัจจุบันมีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ดังนี้
 เสน่ห์ จามริก (2541 : 34) ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หรืออีกในหนึ่งเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หมายถึง ประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ที่สืบทอดกันมา พร้อมทั้งยังมีการพัฒนาตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ด้วยจุดประสงค์ที่พยายาม จะยับยั้งเพื่อดำรงการ

พึ่งตนเองต่อแรงกระแสความกดดันและขยายตัวทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองโลก
ภายนอก

ศุรศักดิ์ ประตังดาโต (2543 : 10) ได้ให้ความหมายว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง
ความรู้และการประมวลประสบการณ์ทั้งหลายที่ได้รับการถ่ายทอดจากการสั่งสมประสบการณ์
ของบรรพบุรุษในอดีต โดยผ่านกระบวนการศึกษาและเรียนรู้จนเกิดองค์ความรู้ใหม่ ประกอบ
ไปด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ในการจัดรูปแบบการสอน ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านบุคคล หมายถึง บุคคลสำคัญและผู้รู้ที่อาศัยอยู่ใน
ท้องถิ่นเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้สูงอายุในท้องถิ่น ผู้รู้ในท้องถิ่น
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสถานที่ หมายถึง แหล่งความรู้ที่สำคัญที่มีอยู่ใน
หมู่บ้าน เช่น แปลงเกษตรและผสมผสาน ตลาดนัดสินค้า โรงงานอุตสาหกรรมในครัวเรือน
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวัสดุอุปกรณ์ หมายถึง วัสดุอุปกรณ์และเรื่องราวที่
เกิดขึ้น จากปัญญาของคนในท้องถิ่น เช่น บ้านที่ก่ประวัตินหมู่บ้าน ขนบธรรมเนียมประเพณีงาน
หัตถกรรมของหมู่บ้าน

ศิริมงคล ทนทอง (2553 : 46) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หรือภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หมายถึง เกณฑ์หลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมี
ความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคมหมู่บ้าน

สุธี เทพสุริวงส์ และ เบ็ญจวรรณ บัวขวัญ (2547 : 68-74) ได้ให้ความหมายของ
ภูมิปัญญาชาวบ้านว่า ความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งเรียนรู้มาจากปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง และความ
เฉลียวฉลาดของแต่ละคนหรือผู้มีความรู้ในท้องถิ่นต่างๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องที่ทำมาหา
กิน เช่น การจับปลา การจับสัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือเกษตร
ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นความรู้ความสามารถ ที่บรรพบุรุษ ได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดมาให้เรา
มีวิธีหลายอย่างที่ทำให้ความรู้เหล่านี้เกิดประโยชน์แก่สังคมในปัจจุบัน คือการอนุรักษ์
บำรุงรักษาสิ่งที่ดีงามไว้เช่น ประเพณีต่างๆ หัตถกรรม และคุณค่าหรือการปฏิบัติตนเพื่อ
ความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นสิ่งที่ดีงามที่หายไป เลิกไป
หรือกำลังจะเลิก ให้กลับมาเป็นประโยชน์เช่น การรื้อฟื้นดนตรีไทย การประยุกต์ คือ การปรับ
หรือผสมผสานความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับสมัยใหม่เช่นการใช้ยาสมุนไพรใน
โรงพยาบาล ประสานกับการรักษาสมัยใหม่ การทำพิธิวชตันไม้เพื่อให้เกิดการสำนึกอนุรักษ์
ธรรมชาติ รักษาป่ามากยิ่งขึ้น การประยุกต์ประเพณีการทำบุญข้าวเปลือกที่วัดมาเป็นธนาคาร
ข้าวเปลือก เพื่อช่วยผู้ขาดแคลน การสร้างใหม่คือการคิดค้นสิ่งใหม่ๆ ที่สัมพันธ์กับความรู้

ดั้งเดิม เช่น การประดิษฐ์โปงลาง การคิดโครงการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยคุณค่าความเอื้ออาทรที่ชาวบ้านเคยมีต่อกันมาหารูปแบบใหม่ เช่น การสร้าง ธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือ การรวมกลุ่ม แม่บ้าน เยาวชน เพื่อทำกิจกรรมกันอย่าง มีระบบมากยิ่งขึ้น

สรุป ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ของ ชาวบ้านความสามารถและประสบการณ์ของบุคคลในท้องถิ่นที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือดำเนิน ชีวิต ซึ่งเรียนรู้จาก ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน หรือผู้มีความรู้ ในหมู่บ้าน ในท้องถิ่นต่างๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องการทำมาหากิน เช่น การจับปลา การจับ สัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือเกษตร ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นความรู้ ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดต่อๆ มาซึ่งถือว่าเป็นการเรียนรู้ตาม อรรถาศัย

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

นุชนานา รัตนรังสรรค์ (2549 : 19-20) แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 5 ประเภท

ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการยังชีพ
2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิต และทรัพย์สิน
 - 2.1 ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง
 - 2.2 ภูมิปัญญาหลบเลี่ยงอันตราย
 - 2.3 ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง
 - 2.4 ภูมิปัญญาในการใช้และทำศาสตราวุธ
 - 2.5 ภูมิปัญญาการดูแลบำรุงรักษาชีวิตและทรัพย์สิน
3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้างและพิทักษ์ฐานะและอำนาจ
 - 3.1 ภูมิปัญญาการสร้างและขยายอำนาจ
 - 3.2 ภูมิปัญญารักษฐานะและอำนาจ
4. ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณะประโยชน์
5. ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545 : 45-52) ได้แบ่งสาขาภูมิปัญญา ออกเป็น 10 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตร หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าเดิมซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนในสภาวะการต่างๆ ได้ เช่นการทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ไขปัญหาด้านการตลาด การแก้ไขปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขปัญหาโรค และแมลง) และรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตรเป็นต้น
2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อชะลอการนำเข้าตลาดเพื่อแก้ไขปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรมอันเป็นกระบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดจนทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่นการรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงาน ยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรมเป็นต้น
3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้
4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหมายถึงความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งการอนุรักษ์ พัฒนา และประโยชน์จากคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน
5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและการบริหารกองทุน และธุรกิจ ในชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน
6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการ ในการประกันคุณภาพชีวิตของคนไทยให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรม
7. สาขาวิศวกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะ สาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น
8. สาขาการจัดการ หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานด้านต่างๆ ทั้งขององค์กรชุมชน องค์กรศาสนา องค์กรทางการศึกษา ทั้งองค์กรทางสังคมอื่นๆ ในสังคมไทย เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน ระบบผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน การจัดการศาสนา

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ ประเพณีบุญประเพณีข้าว เป็นต้น

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่าการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความแตกต่างกันตามเกณฑ์จัดประเภทและความเชื่อของแต่ละบุคคล โดยภาพรวมแล้วสามารถจัดกลุ่มภูมิปัญญาที่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็น 4 ด้าน คือ ด้านที่ 1 ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี ด้านที่ 2 ได้แก่ ด้านวรรณกรรม ด้านที่ 3 การประกอบอาชีพ ด้านที่ 4 ได้แก่ แนวคิด หลักการ หลักปฏิบัติและการใช้เทคโนโลยี

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิชิต นันทสุวรรณ (2548 ; อ้างใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2542 :

20) ได้จำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตตามธรรมชาติเนื้อหาของภูมิปัญญา คือ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติ และข้อห้ามที่ไม่ให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่างๆ เรื่องของผี ระบบเหมืองฝาย ฝึมน้ำ ฝึมน้ำ เป็นต้น ที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้เป็นพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้น อย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจของอนิจจังของชีวิตเป็นสูงสุด รูปธรรมที่แสดงออกคือ ความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ เช่น ปู่ย่า ตายาย ผีพ่อ ผีแม่ และวิถีกรรมต่างๆ เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินในด้านต่างๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ (2539 : 147 ; อ้างใน วิสากุล กองทองนอก. 2543 : 12 -13) ได้กล่าวถึง

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นการศึกษาโลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน เช่นการทำมาหากิน เกษตรกรรม หัตถกรรม อุตสาหกรรมศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

สามารถ จันทร์สุรีย์ (2533 ; อ้างใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2545 : 18 -19) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน 3 ลักษณะ คือ

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์ของคนกับบุคคลอื่นๆ ที่ร่วมกันอยู่ในสังคม หรือ ชุมชน
3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดทั้งสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

ประเวศ วะสี (2536 : 51-58) ได้กล่าวว่าลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิตสังคมและในสภาพแวดล้อมที่ต่างกันและถ่ายทอดสืบต่อกันเป็นวัฒนธรรมซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สำคัญ 2 ประการ ดังนี้

1. ความจำเพาะเกี่ยวกับท้องถิ่นเพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความจัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ
2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูงเพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นภูมิปัญญาที่มีจากประสบการณ์จริงทั้งในเรื่องของกายใจชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อมความคิดเรื่องแม่ธรณีแม่คงคา พระภูมิเจ้าที่รุกขเทวดาเป็นตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วนของใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตตประ โยชน์ โดยสร้างความผูกพันที่ถูกต้องให้คนเคารพธรรมชาติ คนเรากล้าเคารพอะไรย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้นมีความเคารพผู้อาวุโสเนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์จึงมีความเคารพผู้อาวุโสเพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2536 : 16-19) กล่าวถึงภูมิปัญญาว่าภูมิปัญญาของมนุษย์เกิดจากการที่มนุษย์ต้องเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดและดำรงเผ่าพันธุ์ ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็ต้องสร้างและปรับระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันตลอดเวลาซึ่งไปกว่านั้นเพราะมนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็กน้อยในธรรมชาติในจักรวาลอันลึกลับไพศาลมนุษย์ถึงจะเก่งอย่างไรก็ใช้รู้แจ้งแทงตลอดจนสามารถควบคุมทุกสิ่งทุกอย่าง

ไว้ได้อ่านอาจได้ก็หาไม่มนุษย์จึงสร้างความเชื่อและระบบความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ขึ้นตามความรู้ความเข้าใจและจินตนาการของแต่ละคนเพื่ออย่างน้อยก็ให้เกิดคุณูปการเกิดความ มั่นคงทางใจเกิดความราบรื่นในชีวิตทั้งหมดนี้เป็นเพราะมนุษย์ใช้ปัญญาแก้ปัญหาสิ่งสมสับสน สถานและปรับเปลี่ยนประสบการณ์อย่างไม่หยุดยั้งสิ่งนี้เองคือภูมิปัญญาสิ่งนี้เองคือแก่นของ วัฒนธรรม

จากทรรศนะของนักวิชาการดังกล่าวสรุปได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นรากฐานใน การดำเนินชีวิตของชาวบ้านสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานะแวดล้อมทั้ง ทางธรรมชาติสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ่งเหนือธรรมชาติเกิดแก่เจ็บตายและลักษณะที่เป็นรูปธรรมซึ่งเป็น เรื่องของวัตถุและการกระทำเฉพาะด้านส่วนลักษณะที่สำคัญที่สำคัญบางประการของภูมิปัญญา ชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นคือมีวัฒนธรรมเป็นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์มีบูรณาการสูงมีความ เชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่งและเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

ขอบเขตของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาชาวบ้านมีขอบข่ายที่กว้างขวางครอบคลุมวิถีชีวิตของประชาชนใน ท้องถิ่นซึ่ง เอกวิทย์ ฌ กลาง (2536 : 29-31) ได้กล่าวถึงเรื่องภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญา ท้องถิ่นสรุปได้ว่าในปีพ.ศ. 2534 มีผู้ทรงคุณวุฒิหลายสาขาร่วมมือกันทำการวิจัยเรื่อง “ความคิด และภูมิปัญญาไทย” เพื่อทูลเกล้าถวายเป็นส่วนหนึ่งของการเฉลิมฉลองเพื่อเทิดพระเกียรติ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงมีพระชนมายุครบ 36 พรรษา ซึ่งในการดำเนินการวิจัยเรื่องความคิดและภูมิปัญญาไทยนี้ได้มีการมอบหมายและแบ่ง งานออกเป็น 7 โครงการดังนี้

1. ความคิดและภูมิปัญญาไทยด้านความคิดความเชื่อ
2. ความคิดและภูมิปัญญาไทยด้านความเป็นอยู่
3. ความคิดและภูมิปัญญาไทยด้านการทำมาหากิน
4. ความคิดและภูมิปัญญาไทยด้านการศึกษา
5. ความคิดและภูมิปัญญาไทยด้านการเมืองและการปกครอง
6. ความคิดและภูมิปัญญาไทยด้านการดูแลสุขภาพอนามัย
7. ความคิดและภูมิปัญญาไทยด้านดุริยางคศิลป์และนาฏศิลป์

จากทรรศนะของนักวิชาการดังกล่าวจะเห็นว่าภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน มีหลายด้านแต่แต่ละด้านมีความสอดคล้องกันซึ่งให้เห็นว่าภูมิปัญญาในแต่ละด้านมีความสำคัญ และมีความสัมพันธ์ต่อการดำรงชีวิตประจำวันของคนไทยทั้งสิ้น

กระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การสร้างสรรค์และสังสมภูมิปัญญาเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีการพัฒนามายาวนาน เอกวิทย์ ฌกลาง (2536 : 41-58) ได้ศึกษาวิเคราะห์และประมวลเอาลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญจนก่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญาไว้อย่างมากมายว่า กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์มี ดังนี้

1. การลองผิดลองถูกในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการ “ลองผิดลองถูก” ในการหาอาหารการต่อสู้กับภัยธรรมชาติการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยต่อสู้แย่งชิงสิ่งของที่อยู่ระหว่างมนุษย์ด้วยกันและเผชิญโชคด้วยการเสี่ยงต่างๆ เมื่อประสบความสำเร็จถึงชีวิตดับหรือบาดเจ็บแต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหาร ได้สิ่งของพ้นอันตราย เป็นต้นจากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูกมนุษย์ก็สะสมความรู้ความเข้าใจของตนไว้แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตนนานๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติก็กลายเป็นจารีตธรรมเนียมหรือข้อห้ามใน “วัฒนธรรม” ของกลุ่มคนนั้นๆ ไปกาลเวลาล่วงเลยไป มนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของข้อธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้วรู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นจึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไขป้องกันปัญหาได้ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริงบ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านั้นใช้การต่อไปไม่ได้เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนแปลงไปสถานการณ์เปลี่ยนไปมนุษย์ก็ต้องใช้ปัญญาขบคิดแก้ไขปัญหาเอาใหม่ต้องเสี่ยงชีวิตกันใหม่ต่อเมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไรทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ก็จะจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ต่อไปถ้าล้มเหลวก็จะจดจำเป็นข้อห้ามด้วยการสังสมประสบการณ์ดังกล่าวมนุษย์ก็สังสมปัญญาในการดำรงชีพไว้มากขึ้นและมีความเสี่ยงน้อยลง

2. ลงมือกระทำจริงมนุษย์เรียนรู้ด้วยการ “ลงมือกระทำจริง” ในสถานการณ์แวดล้อม ที่มีอยู่จริงเช่นการเดินทางการปลูกพืชการสร้างบ้านและการต่อสู้กับภัยอันตราย เป็นต้น ในกรณีชาวบ้านในประเทศไทยจะเห็นได้ว่าชาวภาคเหนือ : เรียนรู้จากการร่วมกันจัดระบบเหมืองฝาย เพื่อการกสิกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำหว่านเขาแล้วค่อยๆ พัฒนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ในการแบ่งปันน้ำระหว่างคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มแม่น้ำเดียวกันชาวอีสาน : เรียนรู้ที่จะแสวงหาแหล่งดินดำน้ำชุ่มเป็นที่ทำกินหรือขุดสระไว้เป็นบริเวณรอบทิวสถานเพื่อเลี้ยงชุมชนชาวภาคกลางเรียนรู้ที่จะอยู่กับภาวะน้ำหลากน้ำท่วมน้ำลดด้วยการปลูกเรือนใต้ถุนสูงเดินทางด้วยเรือและทำนาทำไร่ให้สอดคล้องกับฤดูกาลส่วนชาวใต้ : ก็เรียนรู้ที่จะพึ่งพากันระหว่างคนอยู่ต่างถิ่นต่างทำเลกันในเขตเชิงเขาลุ่มน้ำและชายทะเลด้วยการผูกไมตรี

และแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างพื้นที่การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่างๆ ไว้ในสถานการณ์จริงปฏิบัติจริงแล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบ ค่อยเป็นค่อยไปได้กลายเป็นธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3. การถ่ายทอดความรู้การเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (Transmission) แก่คนรุ่นหลังด้วยการ “สาริตวีธีการและสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition)” “ในรูปของเพลงกล่อมเด็กคำพังเพยสุภาษิตและการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ (Literary Tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านไทยทุกภูมิภาคจะนิยมแบบสาริตวีธีการและสอนเป็นวาจาในกรณีที่เป็นศิลปวิทยาที่มีความซับซ้อนลึกซึ้งจะใช้วิธีลายลักษณ์ในรูปของตำราเช่นตำรายาตำราปลูกบ้านตำราโหราศาสตร์หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอนคำตักเตือนภาษิตคู่มือตำนานและนิทานเป็นต้นสุดแต่จะเห็นว่าสะดวกและสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้านการถ่ายทอดทั้งโดยวาจาและลายลักษณ์หรือการสาริตก็ไม่มีอะไรตายตัวแต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุและปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมบางกรณีความรู้ ที่ส่งสมไว้ก็อาจถดถอยหรือสูญหายได้

4. พิธีกรรมการเรียนรู้โดย “พิธีกรรม” กล่าวในเชิงจิตวิทยาพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจ โนม์น้ำวให้คนมีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ ในตัวเป็นการต่อยอดความเชื่อกรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชนแนวปฏิบัติและความคาดหวัง โดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผลแต่ใช้ศรัทธาความขลังความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมเป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ถึงแม้จะมีภูมิปัญญาความรู้รอบรู้อยู่เบื้องหลังพิธีกรรมก็ไม่มี การเน้นย้ำภูมิปัญญาเหล่านั้นแต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญด้วยเหตุคั้งนี้พิธีสืบชะตาแม่น้ำสืบชะตาเมืองบวชต้นไม้บวชป่าพิธีอุปสมบทพิธีบั้งสุกุลพิธีสู่ขวัญในโอกาสต่างๆ เป็นต้นจึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมในพิธีและมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมากรวมทั้งต่อยอดคุณค่าทางสังคมอย่างมีพลังด้วยพิธีกรรม จึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมง่ายแต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝังบ่มเพาะความเชื่อคุณค่าและแนวทางการประพฤติที่พึงประสงค์ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมประเพณีแม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่นับถือความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสรรพสิ่ง และให้ความสำคัญต่อข้อมูลเชิงประจักษ์พิธีกรรมก็ยังมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณอยู่นั่นเอง เพราะมนุษย์ก็ยังคงเป็นมนุษย์ที่มีใ้ได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ถ่ายเดียว

5. ศาสนาทั้งในด้านหลักธรรมคำสอนศีลและวัตรปฏิบัติตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนต่อกำหนดวิถีชีวิตที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิตให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่งของสถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่าสำหรับพุทธศาสนาในขั้นปรมาตถ์ก็มีผลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากความทุกข์ยากทั้งปวงสำหรับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติศาสนาจึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติสติปัญญาและอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อมๆกันถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าถือศาสนานั้นๆทั้งโดยตรงและโดยอ้อมอีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ด้วยอย่างไรก็ตามสถาบันศาสนาอ่อนกำลังลงมากในปัจจุบันและมีที่ท่าว่าจะอ่อนลงไปอีกในอนาคตเพราะเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกหลายประการวิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการทางจิตวิญญาณกับวิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมและบริโภคนิยมเดินทางสวนกันและขัดแย้งกันอย่างน่ากลัวอันตรายยิ่งนักเมื่อเป็นเช่นนี้จุดมุ่งหมายของกระบวนการเรียนรู้ก็เดินสวนทางกันไปด้วย

6. แลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในชาติพันธุ์ถิ่นฐานทำกินรวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรมทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัวมีความคิดใหม่วิธีการใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนบ้างขัดแย้งบ้างแต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวางทั้งในด้านสาระรูปแบบและวิธีการกระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมจึงมีพลวัตโดดเด่นกว่าเดิมส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารอันทันสมัยส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อมและอีกส่วนหนึ่งมุ่งมั่นไปทางจิตวิญญาณขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของการเรียนรู้กว้างขวางหลากหลายมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนสังคมไทยจึงกลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีทางเลือก (Options) ให้แสวงหามากมายไม่รู้จบและมีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าใหม่ให้พิจารณาอย่างเอนกอนันต์

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติ ที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ต้องกับฐานความเชื่อเดิมขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่งการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทยดังจะเห็น ได้จากการ

แสวงหาความมั่นคงทางจิตใจในหมู่คนที่มีอาชีพที่ต้องเสี่ยง โดยการบูชาเจ้าแม่กวนอิม เสด็จฟอร.5 พระพรหม และการทรงเจ้าเข้าผีอันมีอยู่คายนับตั้งแต่เพื่อขอลาภผลหรือแก้วิกฤตการณ์ในชีวิตหรือรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยการผสมผสานการแพทย์สมัยใหม่กับสมุนไพรและการรักษาทางใจจากหมอเมืองและพระสงฆ์และการไปให้หมอคู่ทำนายทายทัก โชคชะตาในยามมีทุกข์ขาดความมั่นใจในตัวเองเป็นต้นตัวอย่างดังกล่าวนี้ไม่เกี่ยวกับการประเมินค่าว่าผิดถูกหรือดีชั่วแต่อย่างใดหากแต่เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้โดยทั่วไปเกี่ยวกับการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่มีปัญหาวิกฤตการณ์ความสลับซับซ้อนทางสังคมยิ่งกว่าในอดีตที่ผ่านมาและการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ย่อมมีทั้งที่ได้ผลและไม่ได้ผลสร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์

8. ครูพักลักจำก็เป็นกระบวนการเรียนรู้วิถีหนึ่งที่มีมาแต่เดิมและจะยังมีอยู่ต่อไปวิธี “ครูพักลักจำ” เป็นการเรียนรู้ทำนองแอบเรียนแอบเอาอย่างแอบลองทำตามแบบอย่างที่เราสังเกตอยู่เงียบๆแล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริงวิธีนี้ดูเหมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่นแต่ในความหมายที่เข้าใจกันหาสื่อความในทางชั่วร้ายไม่ หากเป็นวิธีการธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่นในชีวิตของทุกคนจะมีพฤติกรรมครูพักลักจำอยู่ ไม่มากนักน้อยและถ้ายอมรับนับถือว่าวิธีการเรียนรู้ที่ดูประหนึ่งว่าไม่สำคัญนี้มีคุณค่าสูงมีความเป็นธรรมชาติในนิสัชนมนุษย์และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งที่มีประสิทธิภาพก็จะเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่มีผลดีอีกทางหนึ่งได้โดยนัยดังกล่าวนี้ครูพักลักจำเป็นคนละเรื่องกับการขโมยลิขสิทธิ์ทางปัญญา

สรุปได้ว่า ระบบและกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่หลากหลายดังที่กล่าวมานี้เป็นการเรียนรู้ ที่ต่างจากการเรียนรู้ในรูปของ โรงเรียนที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียนรู้ของชุมชนในทุกภูมิภาคของสังคมไทยที่เป็นแหล่งบ่มเพาะภูมิปัญญามาช้านานนั้นแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับการเรียนรู้ในรูปสถาบัน

วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันซึ่งมีนักวิชาการได้กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านได้ดังนี้

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531 : 112-117) กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้าน อีสานสรุปได้ดังนี้การถ่ายโยงความรู้ของชาวอีสานเพื่อสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งมายังคนอีกรุ่นหนึ่งนั้นขึ้นอยู่กับวิธีการและกลุ่มเป้าหมายอย่างเช่นวิธีการถ่ายโยงความรู้แก่เด็กจะแตกต่างจากผู้ใหญ่ คือวิธีการถ่ายโยงความรู้แก่เด็กต้องง่ายไม่ซับซ้อนสนุกสนานดึงดูดใจเช่นการละเล่น

การเล่านิทานการลงทำได้แก่ปริศนาคำทายโดยเลือกถ้อยคำที่ให้ภาพพจน์คำเปรียบเทียบทำให้ชวนคล่องจองให้เสียงและจังหวะเพื่อดึงดูดใจและจดจำได้ง่ายส่วนการเล่านิทานเป็นการถ่ายทอดความรู้โดยอาศัยความสนุกสนานจากตัวละครในเรื่องและวิธีการเล่าที่น่าสนใจ ต้องเป็นเรื่องสั้นๆ เนื้อหาสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนาส่วนใหญ่มุ่งเน้น จริยธรรมคือสิ่งที่ควรทำ และไม่ควรถ้วนวิธีย่บทอดคฤมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่มิหลายรูปแบบเช่นวิธีบอกเล่าพิธีสู่ขวัญพิธีทางพุทธศาสนาพิธีกรรมในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตการประกอบอาชีพ ตลอดจนวิธีการอ่านหนังสือและวิธีแสดงมหรสพการถ่ายทอดคฤมิปัญญาด้วยวิธีการบอกเล่าในวัยนี้จะมีสารประโยชน์ทั้งด้านการเพิ่มพูนความรู้จากการฟังและเป็นการรวมกลุ่มกันทางสังคมเพื่อทำงานร่วมกันหรือช่วยเหลือกันผู้เล่าคือผู้อาวุโสหรือผู้มีความรอบรู้ซึ่งโอกาสในการถ่ายทอดคฤมิปัญญาได้แก่พิธีงานศพชาวบ้านจะไปชุมนุมที่บ้านคนตายเพื่อช่วยเจ้าภาพทำงานและเป็นเพื่อนงานศพตอนกลางคืนจะมีการละเล่นพื้นบ้านเช่นการเล่นเสื่อกินหมูกการเล่านิทานโดยอ่านจากหนังสือผูกหรือใบลานเจ้าภาพจะเลือกหม่ออ่านที่มีน้ำเสียงดีทำให้สนุกสนานเพลิดเพลินทั้งยังสอดแทรกจริยธรรมคำสอนด้วยต่อมามีมหรสพสมัยใหม่การอ่านหนังสือจึงลดบทบาทไปพิธีอยู่ไฟหลังคลอดบุตรมีการนำนิทานมาอ่านสู่กันฟังเพื่อให้กำลังใจและให้ความเพลิดเพลินแก่แม่ลูกอ่อนและเพื่อนบ้านที่มาเยี่ยมฟังเมื่อการแพทย์สมัยใหม่เข้ามามีบทบาทประเพณีอยู่ไฟจึงค่อยๆ เลิกไปประเพณีทางพระพุทธศาสนาเช่นการเข้าพรรษาการทำบุญผ้าป่าการทำบุญกฐินและการทำบุญมหาชาตินับเป็นโอกาสพิเศษที่ชาวบ้านต่างมาชุมนุมกันฟังเทศน์ฟังธรรมพระสงฆ์จะนิมนต์นิทานชาดกมาเทศน์นำคำสุภาษิตสอนใจมาอบรมปมนิสัยอุบาสกอุบาสิกาคติธรรมเหล่านี้แสดงถึงภูมิปัญญาของผู้เทศน์เรื่องราวที่นำมาเทศน์นอกจากนิทานและกระพุ้ธรรมแล้วยังเน้นเรื่องแนวปฏิบัติระหว่างบุคคลความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติคติการเวียนว่ายตายเกิดความเชื่อเรื่องบาปบุญกรรมนรกสวรรค์และวาสนาซึ่งส่งผลต่อพฤติกรรมและโลกทัศน์ของผู้ฟัง พิธีสู่ขวัญเป็นการกระทำที่เชื่อมโยงจิตสำนึกและสร้างจิตสำนึกอันดีงามต่อตนเองและสิ่งที่ให้คุณเช่นพิธีสู่ขวัญข้าวเป็นการกระทำที่สร้างเอกภาพระหว่างสิ่งสำคัญสามประการคือคติความเชื่อเรื่องขวัญคุณค่าของข้าวและวิธีทำนาสาระสำคัญคือขวัญข้าวมีคุณค่าเลี้ยงชีวิตเลี้ยงโลกและเลี้ยงศาสนาพิธีกรรมช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อคือพิธีกรรมในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงเช่นการเปลี่ยนวัยการเปลี่ยนสถานภาพเปลี่ยนที่อยู่อาศัยหรือการเจ็บไข้ได้ป่วยชาวอีสานมีแนวปฏิบัติเพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการเริ่มต้นใหม่โดยเพิ่มกำลังใจและให้หลักการดำเนินชีวิตเช่นพิธีสู่ขวัญ บ่าวสาวพิธีบายศรีสู่ขวัญบ่าวสาวจะเตรียมความพร้อมในเรื่องนี้ด้วยความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีและการรับรู้ของชุมชนเป็นสิ่งเตือนใจให้ความ

สำเนิกรับผิดชอบต่อครอบครัวนอกจากนี้คำสู่ขวัญยังชี้นำหลักการวางตนในฐานะสามีภรรยา และหลักการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเครือญาติมิตรสหายที่เป็นมรดกอีสานสามารถแสดงภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบต่อมาจนถือเป็นสมบัติของสังคมแสดงภูมิปัญญาของ ปึงเจกชน ได้คือการลำและการเล่นหนังประโมทัยการลำเป็นการขับลำนำตามทำนองท้องถิ่นการลำมีหลายประเภทแต่คำกลอนจะเป็นสื่อแสดงภูมิปัญญาอีสานได้เด่นชัดเพราะเป็นการร้องโต้ตอบระหว่างหมอลำชายหญิงเรื่องที่นำมาร้องมีทั้งกลอนเกี่ยวกับพราเสีกลอนความรู้ด้านประวัติศาสตร์ลัทธิธรรมนิยมท้องถิ่นหลักคำสอนทางพุทธศาสนาการเมืองการปกครองและงานอาชีพหนังประโมทัยเป็นมหรสพที่ชาวอีสานนำมาจากการเล่นหนังตะลุงของภาคใต้ตามรูปแบบเดิมนิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์แต่หนังประโมทัยจะแสดงภูมิปัญญาด้านการประยุกต์วัฒนธรรมท้องถิ่นอื่นให้สอดคล้องกับรสนิยมแบบอีสานคือนิยมเล่นเรื่องสินชัยซึ่งเป็นวรรณกรรมเอกที่แพร่หลายในอีสานบางแห่งเรียกเถลิงหรือลำเพลินอันประยุกต์จากดนตรีลูกทุ่งแต่เป็นลูกทุ่งแบบอีสานซึ่งมีอิทธิพลของหมอลำแทรกอยู่มากและการจารหนังสือหรือเขียนหนังสือในใบลานก็เป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่จำกัดจำเพาะกลุ่มราชสำนักและกลุ่มบวชเรียนตัวอักษรที่เขียนคืออักษรธรรมและไทยน้อยจุดมุ่งหมายที่เขียนเพื่อตราเป็นประกาศหรือกำหนดเป็นกฎหมายยึดบ้านครองเมืองให้ข้าราชการและไพร่บ้านพลเมืองยึดถือแต่ละหมู่บ้านจึงมีหนังสือใบลานอีกส่วนหนึ่งเก็บไว้ที่วัดคณะผู้อาวุโสใช้ตรวจสอบในการปกครองลูกบ้านหนังสือใบลานอีกส่วนหนึ่งเป็นการบันทึกนิทานธรรมนิทานพื้นบ้านตำรายาตำราหมอดูหลักคำสอนและประเพณีต่างๆมีข้อที่ควรพินิจคือหนังสือเหล่านี้ชาวบ้านถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์เชื่อว่าเป็นพุทธวจนะหลายเรื่องเกิดขึ้นในชุมชนแต่แอบอ้างว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นกุศโลบาย ใช้ศรัทธาชี้้นำให้เกิดการเชื่อถือยอมรับจนเกิดเป็นคตินิยมเก็บหนังสือผูกหรือใบลานนี้ไว้บนหัว แล้วกราบบูชาบางแห่งบดเป็นยารักษาโรคหรือเป็นผงวิเศษสำหรับบรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูปเมื่อจัดการศึกษาใหม่แบบตะวันตกคุณค่าของหนังสือผูกก็ลดลง

สามารถ จันทร์สุรีย์ (2536 : 34-48) กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านสรุปได้ว่าชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอดย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการต่างๆที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อผีสาธิตต่างๆรวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบันซึ่งจำแนกได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กเด็ก โดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัวซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่กิจกรรมถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อนสนุกสนานและดึงดูดใจเช่นการเล่นการเล่านิทานการลงทำ (ตามตัวอย่าง) และการเล่นปริศนาคำทายเป็นต้นวิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนาซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งควรทำและไม่ควรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆมาพอสมควรแล้วและเป็นวัยทำงานวิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบเช่นวิธีบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญพิธีกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณี ของท้องถิ่นต่างๆเป็นต้นดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่นจะมีขั้นตอนและคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้งรวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ ได้มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอดนอกจากนี้วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหาหรือคำร้องของการบันเทิงเช่นในคำร้องลูก ล้อตัดของภาคกลางโนราห์หนังตะลุงของภาคใต้หนังตะลุงของภาคอีสาน (หนังประโมทัย) กลอนลำคำผญาคำสอยของอีสานและคำขอของภาคเหนือเป็นต้น คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นคตินิยมคำสอน ของศาสนาการเมืองการปกครองการประกอบอาชีพการรักษาโรคพื้นบ้านรวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่างๆซึ่งถ้าจะแบ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีตตามรูปแบบใหญ่ๆอาจแบ่งได้ 2 แบบคือแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษรกับแบบเป็นลายลักษณ์อักษร สำหรับแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นส่วนแบบเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นในอดีตส่วนใหญ่ใช้จารหรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อยที่ชาวใต้เรียกบุคคำบุคขาวเพื่อให้สนใจได้ศึกษาเล่าเรียน สืบต่อมาได้วิธีหนึ่งในปัจจุบันในยุคที่การสื่อสารมวลชนการคมนาคมเทคโนโลยีความเจริญก้าวหน้าทันสมัยและรวดเร็วก็มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านทางสื่อมวลชนทุกสาขาไม่ว่าจะเป็นหนังสือเอกสารสิ่งพิมพ์วิทยุโทรทัศน์ภาพยนตร์และอื่นๆจนทำให้เกิดการเลือกสารรับหรือไม่รับการถ่ายทอดมีรูปแบบที่หลากหลายสะดวกต่อผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น

จากคำกล่าวของนักวิชาการแสดงให้เห็นว่าการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านจะคำนึงถึงวัยของเด็กและผู้ใหญ่ซึ่งมีความสนใจและประสบการณ์ต่างกันดังนั้นวิธีการถ่ายทอดจึงต้องใช้วิธีการต่างกันด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

หน่วยงานของชาติหลายฝ่ายทั้งภาครัฐและเอกชนได้เห็นความสำคัญในการศึกษาค้นคว้าการส่งเสริมและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

ธวัช ปุณ โณทก (2531 : 28-34) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปได้ดังนี้

1. การปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอน

1.1 ควรเพิ่มเนื้อหาวิชาศิลปวัฒนธรรมในหลักสูตรประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษาเช่นภาษาถิ่นอักษรถิ่นวรรณกรรมท้องถิ่นปรัชญาพื้นบ้านไทยและศิลปะพื้นบ้านเป็นต้นเนื้อหาในระดับประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาควรมีระดับที่ง่ายลงไปเช่นนิทานพื้นบ้านช่างฝีมือพื้นบ้านการปรับปรุงตำราเรื่องท้องถิ่นของเราโดยกล่าวถึงความสำคัญของปูชนียสถานบุคคลตัวอย่างของท้องถิ่นและแหล่งทางด้านประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นเป็นต้น

1.2 กิจกรรมเสริมหลักสูตรระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาให้เน้นงานประเพณีท้องถิ่นตามเทศกาลเช่นงานบุญต่างๆและงานปอยต่างๆเป็นต้น

1.3 วิชาขับร้องดนตรีนาฏศิลป์ให้เน้นการละเล่นท้องถิ่นด้วยเช่นเพลงพื้นบ้านหมอลำหนังตะลุงและโนราห์เป็นต้น

1.4 วิชาศิลปะให้เน้นวิชาหัตถกรรมพื้นบ้าน

2. การวิจัยสถาบันศึกษาควรจะเป็นผู้นำทางปัญญาของสังคมโดยการเอาแหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยทางด้านศิลปวัฒนธรรมอย่างจริงจังนำเนื้อหาสาระที่ได้จากการวิจัยมาเผยแพร่และให้นักเรียนได้เรียนรู้

3. ให้ความรู้แก่ครูอาจารย์เรื่องการใช้เอกสารท้องถิ่นสถาบันการศึกษา ระดับอุดมศึกษาทั้งของรัฐและเอกชนควรส่งเสริมให้ครูอาจารย์มีศักยภาพในการอ่านเอกสารพื้นบ้านและใช้เอกสารพื้นบ้านได้อย่างดีในสาขาวิชาการต่างๆเช่นประวัติศาสตร์วรรณกรรมภาษาศิลปะและสังคมวิทยาเป็นต้น โดยมีวิธีการต่างๆดังนี้

3.1 เชิญผู้รู้อักษรท้องถิ่นมาบรรยายระยะสั้นแก่บุคลากร

3.2 จัดอบรมสัมมนาแนวทางการใช้เอกสารท้องถิ่น

3.3 สัมมนาแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างอาจารย์สาขาเดียวกันกับมหาวิทยาลัย

อื่น

4. จัดตั้งศูนย์เอกสารและข้อมูลพื้นบ้านโดยดำเนินการดังนี้

4.1 รวบรวมเอกสารลายมือ

4.2 แลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างศูนย์เอกสาร

4.3 มีการเชื่อมศูนย์เอกสารและข้อมูลซึ่งกันและกันอยู่เสมอ

ประเวศ วะสี (2533 : 36) ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการศึกษาค้นคว้าฟื้นฟูและส่งเสริม ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ว่าควรมีขั้นตอน สรุปได้ดังนี้

1. ต้องมีความเข้าใจถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเป็นเรื่องสำคัญมีคุณค่าและสะสมกันมานานเป็นเรื่องที่ผสมผสานทุกสิ่งทุกอย่างเชื่อมโยงสิ่งต่างๆเข้าด้วยกันและเป็นเรื่องที่ทอดทิ้งไม่ได้ต้องไปพัฒนาอย่างสนใจให้ความเคารพนับถือเวลากระทำสิ่งใดต้องเชื่อมโยงเข้ากับสิ่งอื่นเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและประเทศชาติ

2. ศึกษาจากชาวบ้านให้มากที่สุดว่าเขาทำอะไรเป็นอะไรเก่งมีอะไรอยู่บ้างแล้วเก็บข้อมูลไว้ไม่ใช่เข้าไปสอนชาวบ้านอย่างเดียว

3. ต้องเอาข้อมูลมาหาความหมายเพื่อจัดระบบขึ้นใหม่เพราะข้อมูลที่ได้อาจสะเปะสะปะจำเป็นต้องเอามาศึกษาวิจัยทุติยภูมิ (Secondary Research) คือเอาข้อมูลที่มีอยู่แล้วมาหาความหมายแล้วเอาภูมิปัญญาอื่นเข้ามาเชื่อมโยงกันออกมาในลักษณะที่ช่วยให้ชาวบ้านนำไปพัฒนาเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น

4. การจัดศึกษาอบรมชาวบ้านควรมีหลายรูปแบบบนหลักการเคารพชาวบ้านพยายามเข้าถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยาของชาวบ้านซึ่งไม่เหมือนกับที่สอนในโรงเรียนชาวบ้านอาจถ่ายทอดความรู้ไปพร้อมกับการปฏิบัติเช่นถ่ายทอดกันที่โคนต้นไม้ขณะกำลังเกี่ยวปลาเป็นต้น

สามารถ จันทร์สุริย์ (2536 : 11-19) ได้เสนอแนวคิดว่าคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เกี่ยวกับแนวทางการศึกษาและเผยแพร่ภูมิปัญญาชาวบ้านสรุปได้ดังนี้

1. การทำความเข้าใจเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านโดยการเยี่ยมชมศึกษาดูงานพบปะสนทนากับปราชญ์ชาวบ้านที่มีผลงานนำขึ้นชมนอกจากนี้ควรไปร่วมกิจกรรมของชุมชนที่ปราชญ์ชาวบ้านจัดขึ้นซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาอย่างมีส่วนร่วมทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งสำหรับเป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่ร่วมวางแผนดำเนินการส่งเสริมพัฒนาฟื้นฟูและสืบทอดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านต่อไป

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาชาวบ้านโดยประสานกับจังหวัดศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดและศูนย์วัฒนธรรมอำเภอทุกแห่งเพื่อขอความร่วมมือเก็บรวบรวมข้อมูล

ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่มีอยู่หลากหลายตามหมู่บ้านทั่วประเทศอย่างจริงจังจึงมีการสืบค้นสอบถามขอความร่วมมือจากชาวบ้านเพื่อให้ได้ข้อมูลวิเคราะห์จัดระบบและจัดทำในรูปของสื่อเอกสารหรือหนังสือเผยแพร่อื่นๆสำหรับการศึกษาส่งเสริมเผยแพร่ค้นคว้าวิจัยในระดับลึกต่อไป

3. การศึกษาค้นคว้าวิจัยโดยส่งเสริมสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ในรากเหง้าพื้นเพของภูมิปัญญาในแต่ละด้านในแต่ละท้องถิ่นอย่างแท้จริง ทั้งนี้โดยเน้นให้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เป็นพิเศษ

4. การส่งเสริมเผยแพร่โดยรวบรวมองค์ความรู้ที่เหมาะสมแล้วนำมาจัดทำสื่อเพื่อทำการเผยแพร่ทางสื่อมวลชนทุกสาขาตามโอกาสอันเหมาะสม โดยมีเป้าหมายเผยแพร่ในประเทศเพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านนำความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านเหล่านั้นไปสืบทอดปรับปรุงให้สมสมัยส่วนการเผยแพร่ไปสู่ต่างประเทศเพื่อแสดงให้เห็นศักดิ์ศรีอันดีงามของปราชญ์ชาวบ้านไทยและเกียรติภูมิของชาติไทยเป็นสำคัญ

5. การสนับสนุนคืนภูมิปัญญาให้แก่ชาวบ้าน โดยยอมรับให้ความมีภูมิปัญญาของชาวบ้านไม่ถูกดูแคลนว่าไร้ค่ายอมรับในศักยภาพของชาวบ้านให้เป็นตัวของตัวเองโดยยกย่องให้กำลังใจในผลงานเป็นการเสริมแรงให้ชาวบ้านมีความเชื่อมั่นว่ามีความสามารถในการช่วยตนเองได้เหมือนอดีต

6. การประสานแผนเพื่อสร้างเครือข่ายการดำเนินการ โดยการประสานงานกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนโดยมีการร่วมมือกันศึกษาหาข้อมูลด้านภูมิปัญญาชาวบ้านและสร้างเครือข่ายให้มีการเชื่อมโยงสืบทอดปรับปรุงร่วมผนึกกำลังกันแบ่งงานกันทำตามศักยภาพของปราชญ์แต่ละท้องถิ่นแต่ละด้าน โดยหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง

จากแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นตลอดทั้งแนวทางการศึกษาและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นย่อมเป็นแนวทางที่นำไปสู่ประโยชน์อันสูงสุดแก่ เด็ก เยาวชน ประชาชน และชาวบ้าน ทั้งมวลหากหน่วยงานหรือบุคคลฝ่ายต่างๆให้ความร่วมมือกันปฏิบัติตามแนวคิดดังกล่าว

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นอันจะส่งผลถึงการพัฒนาประเทศชาติโดยส่วนรวมมีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

ประเวศ วะสี (2536 : 57) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านสรุปได้ว่า สังคมที่เด่นชัด ไม่ว่าสังคมใดหรือชุมชนใดก็ตามเมื่อเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่มานานแล้วมันก็ต้องมีภูมิปัญญาของตัวเอง ไม่เช่นนั้นก็คือไม่ได้การพัฒนาประเทศที่ผ่านมามองในด้านความคิดและความรู้แล้วรัฐบาลกับเอกชนไม่ค่อยให้ความสำคัญในภูมิปัญญาชาวบ้านหรือความรู้ดั้งเดิมของสังคมไทยด้วยความไม่เข้าใจอาจเห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่คร่ำครึต้องพัฒนาให้ทันสมัยตามแบบยุโรปเมื่อผ่านการต่อเนื่องเป็นเวลานานผลที่ตามมาอาจพูดได้ว่าชนบทไทยถูกทำลายย่อยยับเกิดสภาพล้มละลายทั้งทางด้านสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมก่อผลกระทบถึงครอบครัวเนื่องจากความสมดุลของชีวิตเท่าที่เคยเป็นอยู่มาก่อนถูกทำลายลง

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536 : 62-65) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านสรุปได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญเพราะทำให้ชาวบ้านดำรงชีพอยู่ได้พึ่งพาตนเองได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมด้วยความคิดความสามารถของชาวบ้านเองในสภาวะที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนการพัฒนาใดๆ ก็ตาม จึงควรคำนึงถึงความรู้ความสามารถของชาวบ้านให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการพัฒนาจึงทำให้การพัฒนาสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนนั้นๆ ได้อย่างเหมาะสม

วิชัย ต้นศิริ (2536 : 71-75) อธิบายถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านว่ามนุษย์จัดระบบการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคมโดยวิธีการต่างๆ กันด้วยสติปัญญาอันล้ำเลิศของมนุษย์สังคมในยุคต่างๆ ได้สร้างขนบธรรมเนียมประเพณีแนวประพฤติปฏิบัติวิถีชีวิตและทักษะการหาเลี้ยงชีพตลอดจนความเชื่อถือทางศาสนาเพื่อสั่งสอนเยาวชนเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมของแต่ละสังคมกระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมสมัยก่อนแทรกซึมอยู่กับวิถีชีวิตประจำวันและสอดแทรก อย่างจงใจในพิธีการต่างๆ

อนุก นาคะบุตร (2536 : 62-77) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีต่อการพัฒนาท้องถิ่นว่าการพัฒนาท้องถิ่นที่อาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ประกอบจะมีลักษณะดังนี้

1. มีความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เอื้ออำนวยชี้นำและเป็นทางเลือกที่เหมาะสมต่อสภาวะท้องถิ่นและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบ
2. ความรู้ภูมิปัญญาและระบบคุณค่าต่างๆ ได้รับการประยุกต์ (Reproduction) และสืบสานอย่างต่อเนื่องโดยสมาชิกของชุมชนด้วยกระบวนการเรียนรู้หลายรูปหลายลักษณะผ่านทางประเพณีพิธีกรรมตัวบุคคลและการปฏิบัติซ้ำมีการเลือกสรรและผสมผสานกับความรู้ที่เข้า

มาจากภายนอกผู้นำปัญญาชนชาวบ้านนักเทคนิคพื้นบ้านเครือข่ายของกลุ่มบุคคลและองค์กรชุมชน ในรูปต่างๆคือสถาบันสำคัญของกระบวนการปฏิบัติซึ่งมีบทบาทในการพัฒนา การพิทักษ์ปกป้องชุมชนและขยายแนวร่วมในการพัฒนาชุมชน

กล้า สมตระกูล (2536 : 84-91) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านว่าในอดีตและปัจจุบันการถ่ายทอดความรู้ในระบบโรงเรียนพบว่าการเรียนการสอน โดยครูหรือนักวิชาการที่ศึกษาภาคทฤษฎีมีมากแต่มีประสบการณ์ภาคปฏิบัติไม่มากนักมักประสบความล้มเหลวในการสอนในขณะที่ผู้ที่มีประสบการณ์ลึกเฉพาะเรื่องสามารถถ่ายทอดและนำความรู้ไปปฏิบัติได้ผลดีเช่นผู้เลี้ยงหมูเลี้ยงปลาถูกปลุกผักทอผ้าจักสานบุคคลผู้มีลักษณะดังกล่าวเรียกว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” นอกจากนี้การให้วิทยากรชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้แก่ชาวบ้านเป็นความเหมาะสมที่สุดประการหนึ่ง

ประเวศ วะสี (2536 : 25-27) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า “ชนเหล่าใดที่ดำรงความเป็นกลุ่มหรือชนชาติหรือประเทศมาเป็นเวลานานต้องมีภูมิปัญญา ของกลุ่มหรือของชนชาติหรือของประเทศอันอาจเรียกรวมๆกันว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) คนปัญญาอ่อนดำรงชีวิตด้วยตนเองไม่ได้ฉันใดสังคมที่ไม่มีปัญญาที่ไม่สามารถอยู่รอดได้ด้วยตนเองจะนั่นสังคมที่อยู่ได้ด้วยตนเองเป็นเวลานานจะต้องมีภูมิปัญญาของตนเอง”

จากทรรศนะของนักวิชาการดังกล่าวจะเห็นว่าส่วนใหญ่อะไรต่างมีความเห็นสอดคล้องกันว่าภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นรากฐานของการพัฒนาชุมชนและเป็นรากฐานของวัฒนธรรม โดยสะท้อนออกมาในรูปของขนบประเพณี ศาสนาความเชื่อภาษาวรรณกรรมศิลปกรรมดนตรีการละเล่นพื้นบ้านและวิทยาการต่างๆ นอกจากนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านยังมีความสำคัญต่อประเทศชาติเพราะชุมชนหรือสังคมหรือประเทศชาติถ้าไม่มีภูมิปัญญาที่ไม่สามารถอยู่รอดได้ด้วยตนเองดังนั้นการพัฒนาจึงต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาแห่งชาติและภูมิปัญญาชาวบ้าน

1. การจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีผู้สนใจศึกษาการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นดังนี้ กองวิจัยทางการศึกษา (กรมวิชาการ, 2539 : 5) ได้นำเนนการวิจัย เรื่อง ภูมิปัญญาในท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดของผู้บริหารและครูผู้สอน รวมทั้งกระบวนการในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น ในใช้ในการพัฒนา หลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน ศึกษาความคิดเห็นของผู้รู้ในท้องถิ่นใน

การร่วมมือกับ โรงเรียน จัดการเรียนการสอนตลอดจนศึกษาความคิดเห็นของผู้รู้ในท้องถิ่น ใน การร่วมมือกับ โรงเรียน จัดการเรียนการสอนผู้รู้ในท้องถิ่น ผลการวิจัย สรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

1. เยาวชนจะมี 3 แบบ คือ (1) ค้อยโอกาส (2) สับสนทางวัฒนธรรม ระหว่าง วัฒนธรรมตะวันตกและวัฒนธรรมตะวันออก (3) ไม่รับรู้วัฒนธรรม ไขว่คว้าความสำเร็จ ความก้าวหน้า โดยไม่คำนึงถึงผู้อื่น ดังนั้นการจัดการศึกษาควรจะต้องมีการทบทวนตลอด กระบวนการนับตั้งแต่หลักสูตร ควรกำหนดสิ่งที่ผู้เรียนในแต่ละระดับความรู้เพื่อจะได้เป็น ทิศทาง ในการจัดการเรียนการสอน หนังสือเรียน และการประเมินผล
2. การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงคือ ทำอย่างไรจึงจะ ทำให้นักเรียนเรียนอย่างมีความสุข ดังนั้นสิ่งที่ให้นักเรียนจึงควรเป็นเรื่องที่อยู่ใกล้ตัว ประกอบด้วย การเรียนรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ความรู้ที่เกิดจากสังคมมนุษย์และภูมิปัญญาที่สะสม ใ้้นอกจากนี้ วิธีการถ่ายทอดความรู้มาเป็นการเรียนรู้จากสถานการณ์จริง การเรียนรู้ด้วยการ กระทำ (Learning by Doing) ส่วนกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้รับควรนำไปใช้ในชีวิตจริงได้
3. การเรียนโดยใช้ภูมิปัญญา ถือว่าหลักสูตรคือชีวิต ชุมชนคือห้องเรียนที่ทำให้ เด็ก เกิดการแสวงหาความรู้เกิดความรู้ใจถึงกันกำเนิดของตนเอง มีความสุขเมื่อ ได้ออกไปเรียนรู้ จาก ชุมชนเกิดการใฝ่รู้ สามารถรู้สิ่งที่ยู่ยากได้ด้วยตนเอง
4. การพัฒนาการจัดการศึกษา ผู้บริหาร โรงเรียนควรรู้จุดเด่น จุดค้อยของ โรงเรียนและชุมชน แล้วนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์
5. แนวทางการนำชุมชน ผู้ปกครอง ผู้นำท้องถิ่น ผู้รู้ในท้องถิ่น เข้ามามีส่วนรวม ในการจัดการศึกษาของ โรงเรียนนับตั้งแต่ร่วมคิด ริเริ่ม ดำเนินการ และตรวจสอบการจัด การศึกษาของโรงเรียนนับตั้งแต่ร่วมคิด ริเริ่ม ดำเนินการ และตรวจสอบการจัดการศึกษา ผู้มี บทบาทสำคัญในเรื่องนี้คือ ผู้บริหาร โรงเรียน ซึ่งจะต้องให้ความสำคัญกับผู้รู้ในท้องถิ่น สร้าง ความสัมพันธ์ระหว่าง โรงเรียนกับชุมชน และเข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนในการจัดกิจกรรม ตลอดจนประชาสัมพันธ์ผลงานของ โรงเรียนให้ชุมชนได้ทราบ
6. แนวทางดำเนินงาน เพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักในคุณค่าของ วัฒนธรรม มีความสนใจ ความสามารถที่จะศึกษาค้นคว้า เพื่อที่จะนำมาประยุกต์กับวิทยาการ สากลนั้น การจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนรู้จักวิถีคิด วิธีการวางแผน และการจัดการ สามารถ เรียนรู้สิ่งที่ยู่ยากได้ด้วยตัวเอง และควรให้ผู้เรียนตระหนักว่า ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่สามารถ แลกเปลี่ยน ลอกเลียนกันได้ถ้าพิจารณาได้ ถ้าพิจารณาว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งดี นอกจากนั้น

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สามารถ แลกเปลี่ยน ได้ตามการสมัย ส่วนสื่อที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนควรเป็นสิ่งที่อยู่ในท้องถิ่น

ชนาธิป พรกุล (2544 : 26) กล่าวว่า หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง ต้องเป็นการศึกษาที่สอดคล้องและเกื้อกูลต่อชีวิตจริง สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจสังคมของแต่ละท้องถิ่น การจัดการศึกษาที่ตอบสนองต่อความต้องการของท้องถิ่นได้นั้น จะทำให้ผู้เรียนได้รู้จักเข้าใจ ท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเกิดความรักความผูกพัน ความหวงแหนและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่นของตนต่อไป การที่นักเรียนได้มีโอกาสออกนอกห้องเรียนไปสัมผัสและสัมพันธ์ กับธรรมชาติ สังคม ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ย่อมช่วยสร้างประสบการณ์ตรงต่อการดำเนินชีวิตได้เรียนรู้ และค้นพบสาระความรู้ที่นอกเหนือจากหนังสือเรียน ครูก็ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ไปกับนักเรียนด้วย เป็นบรรยากาศการเรียนรู้ที่ตื่นตัวแจ่มใส นำไปสู่กิจกรรมการมีส่วนร่วม การฝึกคิด และจินตนาการที่หลากหลาย

ศุภน อมรวิวัฒน์ (2544 : 150) กล่าวว่า แหล่งเรียนรู้ในชุมชนอีกประเภทหนึ่งเป็นสถาบันของชุมชนที่มีอยู่แล้วในวิถีชีวิตและการทำมาหากินในชุมชน ทุกแห่งหนเป็นห้องเรียนธรรมชาติ ที่เปิดกว้าง สร้างบรรยากาศและจินตนาการอันกว้างไกล การนำผู้เรียนออกสู่ชุมชนนั้นนอกจากการได้รับสาระความรู้จากชุมชนแล้ว ยังช่วยให้ทุกคนทุกฝ่ายของชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ประเวศ ะสี (2534 : 146) กล่าวว่า ในชุมชนมีผู้รู้ด้านต่าง ๆ มากมาย มากกว่าครูที่สอนในห้องหนังสือมากนัก ถ้าเปิดโรงเรียนสู่ชุมชนให้ทั้งครูและนักเรียน ได้เรียนรู้จากครูในชุมชนจะมีครูมากมายหลากหลายเป็นครูที่รู้จริงทำจริง จะทำให้การเรียนรู้เข้าไปเชื่อมโยงกับการปฏิบัติจริงการเรียนรู้จะสนุกไม่น่าเบื่อหน่าย ที่สำคัญจะเป็นการปรับระบบคุณค่าศักดิ์ศรีและความภูมิใจของชุมชน จึงเป็นเหตุผลสำคัญมากที่ผู้บริหารและครูทุก โรงเรียนจำเป็นต้องจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดกว้างออกสู่ชุมชน บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่นักการศึกษาทุกคนต้องปรับความคิดให้ตลบลกลับทิศจากการมุ่งดึงเดี่ยวในวิธีจัดห้องเรียนและตารางสอนคงที่อย่างเดิมาทั้งปี ตลอดปีมาเป็นการคิดถึงสารการเรียนรู้ที่กว้างขึ้น จัดตารางเวลาเรียนให้ยืดหยุ่น เพื่อให้การนำผู้เรียนออกสู่ชุมชนการบริหารจัดการกระบวนการเรียนรู้จากแหล่งวิทยาการชุมชนย่อมมีความยุ่งยาก ซับซ้อนมากกว่าการสอนซ้ำๆ ประจำวันในชั้นเรียน แต่ก็มีได้มีความลำบากเกินกว่าที่โรงเรียนและชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คนในชุมชนมีส่วนร่วมร่วมในการให้การศึกษแก่ลูกหลานของเขา เขวชนของเราจะได้รับการปลูกฝังให้รู้และรักท้องถิ่นที่เขาอยู่

มองเห็นคุณค่าและปัญหาที่หมู่บ้านเขามีผู้เรียนจึงพร้อมที่จะเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน และในอนาคตของเขาจะเป็นพลังเกื้อหนุนให้ชุมชนเข้มแข็ง การปฏิรูปการเรียนรู้ที่สามารถทำได้ทันที คือ การที่โรงเรียน ชุมชน สถาบันชุมชน เอกชน องค์กรทุกฝ่ายร่วมมือกันจัดการศึกษาที่ขยายกว้างขวางออกสู่ชุมชนและธรรมชาติ โดยมีหลักการพื้นฐานความคิดดังต่อไปนี้

การเรียนรู้เกิดขึ้นได้กับทุกคนในทุกสถานที่ ทุกเวลา แหล่งเรียนรู้ของชุมชนมีอยู่มากมาย ทั้งที่องค์กรจัดตั้ง สถาบันในชุมชน วิถีชีวิต การทำมาหากิน ประเพณี พิธีกรรม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติการเรียนรู้ที่เกิดจากการที่ทุกฝ่ายสร้างเครือข่ายของการเชื่อมโยง ประสพการณ์ เกิดสังคมนการเรียนรู้ และสังคมคุณธรรม การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน และธรรมชาติ เป็นกระบวนการที่มีความสุข สร้างสรรค์ความคิด และประการณ์ชีวิตที่มีคุณค่า

สรุปได้ว่า การจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจมีปัญหาและอุปสรรคบ้าง แต่สามารถแก้ไขได้ หากมีการสำรวจ รวบรวมข้อมูล มีการวางแผนและการจัดการประสานงานที่ดี การนำผู้เรียนออกศึกษาในชุมชน การแสวงหาความร่วมมือจากทุกฝ่ายการจัดการเรียนรู้ที่ไม่จำกัดรูปแบบตายตัวขึ้นอยู่กับความพร้อมและความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับชุมชน สภาพแวดล้อม

1. การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

การถ่ายทอดภูมิปัญญาแขนงความรู้ต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นผลให้ภูมิปัญญาความรู้ยังคงปรากฏให้เห็นและได้รับการพัฒนารูปแบบเรื่อยมา โดยสามารถจำแนกวิธีการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ดังนี้

นุชนาฏ รัตนรังสรรค์ (2549 : 23) กล่าวว่า ชาวบ้านทุกหมู่บ้านได้ใช้ภูมิปัญญาของตนสั่งสมความรู้ ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่ คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อ ผีสางต่างๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งพอจะจำแนกได้คือ

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กๆ โดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งใกล้ตัวซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานดึงดูดใจ วิธีการเหล่านี้เป็นการ

เสริมสร้างลักษณะนิสัย บุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งควรทำและไม่ควรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มากพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบเช่น วิธีการบอกเล่า โดยตรงหรือผ่านพิธีการสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังเห็นได้ทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยง ประสบการณ์มาโดยตลอด

สำนักคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545 : 91-118) ได้ศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านสังคม วัฒนธรรมและด้านเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. เครือข่ายปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้เฉพาะญาติสนิท และบุคคลในครอบครัวเดียวกัน
2. เครือข่ายในระดับชุมชน เป็นการถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลที่อยู่ชุมชนเดียวกัน เช่น การถ่ายทอดโดยผู้นำชุมชนให้กับชาวบ้าน หรือให้สมาชิกของกลุ่มที่ประกอบอาชีพ
3. เครือข่ายระดับองค์กร เป็นการถ่ายทอดความรู้จากหน่วยงานต่างๆ เช่น หน่วยงานของรัฐ หน่วยงานเอกชน โดยผ่านเข้ามาทางผู้นำชุมชน เช่น ครู พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544 : 45-49) ได้สรุปวิธีการเรียนของมนุษย์ไว้ดังนี้

1. การเรียนรู้ด้วยการลองผิดลองถูก มนุษย์จะมีการลองผิดลองถูกด้วยสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นและสะสมความรู้ ความเข้าใจนั้นไว้แล้วถ่ายทอดแก่ลูกหลานในเผ่าพันธุ์ของตน นานๆ เข้าก็จะเป็นจารีตประเพณีหรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มนั้นๆ เมื่อเวลาว่างเลยไป มนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้ว แต่รู้ว่าสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติ เช่นนั้นจึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไข ป้องกันปัญหาได้

2. การเรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง (Learning by Doing) การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริงในสถานการณ์หรือสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริงแล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3. การเรียนรู้ด้วยวิธีการสาธิต การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition) และการสร้างความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (Literacy Tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านจะนิยม การสาธิตวิธีการ และสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะ

วิทยาการที่มีความซับซ้อน ลึกซึ้ง จะใช้วิธีลายลักษณ์อักษรเป็นรูปของตำราตามความสะดวก และสอดคล้องกับพื้นฐานของ ชาวบ้านและสามารถปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยในการรับรู้ของเจ้าของวัฒนธรรม

4. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม ในเชิงจิตวิทยาพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติและความคาดหวัง โดยไม่ต้องใช้ การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ แต่จะเน้นที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็น สำคัญ

5. การเรียนรู้ศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน คีล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ มีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิตให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและให้ความมั่นใจงอบอุ้นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนที่ต้องเผชิญกับสังขธรรมแห่งชีวิต คือ ความไม่แน่นอนสถาบัน ศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า ศาสนาจึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติดี ปัญญาและอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อม ๆ กัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวมที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าับถือศาสนา นั้นๆ โดยทางตรงและทางอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในขบวนการจัดเวลาทางสังคม (Socialization)

6. การเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัวมีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมผสานกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งบ้างแต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย ทั้งสาระ รูปแบบและวิธีการ กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมจึงมีพลวัตส่วนหนึ่ง ไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งมั่นไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายการขยายตัวของการเรียนรู้กว้างขวางหลากหลายมากอย่างไม่เคยปรากฏมาแต่ กาลก่อน สังคมไทยจึงกลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีทางเลือกมากมาย และมีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าใหม่ให้พิจารณา

7. การเรียนรู้โดยการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ไขปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจและทางสังคม ได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง ดังนั้นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย

8. การเรียนรู้แบบครูพักลักจำ เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่างแอบลอกทำตามแบบอย่างที่เราสังเกตอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองที่สามารถทำได้จริง วิธีนี้ดูเผิน ๆ เป็นเสมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่นแต่ในความเป็นจริงความหมายไม่ได้สื่อในทางไม่ดี หากเป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น

ดังนั้น การนำองค์ความรู้ที่ท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาในด้านต่างๆ ของชุมชน โดยเฉพาะด้านการจัดการศึกษา เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาหลักสูตรและการวางแผนเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งมีลักษณะการใช้อยู่ 3 ลักษณะ คือ

1. การนำองค์ความรู้ที่ท้องถิ่นเข้ามาสู่โรงเรียน
2. การนำโรงเรียนออกไปสู่ท้องถิ่นหรือชุมชน
3. การนำองค์ความรู้สู่การวางแผนพัฒนาท้องถิ่น

สรุปได้ว่า องค์ความรู้ที่ท้องถิ่นประกอบด้วย 1) ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมกันจากประสบการณ์ของชีวิตในสังคม ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันและถ่ายทอดกันมาเป็นวัฒนธรรม 2) ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งบุคคลที่ได้รับการยอมรับการยอมรับจากชุมชนให้สามารถถ่ายทอดชี้แนะให้ความเห็นต่อชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ 3) แหล่งวิทยาการให้การศึกษาในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว ชุมชน วัด หรือสถาบันทางศาสนา หน่วยงานทางราชการที่อยู่ในพื้นที่ และสถานประกอบการต่างๆ เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการเรียนรู้ตามอัธยาศัย

จากนโยบายของรัฐบาลมีนโยบายด้านการศึกษาโดยมุ่งปฏิรูปการศึกษาตามเจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญและมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เพื่อพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งความรู้และฝึกรวมได้ตลอดชีวิตและมีปัญญาเป็นทุนไว้สร้างงานและสร้างรายได้ โดยยึดหลักการศึกษาสรางชาติ สรางคน สรางอาชีพ และสร้างงานอื่นเนื่องมาจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบมาตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2539 ซึ่งการศึกษาไม่จำเป็นต้องเรียนรู้แค่ในห้องเรียน แต่สามารถทำได้ในหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับ

เวลา โอกาส สถานที่และข้อจำกัดของแต่ละบุคคล อาศัยอยู่ที่อยู่ในชนบทห่างไกล ผู้ที่ต้องห่างจากถิ่นกำเนิดเพื่อเข้ามาทำงาน และคนพิการ เป็นต้น ตามหลักการจัดการศึกษาในมาตรา 15 แห่ง พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กล่าวว่ามี 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้รัฐบาลหันมาให้ความสนใจกับการพัฒนาคุณภาพของคนมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพของคนและถือว่าคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาจึงเป็นหน้าที่ของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ต้องร่วมมือกันแก้ไขปัญหา เพื่อการศึกษาในรูปแบบต่างๆ ให้กับกลุ่มคนดังกล่าว ได้มีโอกาสเรียนรู้ที่เท่าเทียมกัน ดังที่ระบุไว้ในมาตรา 8 แห่ง พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ให้ยึดหลักกว่าเป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน โดยให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตลอดจนพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิตที่มีส่วนช่วยส่งเสริมการเรียนรู้หรือสร้างคนไทยให้เป็นคนเก่ง คนดี มีความสุข โดยที่ทุกคนสามารถที่จะเรียนรู้ตามอัธยาศัย ซึ่งมีกิจกรรมที่หลากหลายตามสถานที่ต่างๆ ที่จัดให้เลือกตามความถนัด ตามความสนใจ เพราะกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นกิจกรรมทางการศึกษาที่เน้นการเรียนรู้ ตามวิถีชีวิตที่เกิดขึ้น โยธรรมชาติ เรียนรู้จากประสบการณ์และสภาพแวดล้อมต่างๆ ในสังคม ซึ่งสามารถจำแนกกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยได้ดังนี้

การเรียนรู้จากเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน ได้แก่ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ศรช.) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล สำนักงานเกษตรตำบล สำนักวิชาการต่างๆ ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน รวมทั้งแหล่งความรู้ในชุมชนที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น อุทยานมัจฉา สวนสมุนไพร เป็นต้น

การเรียนรู้จากเทคโนโลยีใหม่ๆ เช่น ระบบบริการอินเทอร์เน็ตชุมชน จัดตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียงชุมชน วิทยาสื่อสารชุมชน ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ และพัฒนาเว็บไซต์ข้อมูลชุมชน การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม ประชุมทางไกลผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ข้อมูลสารสนเทศท้องถิ่น เป็นต้น

การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วย ภูมิปัญญาของผู้รู้ วัฒนธรรมและองค์ความรู้ของชุมชน ซึ่งได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อมา

การเรียนรู้จากสื่อพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ คตินิยม ค่านิยม และคุณธรรมอันดีงาม โดยผ่านการแสดงของตัวละครต่างๆ เช่น ลิเก หมอลำ หนังตะลุง มโนราห์ ลำตัด เพลงลูกทุ่ง เป็นต้น

การเรียนรู้จากครอบครัว ครอบครัวเป็นแหล่งการเรียนรู้ ตั้งแต่เกิดที่จะสอนให้บุคคลมีแบบแผนในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม ของครอบครัวนั้นๆ นอกจากนั้น ในปัจจุบันซึ่งเป็นยุคโลกาวิวัฒน์ ครอบครัวจะต้องสอนให้เด็กรู้จักเลือกรับข่าวสารที่ดีที่สุด รู้จักการคิดและตัดสินใจในสิ่งที่ถูกต้อง มีเจตคติที่ดีทั้งตนเองและสังคม โดยวิธีบอกเล่า สั่งสอน สาธิตให้ดู สร้างบรรยากาศในครอบครัวศึกษาดูงาน ท่องไปในโลกกว้าง เป็นต้น

จากกิจกรรมการเรียนรู้ตามอัธยาศัย ดังกล่าว ถือว่าเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) เป็นรูปแบบการเรียนรู้แบบหนึ่งของการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์คุ้นเคยจนนึกไม่ถึงว่ากำลังเรียนรู้โดยมีรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งมีนักการศึกษาให้ความหมายการศึกษาตามอัธยาศัยไว้หลายทัศนะ ได้แก่ฟิลิปคัมส์ (Philip Coombs) กล่าวว่าการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นกระบวนการศึกษาตลอดชีวิต ที่บุคคลได้รับและสะสมความรู้ทักษะ ทัศนคติ และจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันและสิ่งแวดล้อม เช่น ในครอบครัวพ่อแม่สอนลูก ที่ทำงาน สอนเพื่อนแนะนำเพื่อน หรือการค้นคว้าด้วยตนเอง จากสื่อต่างๆ ได้แก่ การชมโทรทัศน์ รายการส่งเสริมอาชีพ การฟังกายการวิทยุ เรื่อง การเพาะเลี้ยงเห็ด การคุยกับเพื่อนผ่าน อินเทอร์เน็ต ก็กำลังเรียนรู้แบบไม่รู้ตัว การพูดคุยในเรื่องราวต่างๆ ก็อาจทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ ซึ่งเรียกได้ว่า กำลังเรียนรู้ตามอัธยาศัย แต่ก็ขึ้นอยู่กับความสนใจ ความพร้อมและโอกาสของแต่ละคน

จากความหมายดังกล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการศึกษาตามอัธยาศัย ถือว่าเป็นสิ่งที่เรียนรู้ตามกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ เพราะเป็นระบบการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ตามธรรมชาติและความถนัดของตนเอง ไม่มีระบบและแบบแผน เพื่อให้บุคคลสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะเห็นว่าการศึกษาตามอัธยาศัยนั้นสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต ตั้งแต่วัยแรกเกิดจนถึงวัยสูงอายุ ซึ่งสามารถเกิดได้ทุกช่วงอายุ อาจจะเรียกว่าตั้งแต่เกิดจนตายก็ได้ ซึ่งยาวนานทั้งชีวิต เพราะฉะนั้น จึงนับว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษา

ตลอดชีวิตที่เดียว ในขณะที่การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นเรื่องที่เป็นไปตามสภาพไม่มีการกำหนดเวลาหรือกลุ่มเป้าหมายใดๆทั้งสิ้น

สรุปได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านกับการศึกษาหรือการเรียนรู้ตามอัธยาศัยเป็นสิ่งที่มียุทธศาสตร์ของการสะสมเรียนรู้ สืบสาน สืบทอด และต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน จากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลังกันมาอย่างยาวนาน และมีความสัมพันธ์กันและสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้และร่วมมือกันหลายฝ่ายทั้งภาครัฐและเอกชน เรียกร้องให้หันมาอนุรักษ์ภูมิปัญญาชาวบ้านก่อนที่จะสูญหายไปจากการพัฒนาของรัฐ ดังนั้นรูปแบบของการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยจากภูมิปัญญาชาวบ้านในอนาคตข้างหน้าจะได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนมากขึ้นเรื่อยๆ ใดที่ไม่สามารถตอบได้ ขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยของผู้บริหารสูงสุดของประเทศที่จะเห็นความสำคัญ และบทบาทของการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยในยุคปฏิรูปการศึกษา

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเพณี

ความหมายและความสำคัญของประเพณีท้องถิ่น

เสถียร โกเศศ (2515 : 3) ได้ให้ความหมายว่า ประเพณีท้องถิ่นเป็นความประพฤติของกลุ่มชนที่อยู่ในพื้นที่นั้นปฏิบัติกันบ่อยๆ จนเกิดความเคยชิน ประเพณีท้องถิ่น หมายถึงแบบแผนทางพฤติกรรมของคนในพื้นที่หนึ่งๆ ที่กำหนดไว้และได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบฉบับของแต่ละท้องถิ่น

การดี มหาจันทร์ (2532 : 162) ได้ให้ความหมายว่า ประเพณี หมายถึง แนวทางปฏิบัติของบุคคลในสังคมหนึ่งๆ ที่นิยมถือปฏิบัติสืบต่อกันมาด้วยเห็นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม และมีคุณประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

ทิพย์สุดา นัยทรัพย์ (2535 : 7) ประเพณีหมายถึง สิ่งที่นิยมปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผนขนบธรรมเนียมของท้องถิ่น

1. ประเพณีท้องถิ่นเป็นวัฒนธรรมประจำถิ่นที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นที่เจ็ดหน้าชูตาของท้องถิ่น จึงก่อให้เกิดความรักและความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน
2. ประเพณีท้องถิ่นเป็นสื่อเชื่อมความรู้สึกของคนในท้องถิ่น ให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวกันในหมู่คณะ นำไปสู่ความมั่นคงของประเทศ
3. ประเพณีท้องถิ่นเป็นเครื่องแสดงถึงอดีตและปัจจุบันของชีวิตของคนในท้องถิ่นตลอดจนประเทศชาติ การสนใจและปฏิบัติกิจกรรมประเพณีของตนย่อมแสดงว่าเรารู้จักและ

ให้ความสำคัญแก่ตัวเราเอง การละทิ้งหรือไม่สนใจประเพณีอันดีงามของตนย่อมเท่ากับเป็นการดูถูกตัวเองนั่นเอง

4. ประเพณีท้องถิ่นจะมีส่วนช่วยสนับสนุนความเจริญของชาติบ้านเมืองเพราะประเพณีท้องถิ่นแสดงถึงการมีความเจริญ มีอารยธรรมของคนในชาติที่ทัดเทียมชาติอื่นๆ

5. ประเพณีท้องถิ่นนับเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นอย่างหนึ่งของตน จะเป็นปัจจัยสนับสนุนด้านเศรษฐกิจในท้องถิ่นให้ได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว ประเพณีท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งดึงดูดใจการท่องเที่ยวอย่างหนึ่ง

ประเภทของประเพณีท้องถิ่น

พระยาอนุมานราชธน (2506 : 3-4) ได้แบ่งประเพณีออกเป็น 3 ประเภท คือ จารีตประเพณี (Mores) ขนบประเพณี (Substitution) ธรรมเนียมประเพณี (Convention)

จารีตประเพณี

จารีตประเพณี หมายถึง ประเพณีที่เป็นแบบแผน หรือกฎศีลธรรมที่กำหนดให้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา ซึ่งสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศีลหรือคุณผิด ถ้าใครฝ่าฝืนหรืองดเว้น ไม่ปฏิบัติตามประเพณีก็ถือได้ว่าเป็นความคิดความชั่ว จารีตประเพณีที่ปรากฏทั่วไป ได้แก่ การรู้จักและทดแทนบุญคุณต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ บิดามารดาและปู่ย่าตายาย ซึ่งถือเป็นภาระหน้าที่ของลูกหลานที่จะต้องดูแลเอาใจใส่ ถ้าละเลยสังคมจะประณาม ตินินนินทา ได้ว่าเป็นลูกอกตัญญู ซึ่งมักไม่มีใครคบค้าสมาคมด้วย เป็นต้น

ขนบธรรมเนียม

ขนบธรรมเนียม หมายถึง ประเพณีที่กำหนดไว้เป็นระเบียบแบบแผนให้ปฏิบัติตามแบบอย่างที่ยอมรับกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรง เช่น การไหว้ครู ทางอ้อม เช่น การละเล่นแบบโบราณของไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักกัน โดยทั่วไปว่าไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอนแต่ปฏิบัติได้เพราะมีการบอกเล่าสืบต่อมา ขนบธรรมเนียมจึงเป็นประเพณีที่มีแบบแผนกิจกรรมเป็นกรอบกำหนดไว้ให้ปฏิบัติอย่างชัดเจนและเป็นที่ยึด โดยทั่วไป การไม่ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี แม้ไม่ถือเป็นโทษหรือล่วงละเมิดแต่ก็อาจถูกตำหนิติเตียนได้ว่าเป็นผู้ที่ไม่รู้จักแบบแผน ตรงกันข้ามผู้ใดปฏิบัติก็จะรู้สึกเป็นสิริมงคลหรือรู้สึกได้ขจัดปัดเป่าสิ่งที่ไม่ดีหรือไม่เป็นมงคลให้สูญหายไป

ธรรมเนียมประเพณี

ธรรมเนียมประเพณีหมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมศาสน์ที่ต้องปฏิบัติ ตามหรือไม่ก็ได้ ไม่มีผิดมีถูก นอกจากจะถูกตำหนิว่าเสียมารยาทเท่านั้น ธรรมเนียมประเพณี ได้แก่กิริยามารยาท ในการกิน การเดิน การนั่ง การนอนและการพูดทักทาย ตลอดจนการแต่ง กาย ตามกาลเทศะหรือโอกาสอันควร

ประเพณีฮีตสิบสอง

ฮีตสิบสองเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปฏิบัติมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ซึ่งฮีตสิบสองมาจากคำสองคำคือฮีตคำหนึ่งและสิบสองคำ หนึ่งฮีตมาจากคำว่าจารีตและสิบสองมาจากคำว่าสิบสองเดือนดังนั้นคำว่าฮีตสิบสองจึงหมายถึง จารีตประเพณีที่ประชาชนในภาคอีสานปฏิบัติกันมาใน โอกาสต่างๆทั้งสิบสองเดือนของแต่ละ ปี ซึ่งฮีตสิบสองที่นิยมปฏิบัติกันทุกๆ ไปมีดังต่อไปนี้

1. เดือนอ้าย - บุญเข้ากรรมนิยมจัดทำในเดือนอ้ายมูลเหตุเนื่องจากมีพระภิกษุรูป หนึ่งล่องเรือไปตามแม่น้ำคงคาได้เอามือไปจับใบตะไคร้หน้าขาดเป็นอาบัติแต่มิได้แสดงอาบัติ เพราะไม่มีพระภิกษุรับแสดงครั้นมรณภาพจึงไปเกิดเป็นนาคชื่อเฮอร์คปัดต่อมาพระภิกษุจึงมีพิธี เข้ากรรมเพื่อหาทางออกอาบัติพิธีบุญเข้ากรรมจัดทำโดยพระภิกษุผู้ต้องอาบัติให้พระสงฆ์เข้า ไปอาบดินหนักขนาดกลางต้องปฏิบัติวิญญูฐานวิธีคือระเบียบเป็นเครื่องออกอาบัติให้พระสงฆ์เข้า ไปอยู่ในเขตที่จำกัดกรรมกายและชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ถือเป็นการแทนคุณมารดาที่ต้องอยู่ กรรม (อยู่ไฟ) ด้วยการเข้ากรรมทำอยู่เก้าราตรีชาวบ้านที่ทำบุญถวายทานแต่พระสงฆ์ระหว่าง เข้ากรรมถือว่าได้กุศลแรง

2. เดือนยี่ - บุญคูณลานนิยมทำในเดือนยี่เป็นการทำบุญขวัญข้าวเมื่อนวดข้าว เสร็จและกองไว้ในลานมูลเหตุเนื่องจากผู้ทำนาได้ข้าวมากก่อนนวดข้าวใส่ยุ้งฉางก็จะทำบุญเพื่อ เป็นสิริมงคลมูลเหตุเดิมครั้งพุทธศาสนาของพระกัสสปะชายสองคนพี่น้องต่างมีอาชีพทำนาคน นี้องถวายทานแต่พระสงฆ์ตั้งแต่ข้าวออกรวงถึงเก็บเกี่ยวใส่ยุ้งฉางเป็นระยะๆถึง 9 ครั้งได้มาเกิด เป็นพระอัญญา โทณทัตถุญะปฐมสาวกสำเร็จเป็นพระอรหันต์คนที่ได้เกิดเป็นสุภัททปริพาชก สำเร็จเป็นอนาคามีผลเป็นพระอริยสงฆ์องค์สุดท้ายในสมัยพุทธกาลเนื่องจากอานิสงส์การให้ ข้าวทำทานน้อยกว่าน้องชายชาวอีสานทราบอานิสงส์การทำบุญดังกล่าวจึงนิยมทำบุญคูณลาน พิธีทำบุญโดยนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ถวายภัตตาหารบิณฑบาตเทศน์ลงอุ้งขวัญ ลานและนำน้ำพระพุทธมนต์ไปรดกองข้าวและท้องนาเชื่อว่าเจ้าของจะอยู่เย็นเป็นสุขข้าวกล้าจะ งอกงามและได้ผลดีในปีต่อไป

3. เดือนสาม - บุญข้าวจี่นิยมทำในเดือนสามมูลเหตุครั้งพุทธกาลนางอุณณาสิทำงานแบ่งจีดว้ายแต่พระพุทธรเจ้าและพระอานนท์พร้อมฟังพระธรรมเทศนาที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงนางเกิดปีติยินดีได้บรรลุโศดาปัตติผลด้วยอานิสงส์ดังกล่าวชาวอีสานจึงทำบุญข้าวจี่ถวายแต่พระสงฆ์ภายหลังการทำนาเสร็จและนำข้าวขึ้นยุ้งใหม่ข้าวจี่คือข้าวเหนียวหนึ่งให้สุกแล้วทำเป็นก้อน โดประมาณเท่าไข่เป็ดขนาดใหญ่ทาเกลือและนวดให้เหนียวเสียบไม้ย่างไฟให้เกรียมทาด้วยไข่ไก่หรือไข่เป็ดแล้วย่างให้สุกอีกครั้งหนึ่งบางแห่งอาจใส่น้ำอ้อยปึกข้างในด้วยชาวบ้านอาจรวมกันทำที่วัดหรือทำจากบ้านแล้วนำไปถวายภิกษุสามเณรที่วัดเสร็จแล้วให้มีการฟังเทศน์ฉลองและรับพรเป็นเสร็จพิธี

4. เดือนสี่ - บุญแหวนหรือบุญมหาชาตินิยมทำระหว่างเดือนที่ออกพรรษาแต่ส่วนมากนิยมทำในเดือนสี่มูลเหตุเมื่อพระมาลัยขึ้นไปไหว้พระธาตุเขมแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้พบพระศรีอริยเมตไตรยพระศรีอริยเมตไตรยดำรัสสั่งกับพระมาลัยว่าหากมนุษย์ประสงค์จะพบพระศาสดาของพระองค์ให้เว้นทำบาปหนักและอุตสาห์ฟังเรื่องราวพระเวสสันดรชาดกให้จบในวันเดียวและฟังแล้วให้นำไปปฏิบัติมนุษย์ได้ทราบเรื่องราวจึงจัดทำบุญนี้ขึ้นพิธีทำบุญแหวนชาวบ้านจะเตรียมอาหารและที่พักสำหรับพระภิกษุสามเณรและผู้มาร่วมงานพร้อมเตรียมเครื่องบูชาล่วงหน้าวันแรกซึ่งเป็นวันรวมหรือวันโฮมตอนเช้ามีการนิมนต์พระอุปคุตมาประดิษฐานที่หอข้างศาลาโรงธรรมตอนบ่ายมีพิธีอัญเชิญและแห่พระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมืองคือแห่เข้ามาวัดตอนกลางคืนมีอาราธนาพระสวดพระพุทธรมนต์เทศน์พระมาลัยหมั้นพระมาลัยแสนจบแล้วมีการคบขันพองจนสว่างมีการประกาศข่าวเทวดาและอาราธนาพระเทศน์สังกาสหลังเทศน์สังกาสอาราธนาเทศน์มหาชาติพระจะเทศน์มหาชาติตลอดวันซึ่งกว่าจะเทศน์จบทุกกัณฑ์คงค่ำพอดีเมื่อเทศน์มหาชาติจบมีการจัดดอกไม้ธูปเทียนกล่าวคำอาราธนาพระรัตนตรัยจบเป็นเสร็จพิธี

5. เดือนห้า - บุญสงกรานต์คำว่า “สงกรานต์” เป็นคำภาษาสันสกฤตแปลว่าผ่านหรือเคลื่อนย้ายเข้าไปซึ่งในที่นี้หมายถึงพระอาทิตย์ผ่านหรือเคลื่อนย้ายเข้าไปในจักรราศีหนึ่งก็เรียกว่าสงกรานต์ปีหนึ่งมี 12 ราศีราศีละเดือนแต่วันและเวลาที่พระอาทิตย์ยกขึ้นราศีเมษ เราเรียกเป็นพิเศษว่ามหาสงกรานต์เพราะถือว่าเป็นวันและเวลาขึ้นปีใหม่ตามคติโบราณ แต่โดยทั่วไปเรียกว่าวันสงกรานต์เท่านั้นก็เป็นที่เข้าใจกันบุญสงกรานต์นิยมทำเดือนห้าโดยเริ่มแต่วันที่ 13 เมษายนถึงวันที่ 15 เมษายนโดยวันที่ 13 เมษายนเป็นวันมหาสงกรานต์วันที่ 14 เมษายนเป็นวันเนาและวันที่ 15 เมษายนคือวันสุดท้ายเป็นวันเถลิงศกชาวอีสานโบราณถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่มูลเหตุที่จะมีบุญสงกรานต์มีเรื่องเล่าว่ากบิลพรหมจากพรหมโลกมาถาม

ปัญหาธรรมเนียม 3 ข้อคือคนเราในวันหนึ่งๆเวลาเช้าเวลาเที่ยงและเวลาเย็นศรีอยู่ที่ไหนถ้าธรรมเนียม
 บาลตอบได้จะตัดศีรษะคนบูชาถ้าธรรมเนียมตอบไม่ได้จะตัดศีรษะธรรมเนียม โดยผิดให้เจ็ดวัน
 คราวแรกธรรมเนียมตอบไม่ได้แต่เพียงเอาไปได้อินนทอินทริพูดคำตอบสู้กันทั้งว่าตอนเช้าศรี
 อยู่ที่หน้าคนจึงเอาน้ำล้างหน้าตอนเช้าตอนกลางวันศรีอยู่ที่อกคนจึงเอาเครื่องหอมประพรมที่
 หน้าอกตอนกลางวันและตอนเย็นศรีอยู่ที่เท้าคนจึงเอาน้ำล้างเท้าในตอนเย็นถึงวันถ้วนเจ็ดกบิล
 พรหมมาทวงปัญหาธรรมเนียมตอบได้ตามที่ได้ยินนทพูดกัน (ธรรมเนียมมีความสามารถรู้ภาษา
 นก) กบิลพรหมจึงตัดศีรษะคนบูชาตามสัญญาแต่ศีรษะกบิลพรหมศักดิ์สิทธิ์หากตกได้ดิน ไฟจะ
 ไหม้ตกใส่อากาศฝนจะแล้งและถ้าทิ้งใส่ในมหาสมุทรน้ำจะแห้งกบิลพรหมจึงให้ธิดาทิ้งเจ็ดเอา
 พานมารองรับศีรษะของตนไว้แล้วแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุและนำศีรษะกบิลพรหมไป
 ประดิษฐานไว้ในถ้ำคันทลูเขาไกรลาสครบหนึ่งปีธิดาทิ้งเจ็ดจะผลัดเปลี่ยนกันมาอัญเชิญศีรษะ
 ของกบิลพรหมแห่รอบเขาพระสุเมรุครั้งหนึ่งพิธีแห่ศีรษะกบิลพรหมนี้ทำให้เกิดพิธีตรุษ
 สงกรานต์ขึ้นพิธีตรุษสงกรานต์แรกจะมีพิธีสงฆ์นำพระพุทธรูปที่วัดซึ่งปกติทำกันในตอนบ่าย
 ตอนกลางคืนอาจมีการบวงสรวงที่วัดและการละเล่นต่างๆและการสาดน้ำซึ่งกันและกันตลอด 3
 วันคือวันที่ 13 - 14 - 15 เมษายนในวันที่ 15 เมษายนบางแห่งตอนเช้าทำบุญตักบาตรตอนบ่ายมี
 การแขวนธงยาวและก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดนอกนี้ภายหลังวันสงกรานต์อาจมีพิธีสู่ขวัญ
 พระพุทธรูปและพระสงฆ์สงฆ์ผู้เฒ่าผู้แก่การแห่ข้าวพันก้อนและการแห่ดอกไม้ด้วย

6. เดือนหก - บุญบั้งไฟนิยมทำกันในเดือนหกมูลเหตุจัดทำบุญบั้งไฟขึ้นเพื่อบูชา
 อารักษ์หลักเมืองเป็นประเพณีขอฝนเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลเมื่อทำบุญบั้งไฟแล้วเชื่อว่าฟ้า
 ฝนจะอุดมสมบูรณ์ข้าวปลาอาหารจะบริบูรณ์แลประชาชนจะอยู่เย็นเป็นสุขพิธีทำบุญบั้งไฟ
 หมู่บ้านและวัดเจ้าภาพจะเตรียมทำบั้งไฟเตรียมที่ปักและสุรา อาหารไว้ต้อนรับผู้ร่วมงานมีการ
 บอกบุญไปยังวัดและหมู่บ้านใกล้เคียงให้ทำบั้งไฟและเชิญคนมาร่วมงานในงานวันแรก
 ชาวบ้านในหมู่บ้านที่ได้รับเชิญและพระภิกษุสามเณรที่ได้รับนิมนต์จะมาร่วมงานพร้อมบั้งไฟ
 วันแรกจะมีการแห่บั้งไฟและแสดงการเล่นต่างๆเช่นการแข่งเป็นต้นจะมีการเล่นการแข่งหรือ
 ฟ้อนรำทั้งกลางวันและกลางคืนวันรุ่งขึ้นมีการเล่นต่ออีกมีพิธีบวงสรวงและบางที่มีพิธีสดสง
 หรือเดราภิเษกตอนบ่ายวันรุ่งขึ้นจึงนำบั้งไฟไปจุดณที่นั้งร้านที่จัดไว้เป็นเสร็จพิธี

7. เดือนเจ็ด - บุญชำระบุญชำระนิยมทำกันในเดือนเจ็ดจัดทำขึ้นเพื่อชำระล้างสิ่ง
 ที่เป็นเสนียดจัญไรต่างๆออกจากหมู่บ้านตำบลเชื่อว่าทำให้ประชาชนหายจากเหตุเภทภัยต่างๆ
 และอยู่เย็นเป็นสุขมูลเหตุเดิมเล่าว่าครั้งพุทธกาลที่เมืองไพศาลีเกิดทุกข์ภัยเพราะฝนแล้งผู้คน
 ล้มตายมากมายพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดโดยให้พระอานนท์ไปสวดมนต์และประพรมน้ำพระพุทธ

มนต์ทั้งเมืองทำให้ผู้คนอยู่เย็นเป็นสุขจึงทำให้เกิดประเพณีบุญช่าชะตั้งแต่นั้นมา พิธีทำชาวบ้าน จัดทำปราจีนในบริเวณหมู่บ้านแห่งใดแห่งหนึ่งมีต้นกล้วยผูกเสาปราจีนมุมจัดอาสนะสงฆ์เตรียม เครื่องบูชาพระรัตนตรัยเครื่องไทยทานกรวดทรายหลักไม้ไผ่แปดหลักน้ำพระพุทธมนต์ตอน เย็นสวดพระพุทธมนต์ตอนเช้าถวายภัตตาหารทำพิธีอยู่สามคืนเช้าวันสุดท้ายถวายสังฆทาน เสร็จพระสงฆ์ประณามพระพุทธมนต์แล้วคนเฒ่าคนแก่ผูกแขนให้ชาวบ้านหว่านกรวดทรายทั่ว ละแวกบ้านเอาหลักแปดหลักไว้ในทิศที่แปดของหมู่บ้านวงค้ายสายสิญจน์รอบหมู่บ้านและ ชาวบ้านนำสิ่งปฏิบัติต่างๆเช่นขยะมูลฝอยภาชนะชำรุด ฯลฯ ไปเผาหรือขนไปทิ้งนอกหมู่บ้าน เป็นเสร็จพิธี

8. เดือนแปด - บุญเข้าพรรษาถือเอาวันขึ้น 15 ค่ำเดือนแปดเป็นวันทำบุญการ เข้าพรรษาได้แก่พระภิกษุสามเณรอยู่ประจำวัดใดวัดหนึ่งตลอด 3 เดือนตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำเดือน แปดถึงขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบเอ็ดห้ามมิให้พระภิกษุสามเณรไปค้างคืนที่อื่นนอกจากไปด้วยสัตตาหกรณียะคือการไปค้างคืนนอนวัดในระหว่างอยู่จำพรรษาของพระเมื่อมีเหตุจำเป็น ได้แก่

1. สหธรรมิก (ผู้มีธรรมอันร่วมกัน) หรือมารดาบิดาป่วยไปเพื่อรักษาพยาบาล
2. สหธรรมิกกระสันจะสึกไปเพื่อระงับ
3. มีกิจสงฆ์เกิดขึ้นเช่นวิหารชำรุดไปเพื่อปฏิสังขรณ์
4. ทายบาเพ็ญกุศลส่งมานิมนต์ไปเพื่อบำรุงศรัทธาแม่ฐะอื่นนอกจากนี้ที่เป็น

กิจจะลักษณะอนุโลมตามนี้ก็ไปค้างที่อื่นได้และการไปในกรณีดังกล่าวต้องกลับมาภายใน 7 วันหมายความว่าไปได้ไม่เกิน 7 วันนั่นเอง มูลเหตุมีการเข้าพรรษาเนื่องจากสมัยพุทธกาลมี พระภิกษุพวกหนึ่งเรียกว่า “ฉัพพัคคีย์” ได้เที่ยวไปไม่หยุดพักเลย โดยเฉพาะฤดูฝนอาจไปเหยียบ ย่ำข้าวกล้าและเหยียบบดใบตลอดสัตว์เล็กเป็นอันตรายชาวบ้านคิดเทียบพระพุทธเจ้าจึงทรง อนุญาตให้พระภิกษุสามเณรจำพรรษาตามกำหนดเวลาดังกล่าวพิธีเข้าพรรษาในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนแปดชาวบ้านมีการถวายภัตตาหารพร้อมเครื่องใช้ต่างๆที่จำเป็นแก่พระสงฆ์โดยเฉพาะ เครื่องให้แสงสว่างเช่นเทียนตะเกียงน้ำมันเป็นต้นถือเป็นสิ่งสำคัญเชื่อว่าถวายแล้วทำให้ตาทิพย์ และสติปัญญาดีนอกจากนี้มีการถวายคันเทียบและผ้าอาบน้ำฝนด้วย

9. เดือนเก้า - บุญข้าวประดับดินบุญข้าวประดับดินนิยมทำกันในวันแรม 14 ค่ำ เดือนเก้าเป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่เปรตหรือญาติมิตรที่ตายไปแล้วมูลเหตุที่มีการ ทำบุญข้าวประดับดินมีเรื่องเล่าว่าครั้งพุทธกาลญาติของพระเจ้าพิมพิสารกินของสงฆ์ตายแล้ว ไปเกิดเป็นเปรตเมื่อพระเจ้าพิมพิสารไปถวายทานแก่พระพุทธและพระสงฆ์มิได้อุทิศส่วนกุศล ไปให้กลางคืนจึงพากันมาส่งเสียงรบกวนเพื่อขอส่วนบุญพระเจ้าพิมพิสารจึงไปทูลถามสาเหตุ

จากพระพุทธเจ้าพระพุทธเจ้าทรงแจ้งเหตุให้ทราบเมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบจึงถวายสังฆทานแล้วอุทิศส่วนกุศลไปให้เปรตตั้งแต่ชั้นเปรตมิได้มารบกวนอีกพิธีทำบุญข้าวประดับดินพอถึงวันแรม 13 ค่ำเดือนเก้าชาวบ้านเตรียมอาหารคาวหวานตลอดคผลไม้และหมากพลูหรือห่อด้วยใบตองหรือใส่กระตุงเช้าในวันแรม 14 ค่ำเวลาประมาณ 4 ถึง 6 นาฬิกา นำห่อหรือกระตุงที่เตรียมไว้ไปวางที่ใดที่หนึ่งในบริเวณวัดพร้อมจุดเทียนและบอกกล่าวให้เปรตมารับเอาอาหารและผลบุญเสร็จพิธีก็นำเอาอาหารและสิ่งของที่เตรียมไว้ไปทำบุญตักบาตรและถวายทานแด่พระภิกษุ สามเณรและภควคณาอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยการวางสิ่งของตามบริเวณดังกล่าวบางท้องถิ่นอาจทำภายหลังถวายภัตตาหารแต่พระภิกษุสามเณรแล้วก็มี

10. เดือนสิบ - บุญข้าวสากบุญสากหรือสลากภคินิยมทำในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบเป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายหรือเปรตผู้เป็นญาติและผู้รักใคร่นับถือมูลเหตุเดิมที่จะมีบุญข้าวสากมีเรื่องเล่าว่าบุตรกรรมพืผู้หญิงเมื่อพ่อสิ้นชีวิตแม่หาภรรยาให้คนหนึ่งแต่ไม่มีบุตรด้วยกันแม่จึงหาหญิงอื่นเป็นภรรยาอีกเมียผู้น้อยมีลูกเมียหลวงจึงคิดฆ่าเมียผู้น้อยและลูกก่อนตายเมียผู้น้อยคิดอาฆาตเมียหลวงชาติต่อมาทั้งสองเกิดเป็นสัตว์ชนิดต่างๆและอาฆาตแข่งฆ่ากันเรื่อยมาจนชาติสุดท้ายฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นคนอีกฝ่ายหนึ่งเป็นยักษ์ธิดีและยักษ์ธิดีได้มากินลูกของผู้เป็นคนถึงสองครั้งพอเกิดลูกคนที่สามจะตามมากินอีกหญิงคนนั้นพร้อมลูกและสามีหนีไปพึ่งพระพุทธเจ้าณพระเชตวันมหาวิหารพระพุทธเจ้าได้เทศนาให้ทั้งสองเลิกจองเวรกันและโปรดให้นางยักษ์ธิดีไปอยู่ตามหัวไร่ปลายนานางยักษ์ธิดีมีความรู้เกณฑ์เกี่ยวกับฝนและน้ำดีชาวเมืองนับถือได้นำอาหารไปส่งอย่างบริบูรณ์นางยักษ์ธิดีจึงนำอาหารเหล่านั้นไปถวายเป็นสลากภคแต่พระสงฆ์เป็นประเพณีข้าวสากสืบทอดมาและในวันบุญข้าวสากชาวบ้านจะนำอาหารไปเลี้ยงนางยักษ์ธิดีที่บริเวณนาของตนแต่เปลี่ยนเรียกนางยักษ์ธิดีว่า “ตาแฮก” พิธีทำบุญข้าวสากชาวบ้านจะเตรียมอาหารชนิดต่างๆใส่ภาชนะหรือห่อด้วยใบตองหรือใส่ชะลอมตอนเช้าวันขึ้น 15 ค่ำจะนำภัตตาหาร ไปถวายพระภิกษุสามเณรครั้งหนึ่งก่อน พอตอนสายจนเพลจึงนำอาหารซึ่งเตรียมใส่ภาชนะหรือห่อด้วยใบตองหรือใส่ชะลอมไปวัดอีกครึ่งหนึ่งเพื่อนำไปถวายแด่พระภิกษุสามเณร โดยเขียนสลากชื่อพระภิกษุสามเณรใส่ในภาชนะแล้วพากันจับสลากนั้นใครจับได้ชื่อพระภิกษุสามเณรรูปใดก็นำข้าวสากไปถวายรูปนั้นหรืออาจเขียนชื่อเจ้าของข้าวสากนำมาปนกันในภาชนะแล้วมีผู้อ่านชื่อเจ้าของข้าวสากพออ่านจบผู้นั้นนำข้าวสากไปถวายพระภิกษุสามเณรนอกนี้ชาวบ้านยังนำเอาห่อหรือชะลอมข้าวสากไปวางไว้ตามบริเวณวัดพร้อมจุดเทียนและบอกกล่าวให้ญาติมิตรผู้ล่วงลับไปแล้วมารับเอาอาหารและผลบุญที่อุทิศให้และชาวบ้านจะนำอาหารไปเลี้ยง “ตาแฮก” ณที่นาของตนเองด้วย

11. เดือนสิบเอ็ด - บุญออกพรรษานุกญออกพรรษาจัดทำในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบเอ็ดมูลเหตุที่จะมีบุญออกพรรษาดังเนื่องจากพระภิกษุสามเณรได้มารวมกันอยู่ประจำที่วัด โดยจะไปค้างคืนที่อื่น ไม่ได้นอกจากเหตุจำเป็นบางอย่างดังกล่าวแล้วเป็นเวลาเดือนพอดีในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบเอ็ดพระสงฆ์จะมาร่วมกันทำพิธีออกวัสสาปวารณาคือการเปิดโอกาสให้มีการว่ากล่าวตักเตือนกันได้ทั้งภายหลังจากนั้นพระภิกษุสามเณรส่วนมากจะแยกย้ายไปอยู่ในที่ต่างๆ ตามใจชอบและบางรูปอาจจะลาสิกขาบพชาชาวบ้านจึงถือเป็นสำคัญถือโอกาสทำบุญและในช่วงระยะออกพรรษาชาวบ้านหมกภาระจากการทำไร่นาและอากาศสดชื่นเย็นดีจึงถือโอกาสทำบุญโดยพร้อมเพรียงกันพิธีทำบุญออกพรรษาดอนเช้าวันขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบเอ็ดมีการตักบาตรหรือตักบาตรเทโวถวายภัตตาหารแต่พระภิกษุสามเณรบางแห่งมีกวนข้าวทิพย์ถวายมีรับศีลสวดมนต์ทำวัตรเช้าฟังเทศน์ถวายผ้าจํานำพรรษาดอนค่ำมีการจุดประทักษิณไฟบริเวณวัดและหน้าบ้านบางแห่งมีการคบขันที่วัดและจุดประทักษิณตามด้วยนอกนี้บางท้องถิ่นจะมีการถวายผ้าสาตผ้างหรือปราสาทผ้างส่องเชื้อไฟ (เรือไฟ) และการส่องเชื้อ (แข่งเรือ)

12. เดือนสิบสอง - บุญกฐินบุญกฐินเป็นบุญถวายผ้าไตรจีวรแต่พระสงฆ์ ซึ่งจำพรรษาแล้วเริ่มแต่วันแรม 1 ค่ำเดือนสิบเอ็ดถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือนสิบสองมูลเหตุมีการทำบุญกฐินมีเรื่องเล่าว่าพระภิกษุชาวเมืองปาฐา 30 รูปจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตะวันมหาวิหาร แต่จวนใกล้กำหนดเข้าพรรษาจึงหยุดจำพรรษาที่เมืองสาเกตพอออกพรรษาแล้วก็รีบพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทั้งๆที่มีผ้าสบงจีวรเปื้อนเปรอะเนื่องจากกระยะทางไกลและฝนตกผ้าสบงจีวรจึงเปียกน้ำและเปื้อนโคลนจะหาผลัดเปลี่ยนก็ไม่มีพระพุทธเจ้าทรงเห็นความลำบากของพระภิกษุเช่นนั้น จึงมีพุทธบัญญัติให้พระภิกษุแสวงหาผ้าและรับผ้ากฐินได้ตามกำหนดดังกล่าวเป็นประเพณีทอดกฐินสืบมาพิธีทอดกฐินเจ้าภาพจะมีการจองวัดล่วงหน้าเตรียมผ้าไตรจีวรพร้อมอัฐบริวารตลอดบริวารอื่นๆและเครื่องไทยทานและมีการบอกบุญแก่ญาติมิตรและผู้คุ้นเคยให้ทราบก่อนทอดอาจมีการแห่เวียนประทักษิณรอบวัดหรือ โบสถ์สามารถอบจิ้งนำผ้ากฐินและบริหารไปถวายพระสงฆ์ที่โบสถ์หรือศาลาการเปรียญเมื่อทำพิธีถวายผ้ากฐินและบริหารพระสงฆ์ทำพิธีรับแล้วเป็นเสร็จพิธี นอกจากประเพณีดังกล่าวแล้วบางท้องถิ่นอาจมีประเพณีอื่นๆอีกได้แก่บุญผ้าป่าบุญแห่ข้าวพันก้อนบุญแห่ดอกไม้บุญแจกข้าวบุญพรรษาค้างการเลี้ยงตาแยกการแห่นางแมวการเล่นแม่ นางคังการเล่นแม่ นางกั๊กการเทศน์พญาคันคากการสวดคาถาปลาต่อการเล่นโยนครกโยนสากการเล่นแม่ นางข้องและประเพณีการลงแขกเป็นต้น (สืบค้นจาก <http://board.postjung.com/566318.html> เมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2555.)

แผนพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2555 – 2559

ส่วนที่ 1 สถานการณ์และแนวความคิดด้านเด็กและเยาวชน

1. การเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน จากข้อ 1.4 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมและสังคมฐานความรู้ส่งผลให้ประเทศไทยรับเอาค่านิยมความเป็นสากลทั้งจากตะวันตกและตะวันออกมาเชื่อมโยงกับวิถีความเป็นไทยโดยเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ

1.1 การเลียนแบบพฤติกรรมของซีกโลกตะวันตกที่มีความอิสระเสรีในการแสดงออก ถึงอัตลักษณ์ความเป็นตัวตนและความต้องการของแต่ละบุคคลทำให้นิยมของความสุขแตกต่างหลากหลายโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนซึ่งมีวิถีภาวะทางอารมณ์น้อยยอมได้รับผลกระทบมากและส่งผลต่อเนื่อง ไปยังครอบครัวและสังคม

1.2 การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วผ่านทางโลกเสมือนจริงทำให้ผู้คนมีความรู้มากขึ้นเกิดเครือข่ายทางสังคมในโลกเสมือนจริงซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตมากขึ้นทุกขณะอีกทั้งเกิดความคิดสร้างสรรค์ที่หลากหลายแต่การปฏิสัมพันธ์ในโลกแห่งความเป็นจริงมีน้อยลง โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนจะมีการเรียนรู้ผ่านเทคโนโลยีที่ทันสมัยและการสื่อสารได้อย่างสะดวกรวดเร็วทุกที่ทุกเวลาสำหรับคนที่ไม่มีภูมิคุ้มกันและไม่สามารถเลือกสิ่งดีๆ ได้ด้วยตนเองจะเป็นกลุ่มที่ตกอยู่ในภาวะเสี่ยงประกอบด้วยหากพ่อแม่ไม่เข้าใจและเข้าใจไม่ถึงโลกเสมือนจริงจะมองกิจกรรมที่เด็กเข้าไปร่วมออนไลน์ในทางลบเท่านั้นทำให้เกิดช่องว่างในครอบครัวและเกิดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงเทคโนโลยี

1.3 คนไทยเริ่มหวนคำนึงถึงความสงบสุขแบบในอดีตท่ามกลางสภาพสังคมที่มีความขัดแย้งสับสนวุ่นวายมีวิถีชีวิตเร่งรีบแก่งแย่งแข่งขันจึงเป็นโอกาสในการสนับสนุนส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตมาเป็นแบบพอเพียงและหันมาดำเนินชีวิตอย่างสงบสุข โดยมีการส่งเสริมการสร้างและพัฒนาเกษตรกรรมใหม่โดยพัฒนาอาชีพศึกษาควบคู่กับการสนับสนุนที่ดินทำกินและแหล่งทุนส่งเสริมทักษะการประกอบอาชีพในสถานประกอบการเป็นผู้ประกอบการรายย่อยรวมทั้งพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้

1.4 การเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคสู่ภาคและจากประเทศเพื่อนบ้านเข้าสู่ประเทศไทยพร้อมกับแรงงานไทยเคลื่อนย้ายออกนอกประเทศส่งผลให้เด็กและเยาวชนต้องปรับตัวกับวัฒนธรรมที่หลากหลายและมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจเพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างสมานฉันท์ (สืบค้นจาก <http://www.thailandlawyercenter.com> เมื่อ 3 มีนาคม 2555.)

ความหมายของ "เด็ก" และ "เยาวชน"

พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลและวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 (ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า พ.ร.บ. เยาวชนฯ) ให้นิยามของคำว่า "เด็ก" และ "เยาวชน" ไว้ในมาตรา 4 ในพระราชบัญญัตินี้ "เด็ก" หมายความว่า บุคคลซึ่งมีอายุต่ำกว่าสิบแปดปีบริบูรณ์ "เยาวชน" หมายความว่า บุคคลซึ่งมีอายุตั้งแต่สิบแปดปีบริบูรณ์ถึงยี่สิบห้าปีบริบูรณ์ ใน พ.ร.บ. เยาวชนฯ เปลี่ยนแปลงจากความหมายในกฎหมายเด็กและเยาวชนเดิม เพราะตามกฎหมายเดิมไม่ให้หมายรวมถึง บุคคลที่บรรลุนิติภาวะแล้วด้วยการสมรสซึ่งกฎหมายแพ่งกำหนดว่าบุคคลที่มีอายุตั้งแต่สิบเจ็ดปีบริบูรณ์สามารถทำการสมรสได้และถือว่าเป็นผู้บรรลุนิติภาวะด้วยการสมรสหรือ บุคคลที่มีอายุต่ำกว่าสิบเจ็ดปีบริบูรณ์ทำการสมรสโดยได้รับอนุญาตจากศาลซึ่งบุคคล เหล่านี้ถ้าได้กระทำการอันเป็นความผิด แม้อายุยังไม่ถึงสิบแปดปีบริบูรณ์กฎหมายเดิมไม่ถือว่าเป็นเยาวชน และต้องถูกฟ้องยังศาลธรรมดาแต่ในกฎหมายใหม่เห็นว่าบุคคลที่บรรลุนิติภาวะโดยการสมรสนั้นยังมีสภาพจิตใจและสภาพร่างกายที่ควรต้องได้รับการคุ้มครองเช่นเดียวกับบุคคลที่ยังไม่ได้สมรสจึงไม่บัญญัติยกเว้นมิให้อยู่ในความหมายของเยาวชน ดังนั้นบุคคลที่อายุยังไม่เกินสิบแปดปีบริบูรณ์ แม้ว่าจะบรรลุนิติภาวะโดยการสมรสแล้วจึงอยู่ในความหมายของเยาวชนตาม พ.ร.บ. เยาวชนฯ นี้

การที่กฎหมายมิได้รวมเด็กที่มีอายุไม่เกิน 7 ปีบริบูรณ์เข้าไว้ในความหมายของ "เด็ก" ด้วยนั้นเพราะเหตุว่าหลักในประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 74 บัญญัติว่า เด็กที่มีอายุไม่เกิน 7 ปีกระทำการอัน กฎหมายบัญญัติว่าเป็นความผิด ผู้กระทำไม่ต้องรับโทษ และศาลจะใช้วิธีการสำหรับเด็กไม่ได้ ซึ่งต่างจากเด็กที่มีอายุมากกว่า 7 ปีแต่ไม่เกิน 14 ปีบริบูรณ์แม้ประมวลกฎหมายอาญามาตรา 74 จะบัญญัติว่าผู้นั้น ไม่ต้องรับโทษแต่ศาลอาจใช้วิธีการสำหรับเด็กได้ ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะมาดำเนินกระบวนการพิจารณาแก่เด็กที่มีอายุยังไม่เกินเจ็ดปีบริบูรณ์พระราชบัญญัติ เยาวชนฯ จึงมิได้รวมเด็กอายุยังไม่เกิน 7 ปีบริบูรณ์ไว้ด้วย (สืบค้นจาก <http://guru.google.co.th/guru/thread?tid=4a867371f3bc4d19> เมื่อ 18 มีนาคม 2555)

สรุป แม้ว่าโดยภาพรวม สถานการณ์ด้านเด็กและเยาวชนของประเทศไทยมีแนวโน้มดีขึ้น โดยเฉพาะในด้านสุขภาพอนามัย ด้านการศึกษา และความห่วงใยของสังคม รวมทั้งวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของสังคมไทย ยังมีความผูกพันที่เข้มแข็งของสถาบันครอบครัวและชุมชนอยู่มาก แต่ทิศทางการพัฒนาที่มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมา ส่งผลให้สถาบันครอบครัวไทยอ่อนแอลง ทั้งในแง่ของการพัฒนาศักยภาพบุคคลในครอบครัว และการสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่เด็ก รวมถึงการทำร้ายเด็ก โดยบุคคลในครอบครัว

อันนำมาซึ่งปัญหาต่างๆ ที่มีแนวโน้มสูงขึ้นและรุนแรงขึ้น ได้แก่ เด็กและเยาวชนติดยาเสพติด ถูกล้วงละเมิดทางเพศ เด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน การใช้แรงงานเด็ก เด็กในธุรกิจบริการทางเพศ เด็กหนีภัย เด็กและเยาวชนในสถานสงเคราะห์ สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน เรือนจำ เป็นต้น ดังนั้นนอกจากการปกป้องคุ้มครองสิทธิเด็กแล้ว การส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนของสังคมตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ต่อเด็กและเยาวชน ทั้งในและนอกระบบการศึกษา เพื่อเป็นการวางรากฐานของวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง

บริบทชุมชน

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน

บ้านกุศแสงตั้งขึ้นเมื่อปี 2440 โดยแยกออกมาจากบ้านทุ่งบ่อ หมู่ 7 โดยนายแสงชัยคุณมิได้ย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านทุ่งบ่อ ต.วัฒนา อ.สองดาว จ.สกลนคร และได้มีผู้คนย้ายตามมาอีกจำนวนมากมาตั้งบ้านเรือนอยู่แถวหนองน้ำซึ่งมีดินแสงอยู่มากมายจึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านกุศแสง” และนาย แสงชัย คุณมิได้สละที่ดินของตนเพื่อสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้นในปี 2446 เพื่อให้ชาวบ้านได้มาตามประเพณีในท้องถิ่น และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งมีนายคำมีจุฬารมณเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกแต่ปัจจุบันนี้คือ นายอำพรจันมาลาเป็นผู้ใหญ่บ้าน

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือจรดบ้านคือ หมู่ 11 ตำบลวาริชภูมิ

ทิศใต้จรดบ้านทุ่งบ่อ ม.7 ต.วัฒนา

ทิศตะวันออกจรด โคกกลาง ม.9 ต.ตาลโกน

ทิศตะวันตกจรดบ้านโนนสิม ม.11 ต.สองดาว

ประชากร/ครัวเรือน

มีประชากรทั้งสิ้นจำนวน 449 คน เป็นชาย 210 คน เป็นหญิง 239 คน มี 101 ครัวเรือนเป็นเด็กก่อนวัยเรียน จำนวน 38 คน เด็กและเยาวชน จำนวน 51 คน วัยทำงาน 198 คน ส่วนใหญ่จะออกไปทำงานต่างถิ่น และวัยผู้สูงอายุ จำนวน 156 คน

สภาพทางเศรษฐกิจ

สภาพทางเศรษฐกิจประชาชนส่วนใหญ่ทำนาปลูกข้าวหอมมะลิข้าวเหนียวมีการทอเสื่อจักสานการเลี้ยงโคเลี้ยงกระบือเลี้ยงปลาเป็นอาชีพเสริมเพิ่มรายได้การทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพใช้ในครัวเรือนเพื่อลดต้นทุนทางการเกษตรประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักคือ

การทำการเกษตรเช่นทำนาเลี้ยงสัตว์ปลูกผักเห็บผ้าค้าขายจักสานและมีบางส่วนประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปอัตราค่าจ้างแรงงานในหมู่บ้าน โดยเฉลี่ย 120 บาท/คน/วัน

สภาพทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม

ด้านวัฒนธรรม ชุมชนบ้านกุดแสงส่วนมากนับถือศาสนาพุทธมีวัด, สำนักสงฆ์รวมกันเป็นจำนวน 2 แห่งเป็นสถาบันที่สำคัญทางศาสนาในหมู่บ้านเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาการปกครองของพระสงฆ์ในวัดแบ่งตามอาวุโสของพระภิกษุ คณะกรรมการวัดคอยประสานงานในการประกอบกิจกรรมต่างๆระหว่างหมู่บ้านกับวัดมีผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาจึงให้ความสำคัญกับวัดและการทำบุญ ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า “วัฒนธรรมประเพณีทางศาสนา” ได้ช่วยหลอมรวมให้ชาวบ้านกุดแสงและชุมชนใกล้เคียงมีความภาคภูมิใจในความเป็นเอกลักษณ์ของตนช่วยหล่อหลอมผู้คนในชุมชนให้มีความรักและห่วงใยในความเป็นเผ่าพันธุ์ของตนและช่วยนำพาให้ผู้คนสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ขึ้นมาเพื่อจรรโลงชนชาติของตนไว้สังคมไทยของเราแต่ดั้งเดิมนั้นก็ไม่ได้ต่างไปจากสังคมอื่นๆ เรามีวัฒนธรรมอันเด่นชัดจึงมีเอกลักษณ์แยกออกตามพื้นที่ของแต่ละชนอย่างชัดเจนมีความงดงามและสืบทอดกันมาเป็นอย่างดีแก่ผู้มาเยือนทั้งหลายเป็นอย่างดีในเขตชุมชนบ้านกุดแสงก็เช่นเดียวกันยังรักษาประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามเหล่านั้นไว้เช่นเดียวกันโดยอาศัยวัดเป็นศูนย์กลางจิตใจของชนภายในหมู่บ้านมี การจัดงานตามประเพณีนิยมคือประเพณี ๑๒ เดือน โดยบางประเพณีจะจัดร่วมทางตำบลพัฒนาและงานประเพณีทุกๆปี ประเพณีที่ชาวอีสานได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา โอกาสต่างๆเพื่อความรักความสามัคคีของคนในท้องถิ่นล้วนแต่เป็นประเพณีที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนได้ออกมาร่วมกิจกรรมพบปะสังสรรค์กันเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงทั้งสิบสองเดือน ในหนึ่งปีซึ่งเป็นการสืบทอดสิ่งที่ดั้งเดิมมาจนปัจจุบัน ชาวอีสานเรียกว่าฮีตสิบสอง (ฮีตหรือจารีตมาจากคำว่าจารีตหมายถึงสิ่งที่ปฏิบัติต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่ดั้งเดิมและสิบสองหมายถึงเดือนทั้ง ๑๒ เดือน ในหนึ่งปี) ชาวบ้านกุดแสงยังปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีตามฮีตสิบสองมาจนถึงปัจจุบันนี้

สถานที่สำคัญในหมู่บ้าน

โรงเรียน 1 แห่งวัดและสำนักสงฆ์รวม 2 แห่งและศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 แห่ง

วิถีชีวิตของชนในท้องถิ่น

ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนา และรับจ้างทั่วไป เนื่องจากชุมชนอยู่ใกล้กับภูเขาจึงเหมาะกับการทำการเกษตร และส่วนใหญ่ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมในชุมชนของตนคือประเพณีฮีตสิบสองมี

วัดที่ประชาชนให้ความศรัทธาและเคารพนับถือซึ่งในปัจจุบันพบว่าเด็กและเยาวชนไม่ค่อยให้ความสำคัญกับประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ ในท้องถิ่น นอกจากนี้ ภูมิปัญญาในชุมชนยังขาดการถ่ายทอดภูมิปัญญาและประเพณีท้องถิ่นให้กับเด็กและเยาวชนในชุมชนจากที่กล่าวมาข้างต้น ส่งผลให้เด็กและเยาวชนขาดทักษะในการดำรงชีวิตประจำวันซึ่งเป็นทักษะที่จำเป็นและมีความสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมปัจจุบันทั้งๆที่มีวัดและพระสงฆ์เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและใช้ประกอบพิธีทางศาสนาและประเพณีต่างๆตามฮีตสิบสองในชุมชนของตน

แหล่งภูมิปัญญาในท้องถิ่น (ตัวบุคคล)

ได้แก่ 1. นายทา ทรุณานำ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับดนตรีพื้นบ้าน 2. แม่หมูน จันลาวงศ์ ภูมิปัญญาด้านการทำไร่ ทำนา 3. นางกตมณี มาตราช ภูมิปัญญาด้าน การปลูกพืชสวนครัวแบบโบราณ 4. พ่อลอย ทศนิตย์ ภูมิปัญญาด้านการเผาถ่านแบบโบราณ 5. แม่กา หันจางสิทธิ์ ภูมิปัญญาด้าน การจักสาน และหมอดำยา 6. หลวงตาคี สุขแพทย์ ภูมิปัญญาด้านการประกอบพิธีกรรมต่างๆในประเพณีท้องถิ่น 7. นายบุญมา พิมสอน ภูมิปัญญาด้านการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ 8. นายสุภี คำคุณคำ ภูมิปัญญาด้านการล่าสัตว์ป่า 9. คุณพ่อมิ ทศนิตย์ ภูมิปัญญาด้านยาสมุนไพรและการดูแล 10. คุณพ่ออุ้นหันจางสิทธิ์ ภูมิปัญญาด้าน การดูแลสุขภาพและพิธีกรรมต่างๆในชุมชน 11. นายยศศักดิ์ ไตรทิพย์ ภูมิปัญญาด้านการทำแจ้ไม้ไผ่ 12. คุณแม่ที หันจางสิทธิ์ ภูมิปัญญาด้านงานใบตอง

แหล่งทรัพยากรในหมู่บ้าน

ป่า ไม้ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ ที่ใช้ปลูกต้นยูคาลิปตัส ป่าเต็งรัง ยางพารา และประดู่แหล่งน้ำ กุดแสง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ใช้ในการเกษตร และเป็นแหล่งน้ำปะปาของหมู่บ้าน

อาชีพของคนในหมู่บ้าน

เกษตรกรรม ไร่ยลละ 65, ไร่ราชการ ไร่ยลละ 4, ไร่จ้างทั่วไป ไร่ยลละ 15, อาชีพอิสระ ไร่ยลละ 10 และ ค้าขาย ไร่ยลละ 6

กลุ่มส่งเสริมอาชีพ มี 4 กลุ่ม

1. กลุ่มทอ絲
2. กลุ่มทอผ้า
3. กลุ่มทำพานบายศรี
4. กลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ

แผนภาพที่ 1 แสดงบริบทของชุมชนบ้านกุคแสง ตำบลวัฒนา อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

อรุณวรรณ บุญเทียมทิชัมพร (2549 : 52 - 88) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนาทักษะชีวิตของเยาวชนด้วยพุทธภavana กรณีศึกษาค่ายคุณธรรมวัดอุโมงค์ เพื่อศึกษาวิธีการอบรมคุณธรรมด้วยพุทธภavana และศึกษาการพัฒนาทักษะชีวิตของเยาวชนด้วยพุทธภavana กลุ่มตัวอย่างคือนักเรียนที่มาจากโรงเรียนในอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 400 คน เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสอบถาม พบว่า วิธีการอบรมของค่ายคุณธรรมวัดอุโมงค์เน้นการใช้หลักพุทธภavana 4 คือ ด้านกาย ฝึกความสง่างามของพฤติกรรมทางกาย ด้านศีล ฝึกความพร้อมเพรียงเป็นระเบียบ การเสียสละการควบคุมตนเอง ด้านจิตและปัญญา ฝึกให้มีจิตเมตตา และนำไปพัฒนาทักษะชีวิตของตนเองได้

นภาพร จันทวรรณ (2545 : 103-147) ได้ศึกษาผลการใช้กิจกรรมทักษะชีวิตเพื่อพัฒนาการเห็นคุณค่าในตนเองในการป้องกันการติดยาบ้าของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น จากกลุ่มทดลอง 15 คน โดยการสุ่มอย่างง่ายโดยใช้กิจกรรมทักษะชีวิตซึ่งมีจำนวน 8 กิจกรรม ทำการศึกษาเป็นเวลา 8 สัปดาห์ๆ ละ 1กิจกรรม พบว่า คะแนนเฉลี่ยการเห็นคุณค่าในตนเองในด้านการรอบครั้ว ด้านโรงเรียน และด้านเพื่อน ก่อนและหลังการทดลองไม่แตกต่างกัน ส่วนผลรวมทั้ง 3 ด้านแตกต่างกันอย่างมี นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 แสดงให้เห็นว่า การใช้

กิจกรรมทักษะชีวิตเพื่อพัฒนาการเห็นคุณค่า ในตนเองในการป้องกันการติดยาบ้ามีผลทำให้นักเรียนมีความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองเพิ่มขึ้น

วิไลรัตน์ เข้มจอหอและเขาวนิจ กิตติธรรกุล (2550 : 164-211) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตและสังคมของกลุ่มแกนนำเยาวชนตำบลลำสินธุ์กิ่งอำเภอศรีนครินทร์จังหวัดพัทลุงซึ่งงานวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตและสังคมของกลุ่มแกนนำเยาวชนรวมทั้งศึกษาผลเบื้องต้นและปัจจัยที่เอื้อและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการดังกล่าวกลุ่มตัวอย่างคือแกนนำเยาวชนอายุระหว่าง 12 – 20 ปีจำนวน 30 คนจากตำบลลำสินธุ์กิ่งอำเภอศรีนครินทร์จังหวัดพัทลุงซึ่งมีความสมัครใจเข้าร่วมการวิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพได้แก่การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างกับกลุ่มเป้าหมายและผู้ปกครองการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสนทนากลุ่มรวมทั้งวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ได้แก่แบบสอบถามแบบประเมินก่อน-หลังกระบวนการและแบบประเมินทักษะชีวิตและสังคมผลการวิจัยพบว่าการจัดกิจกรรมการเรียนรู้จำนวน 8 กิจกรรมโดยเริ่มต้นจากการเข้าใจตัวเองแล้วเชื่อมโยงสู่สังคมทำให้กลุ่มเป้าหมายมีพัฒนาการอย่างป็นขั้นตอนต่อเนื่องโดยการสนับสนุนขององค์กรต่างๆ ในชุมชนกลุ่มเป้าหมายได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มแกนนำเยาวชนและจัดทำโครงการต่างๆเพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเองและชุมชนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อกระบวนการ ได้แก่ข้อจำกัดของตัวเยาวชนแต่ละคนงบประมาณและเวลาความขัดแย้งภายในชุมชนและการสื่อสารของผู้วิจัยส่วนปัจจัยที่สนับสนุนได้แก่การสนับสนุนจากแกนนำชุมชนและแหล่งทุนภายนอกและการประสานงานที่มีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2550 : 121-156) ได้ศึกษาผลของการให้คำปรึกษาแบบ กลุ่มที่มีต่อการพัฒนาทักษะชีวิตในเยาวชนที่กระทำผิดซ้ำ พบว่า 1. เยาวชนที่ได้รับการให้คำปรึกษาแบบกลุ่ม มีคะแนนทักษะชีวิตโดยรวม คะแนน ทักษะชีวิตในด้านการเห็นคุณค่าในตนเอง การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล การปฏิเสธต่อรอง การจัดการ กับอารมณ์หลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ .05 2. เยาวชนที่ได้รับการให้คำปรึกษาแบบกลุ่ม มีคะแนนทักษะชีวิตโดยรวม คะแนน ทักษะชีวิตในด้านการเห็นคุณค่าในตนเอง การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล การปฏิเสธต่อรอง การจัดการ กับอารมณ์ หลังการทดลองสูงกว่าเยาวชนที่ไม่ได้รับการให้คำปรึกษาแบบกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .05

อรวรรณ วรรมชาติ (2550 : 97) ได้วิจัย เรื่อง ทักษะชีวิตตามการรับรู้ของผู้ดูแลการสนับสนุนทางสังคมและการรับรู้ตราบายของผู้ที่เป็นโรคจิตเภท เป็นการวิจัยแบบพรรณนาหาความสัมพันธ์โดยศึกษาจากผู้ป่วยโรคจิตเภท จำนวน 372 ราย เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสอบถาม ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าหากผู้เป็นโรคจิตเภทมีทักษะชีวิตที่ดีและได้รับการสนับสนุนทางสังคม การรับรู้ตราบายของผู้ที่เป็นโรคจิตเภทมีแนวโน้มที่จะลดลง ดังนั้นพยาบาลควรตระหนักถึงความสำคัญของการส่งเสริมทักษะชีวิตและการให้การสนับสนุนทางสังคมแก่ผู้ที่เป็นโรคจิตเภท

บรรพต แส่นสุวรรณ (2550 : 106 - 122) ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนากิจกรรมการสอนโดยใช้การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างทักษะชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โดยเครื่องมือแบบวัดทักษะชีวิต และแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสุขศึกษา แบบวัดเจตคติ แบบบันทึกการเรียนรู้ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่เรียนด้วยกิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีทักษะชีวิตหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 มีเจตคติต่อกิจกรรมการเรียนการสอนสุขศึกษาอยู่ระดับมาก

โสภณพันธ์ นาวัญ (2549 : 120 - 143) ได้วิจัยเรื่อง ทักษะชีวิตในการป้องกันโรคเอดส์ของนักเรียนและบุคลากรในการแก้ปัญหาโรคเอดส์ พบว่า การใช้ทักษะชีวิตที่นำไปสู่การป้องกันโรคเอดส์ของนักเรียนช่วงชั้นที่ 4 มี 6 ทักษะประกอบด้วย ความสามารถวิเคราะห์โอกาสเสี่ยงต่อการติดโรคเอดส์ มีความตระหนักรู้ในตน รู้ถึงควมมีคุณค่าในตน การปฏิเสธสามารถจัดการกับอารมณ์และความเครียดได้ และมีวิธีการระงับความต้องการทางเพศ โดยจะสอดคล้องกับทักษะชีวิตด้านพุทธรพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย เพราะเป็นการเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยด้านความรู้ ทักษะ และค่านิยมกับพฤติกรรมในการป้องกันที่ดีเพื่อนำไปสู่การป้องกันโรคเอดส์

ปีทมา อรรคแสง (2554 : 196-197) วิจัยเรื่องการพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ศาลหลักเมืองมหาสารคาม โดยให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ชุมชนวัดนเรศวร โรงเรียนหลักเมืองมหาสารคาม จำนวน 20 คน ได้รับการพัฒนาทักษะชีวิตพบว่า นักเรียนสามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งคนอื่นทั้งการงานในหน้าที่ การเรียนและการงานที่ได้รับผิดชอบที่บ้าน นักเรียนตระหนักรู้ในตนเองเข้าใจตนเอง สามารถควบคุมอารมณ์ และทำงานที่ตนถนัด มีการประมาณตนทั้งด้านการแสดงออกทางกาย วาจา ใจ นักเรียนสามารถแสวงหาความรู้และนำความรู้มาใช้ในการทำงานได้อย่างมีความสุข มีความรัก

ความสามัคคีในหมู่คณะและเสียสละเพื่อส่วนรวม ซึ่งเกิดจากการที่นักเรียนได้เรียนรู้โดยการฝึกปฏิบัติจริงจากภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการทำงานเป็นกลุ่มฝึกการอยู่ร่วมกับสังคมตามวิถีชีวิตของชุมชน ทำให้นักเรียนได้รับองค์ความรู้ มีความสามารถในการใช้ทักษะชีวิตซึ่ง เป็นความสามารถในการนำกระบวนการต่าง ๆ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

วิไลวรรณ สีสมานและคณะ (2550 : 115- 139) ได้ศึกษาทักษะชีวิตที่มีต่อพฤติกรรม การป้องกันการเสพยาเสพติดของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ โดยกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นใน โรงเรียนสายสามัญในเขตอำเภอเมือง 3 จังหวัดชายแดนใต้คือปัตตานียะลาและนราธิวาสที่ได้รับการสอนเกี่ยวกับทักษะชีวิตจำนวน 450 คนทักษะชีวิตที่มีต่อพฤติกรรมป้องกันการเสพยาเสพติดใช้ ทักษะชีวิต 10 ด้านคือ 1.ทักษะการตัดสินใจ 2.ทักษะการแก้ปัญหา 3.ความคิดสร้างสรรค์ 4. ความคิดเชิงวิเคราะห์เชิงวิจารณ์ 5.การสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ 6.ทักษะการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคล 7.การตระหนักรู้ในตนเอง 8.ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น 9. การจัดการเกี่ยวกับสภาวะอารมณ์และ 10. การจัดการเกี่ยวกับความเครียดผลจากการวิจัยพบว่าทักษะชีวิต ทั้ง 10 ด้านมีผลต่อพฤติกรรมของนักเรียนในการป้องกันยาเสพติด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างประเทศ

เคย์ (Kay, 1998 : Online) ได้ศึกษาการออกแบบหลักสูตรที่เอื้อต่อการพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนในโรงเรียนมัธยมโดยกลุ่มเป้าหมายของการศึกษาเป็นนักเรียนระดับมัธยมศึกษาที่อาศัยอยู่ในเมือง โดยแบ่งเป็น 3 ระดับชั้นได้แก่เกรด 10 เกรด 11 และเกรด 12 ซึ่งมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อออกแบบหลักสูตรที่เอื้อต่อการพัฒนาทักษะชีวิตของเด็กนักเรียนประกอบด้วยทักษะชีวิตในด้านต่างๆ ได้แก่ทักษะการตระหนักรู้ในตนเองทักษะการสร้างการตัดสินใจทักษะการติดต่อสื่อสารและทักษะการแก้ปัญหา

เอ็ดเวอร์ สเดน (Edversden, 2001 : Online) ได้ศึกษาความรู้ด้านทักษะชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายทั้งในเขตเมืองและเขตนอกเมืองในอิสลินอย์โดยวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อวัดระดับความรู้ด้านทักษะชีวิตของนักเรียนมัธยมศึกษาทั้งในเขตเมืองและนอกเมืองผลจากการศึกษาพบว่านักเรียนทั้งในเขตเมืองและนอกเมืองมีความรู้ด้านทักษะชีวิตอยู่ในระดับต่ำและเพศไม่มีนัยสำคัญทางสถิติกับความรู้ด้านทักษะชีวิต

สลิกเกอร์และคนอื่นๆ (Slicker; & et al. 2005 : Online) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการเลี้ยงดูของพ่อแม่ต่อการพัฒนาทักษะชีวิตของวัยรุ่นตอนปลายในประเทศสหรัฐอเมริกาโดยกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเป็นนักเรียนในระดับปริญญาตรีชั้นปีที่ 1 ใน

มหาวิทยาลัยมีเพศชายจำนวน 660 คนแบ่งเป็นเพศหญิงร้อยละ 68.2 และเพศชายร้อยละ 22.7 มีค่าเฉลี่ยอายุ 17.9 ปีโดยการสำรวจการรับรู้ในพฤติกรรมความเสี่ยงของพ่อแม่และการรับรู้ของทักษะชีวิตของกลุ่มตัวอย่างซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ด้านการสื่อสารระหว่างบุคคลด้านการตัดสินใจด้านการดูแลรักษาสุขภาพและด้านการพัฒนาเอกลักษณ์ของตนเองผลจากการศึกษาพบว่าการพัฒนาทักษะชีวิตของวัยรุ่นทั้ง 4 ด้านมีความสัมพันธ์กับรูปแบบการเลี้ยงดูของพ่อแม่ในระดับสูง

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องข้างต้นผู้วิจัยเห็นว่าทักษะชีวิตของผู้ติดยาเสพติดที่มีความจำเป็นและควรฝึกฝนพัฒนาได้แก่ 1) การตระหนักรู้ในตนเอง 2) ทักษะการสื่อสาร 3) ทักษะการตัดสินใจและแก้ปัญหา 4) ทักษะการปฏิเสธและ 5) ทักษะการจัดการอารมณ์และความเครียดผู้วิจัยจึงนำมาใช้ในการพัฒนาทักษะชีวิตในการวิจัยครั้งนี้จะเห็นว่าให้นำทักษะชีวิตไปประยุกต์ใช้อย่างมีประสิทธิภาพผลจะทำให้ผู้ติดยาเสพติดรู้จักและเข้าใจตนเองรับรู้และเข้าใจคนอื่นทักษะชีวิตจะช่วยสนับสนุนการรับรู้เกี่ยวกับความสามารถแห่งตน (Self-Efficacy) ความเชื่อมั่นในตนเอง (Self-Confidence) และการเห็นคุณค่าในตนเอง (Self-Esteem) ถ้าบุคคลเห็นคุณค่าในตนเองแล้วจะสามารถพัฒนาไปสู่แรงจูงใจเพื่อหาความตระหนักรู้หรือความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองให้เป็นที่ประจักษ์และยอมรับซึ่งจะนำไปสู่การมีสุขภาพจิตที่ดีต่อไปในทางกลับกันการมีสุขภาพจิตที่ดีจะทำให้บุคคลนั้นๆ มีความมั่นคงทางจิตใจมีความเชื่อมั่นในตนเองและมีความภูมิใจในคุณค่าของตนเองซึ่งเป็นคุณลักษณะในทางบวกที่ทำให้มนุษย์มีพัฒนาการ ในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าได้ผู้ที่เห็นคุณค่าในตนเองสูงจะสามารถเผชิญปัญหาการงานและชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถลุกขึ้นต่อสู้ได้อย่างรวดเร็วหลังจากประสบความล้มเหลวและสามารถมีความสัมพันธ์กับผู้ที่เกี่ยวข้องได้อย่างอบอุ่นอ่อนโยนมากกว่าสัมพันธ์ภาพที่แข็งกร้าว (Maslow & Branden ; อ้างอิงจากวนิดา ขาวมงคล เอกแสงศรี. 2546 : 43)

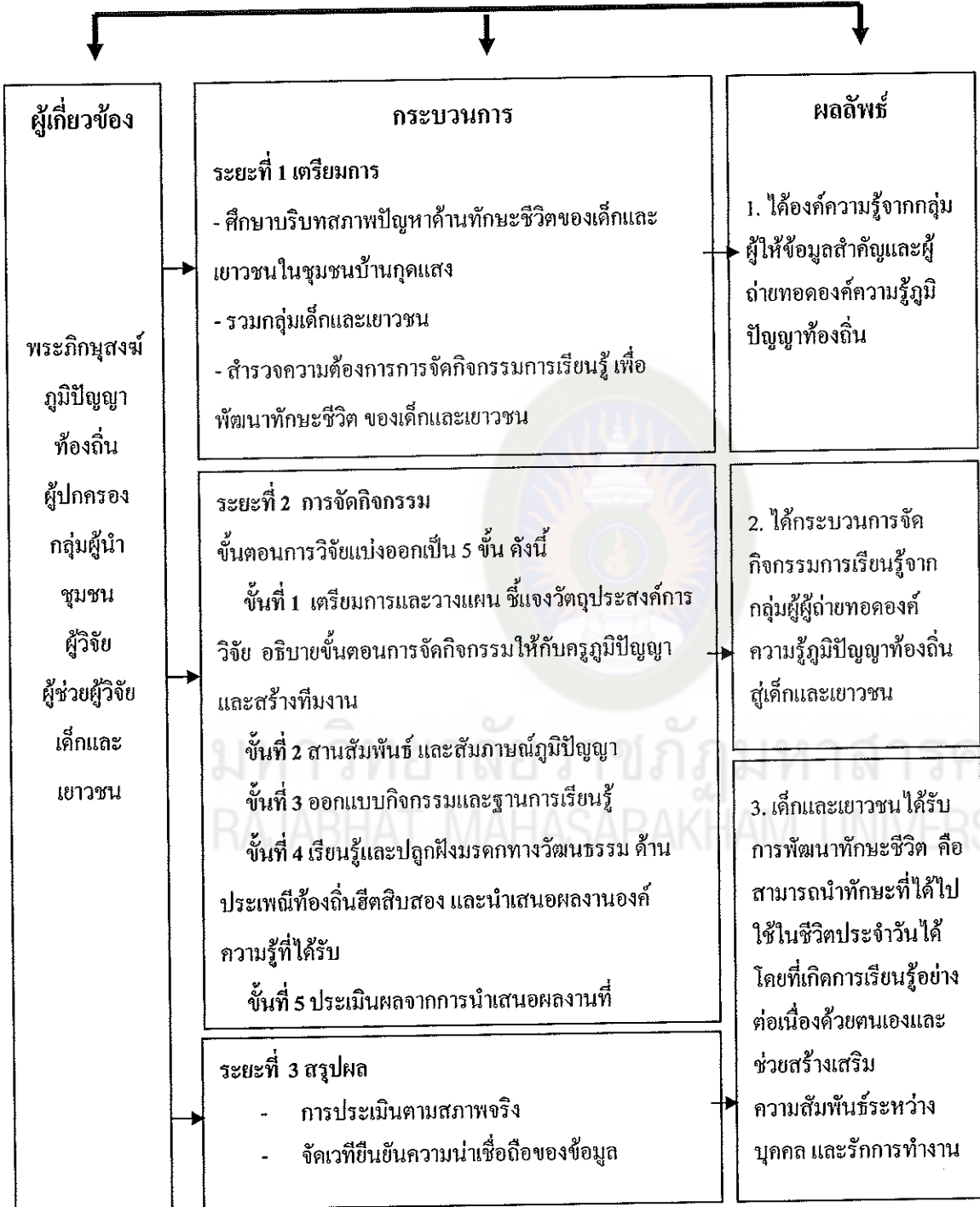
สรุปได้ว่างานวิจัยที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่เป็นการศึกษา กิจกรรมกลุ่มหรือกิจกรรมที่เสริมสร้างพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งด้านต่าง ๆ เช่น ความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเอง ด้านการจัดการกับอารมณ์และความเครียด ด้านการคิดวิจารณ์ญาณ ความเสียสละเห็นใจผู้อื่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ เป็นพฤติกรรมที่พัฒนาทักษะชีวิตทั้งด้านจิตพิสัย และทักษะพิสัย และส่งเสริมให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่งและมีความสุข พลังความรู้ที่เกิดจากการจัดการความรู้ในท้องถิ่นกับความรู้ในแนวสมัยใหม่เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในทุกด้าน โดยน่าจะก่อให้เกิดการเรียนรู้สิ่งดี ๆ ในท้องถิ่นจากผู้รู้ในท้องถิ่นที่อุดมไปด้วยภูมิรู้ จึง

เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อจุดเน้นความรู้ภูมิปัญญาเหล่านั้นออกมาเรียนรู้
และบันทึกไว้เพื่อถ่ายทอดสืบต่อไป ซึ่งสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

กรอบแนวคิดการวิจัย

ตารางที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย